

משנה. ממתי קוראים את שמע בערבית. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה¹ (פי' כהנים שנטמאו וטבלו, ושקע השמש, ואז הגיע עתם שמונת להם לאכול בתרומה) עד סוף האשמורה הראשונה [שליש הלילה, ומשם ואילך עבר זמן, ולא מקרי תו זמן שכיבה, ולא קרינן ביה בשכבך, ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה, לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו²], דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים, עד חצות³. רבן גמליאל אומר, עד שיעלה עמוד השחר [שכל הלילה קרי זמן שכיבה]. מעשה וכו' בניו מבית המשתה, אמרו לו, לא קראנו את השמע. אמר להם, אם לא עלה עמוד השחר חייבים אתם לקרא. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצותם עד שיעלה עמוד השחר, [כמון] הקטר חלבים [של כל הקרבנות⁴] ואברים [של עולה שזרקו דמן ביום], מצותם [להעלות כל הלילה, ואינן נפסלים בלינה עד שיעלה עמוד השחר] עד שיעלה עמוד השחר⁵, וכל [קרבנות] הנאכלים ליום אחד [כגון חטאת ואשם, וכבשי עצרת, ומנחות ותודה], מצותן [פי' זמן אכילתן] עד שיעלה עמוד השחר⁶ [ולאחר מזה הוה נותר], אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות. כדי להרחיק אדם מן העבירה [ואסרום באכילה קודם זמנן, כדי שלא יבא לאכלן לאחר עמוד השחר ויתחייב כרת, וכן בקריאת שמע - לזרו את האדם, שלא יאמר: יש לי עוד שהות, ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן].

גמרא. מאיפה התנא [שכתב את המשנה] עומד שלמדו ממתי [ולא כתב שיש חיוב]. ועוד, למה כתוב בתחילה ערבית, שיכתוב שחרית בתחילה.

[מתרין הגמ' שני השאלות בתשובה אחת] התנא בנוי על הפסוק [ושם לימד חובת הקריאה], שנאמר "בשכבך ובקומך". וכך למדנו, זמן קריאת שמע של שכיבה, מתי, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה. ועוד אפשר לומר [הסיבה שכתבו מצות קריאה של ערבית בתחילה], שילמד מברייתא עולם, שנאמר "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". אם כן, הסוף שלמדנו: בשחרית מברך שתי [ברכות] לפני [קריאת שמע] ואחת לאחריה. ובערב מברך שתי [ברכות] לפני [ק"ש] ושתיים לאחריה, שיכתוב בתחילה של ערבית. התנא התחילה בערבית ואחר כך לימד של שחרית, ובעוד שמדברים בשחרית, פירש דברי שחרית, וחזר פירש דברי ערבית. אמר מר, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם. הרי, כהנים ממתי אוכלים תרומה, משעה צאת הכוכבים [שהוא גמר ביאת השמש. אם כן שהמשנה] יכתוב משעה צאת הכוכבים. לומדים דבר דרך אגב, כהנים מתי אוכלים בתרומה, משעה צאת הכוכבים, והרי למדנו [מזה], [שהקרבן] כפרה לא מעכב [הכהנים מאכילת תרומה, אע"פ שזה מעכב אותם מאכילת קדשים]⁶. כמו שלמדנו [נאמר] "ובא השמש וטהר", ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה, ואין כפרתו [פי' הבאת קרבנו] מעכבתו מלאכול בתרומה. ומאיפה אנו יודעים שזה [שכתוב] "ובא השמש", [פירושו] ביאת השמש, וזה [שכתוב] "וטהר", [פירושו] טהר היום,

¹ עי' ש"ע (או"ח סי' רלה ס"א): זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלשה כוכבים קטנים, ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו. ואם קראה קודם לכן, חוזר וקורא אותה בלא ברכות. ואם הצבור מקדימים לקרות ק"ש מבעוד יום, יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם, וכשיגיע זמן, קורא קריאת שמע בלא ברכות. הגה: ומיהו לא יחזור ויתפלל בלילה אף על פי שהצבור מקדימים הרבה לפני הלילה, אלא א"כ הוא רגיל בשאר פרישות וחסידות דאז לא מתחזי כיהורא מה שיחזור ויתפלל.

משנה ברורה: בלילה משעת וכו' - דכתיב ובשכבך וקודם לילה לאו זמן שכיבה הוא ולילה מקרי משנראו ברקיע ג' כוכבים בינונים אך מפני שאין הכל בקיאות ויבאו לטעות בגדולים [וגדולים בודאי אינן סימן ללילה שכמה פעמים נראין אפילו ביום] החמירו גבי ק"ש דאינו קורא עד שיראו ג' קטנים. שלשה כוכבים - ואפי' מפוזרים. ימתין וכו' - דספק דאורייתא הוא.

מלבו - ואם הוא יודע מתי שקעה החמה ימתין כשיעור ד' מילין שהוא ע"ב מינוט ועיין לקמן סימן רצ"ג ס"ב במ"ב ובה"ל דכל הענין דשם שייך גם לכאן. קודם לכן - ר"ל קודם צה"כ או ביום המעונן קודם שיצא הספק מלבו.

חוזר וקורא אותה - מעיקר הדין הוא ולא משום חומרא. בלא ברכות - דהא כבר בירך אותם ואף על גב דלא יצא בק"ש שקרא קודם הזמן אע"פ כ"ל לא הוי הברכות לבטלה דע"ג דמסמיכין להן לק"ש מ"מ עיקרן לא נתקנו דוקא לק"ש ולפיכך בדיעבד שקראו קודם לזמן של ק"ש יצא. ואם הצבור וכו' - והיו עושין כן מפני הדחק שכמה פעמים אלו הוי ממתניין בתפלת ערבית עד צה"כ היה כ"א הולך לביתו ולא היו מתפללין בצבור שטורח להם להתאסף עוד וגם איכא עמי הארץ טובא דאי לא יתפללו בצבור לא היו מתפללין כלל וע"כ סומכין עצמן על דעת ר' יהודה שס"ל דמפלג המנחה ולמעלה נחשב ערבית להתפלל תפלת ערבית וכדאיתא לעיל סימן רל"ג דשרי לעשות כן בשעת הדחק וכיון שנחשב לענין תפלה ללילה היה מנהגם שהיו קורין אז ג"כ ק"ש אף שהוא דלא כהלכתא לרוב הפוסקים.

יקרא עמהם ק"ש - ולא יכוין אז לצאת ידי חובת ק"ש כ"א בקריאה שניה שקורא אח"כ בזמנה.

וברכותיה ויתפלל עמהם - כדי לסמוך גאולה לתפלה וגם להתפלל עם הצבור. וכשיגיע זמן קורא וכו' - ודי שיקרא שתי פרשיות הראשונות כיון שהזכיר יציאת מצרים בבה"כ נהני דלענין ק"ש לא יצא בזה הזמן משום דאיתי לאו זמן שכיבה הוא לענין יציאת מצרים שאנו מחוייבין להזכיר בלילה יוצא בזה הזמן אבל בשאגת אריה האריך ומסיק דירא שמים יש לו לזיזה לקרות כל השלש פרשיות של ק"ש אחר צאת הכוכבים.

קריאת שמע בלא ברכות - ואין כדאי לסמוך על הקריאה שקורא על מטתו אפילו אם מנהגו לקרות כל הג' פרשיות דהא צריך לכוין לצאת ידי מ"ע של ק"ש כדלעיל בסימן סמ"ך וק"ש שעל מטתו אין אנו מכוונים לשם מצוה כ"א להבדיל המזיקין ועוד שאפילו אם נימא דאין צריך כונה לצאת המ"ע צריך עכ"פ כונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים במורא ובאותה שעל מטתו אין מכוין לזה. והנה בזמנינו נהגו רוב העולם לקרות ק"ש ולהתפלל אחר צאת הכוכבים כדין מיהו באיזה מקומות בבתי כנסיות יש עדיין מנהג הישן שמתפללין תיכף אחר מנחה אף שהוא מבע"י קצת והמתפלל במקומות האלו יראה לחזור ולקרות ק"ש כשיגיע הזמן. ולפחות יראה לקרות כל הפרשיות על מטתו כדין וכיון לצאת בזה המ"ע של ק"ש ובאיזה מקומות יש מנהג שהותיקין אינן קוראין ק"ש עם הצבור אלא שותקין עד שמ"ע ומתפללין עמהם וממתניין אחר התפלה עד צה"כ וקורין ק"ש וברכותיה ואין חוששין לסמיכת גאולה לתפלה וגם מנהג זה נזכר בדברי

הקדמונים עיין בב"י ועיין מה שכתבנו לעיל בסימן רל"ג ס"א במ"ב ואשרי המתפלל מעריב בזמנו בצבור ועיין מה שכתבנו בה"ל בשם המעשה רב. ומיהו לא יחזור וכו' - עיין בה"ל.

מקדימן - הסכמת הפוסקים הוא דע"פ אין לו להקדימה יותר מפלג המנחה ואם הקדים לא יצא לא בק"ש וברכותיה ולא בתפלה לכו"ע וצריך לחזור ולקרוא ק"ש וברכותיה ולהתפלל שמ"ע. ואפילו מפלג המנחה ולמעלה אינו אלא למי שהתפלל מנחה קודם פלג אבל להתפלל מנחה ומעריב אחר פלג הוי תרתי דסתרי אהדי.

דאז לא מחזי כיהורא - אבל מה שחוזר וקורא ק"ש לא מחזי כיהורא דלענין ק"ש כמעט כל הפוסקים מסכימים דזמנה הוא מצה"כ. כתבו האחרונים מי שנוהג לקרות ק"ש ולהתפלל בצבור בזמנה וכשהיה בצבור שקורים ומתפללים מבעוד יום טעה והתחיל בברכת ק"ש יגמור הברכות עם הק"ש עד שמ"ע כדי שלא יהיה ברכה לבטלה אבל שמ"ע לא יתפלל עמהם וכשיגיע זמן ק"ש יקרא ק"ש בלא ברכות ויתפלל עם הצבור ואף על גב דעכשיו אינו סומך גאולה לתפלה דתפלה בזמנה עדיף מסמיכת גאולה לתפלה.

מאי תרומה תרי ממאה, שהיחוד של שמע נגד שער החמשים, עם מ"ט אותיות של שמע ובשכמל"ו. ותרומה של יום נאכלת למלאכים, ושל לילה לנשמות, שהוא הכהן כנודע (אגדות הגר"א), עי' מלואים אות שגיאה! מקור ההפניה לא נמצא..

² ממשך רש"י: אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת, - כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי, ולפיכך, חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא.

³ עי' ש"ע (או"ח סי' רלה ס"א): לכתחלה צריך לקרות ק"ש מיד בצאת הכוכבים, וזמנה עד חצי הלילה. ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו.

משנה ברורה: מיד בצאת הכוכבים - דזריזין מקדימין למצות. עד חצי הלילה - פי' דרבנן גדרו שאסור להתאחר בקריאת שמע ביותר מחצות שלא לבוא לידי מכשול ואם מתאחר מקרי עובר על דברי חכמים אבל עד חצות ליכא איסורא אם מתאחר אלא שלא נקרא זריז וכו"ל והיינו ביושב ואינו עוסק באכילה או במלאכה המטרדת דאלו אוכל או עוסק במלאכה המטרדת כההיא דסימן רל"ב ס"ב מדינא אסור משהגיע זמן ק"ש וכו"ל בס"ב. ואם עבר ואיחר וכו' - דזמן התורה לכו"ע זמנה כל הלילה דובשכבך כ"ז שבני אדם שוכבין משמע.

עד שלא עלה ע"ה ש"כ וכו' - משום דמייירי בעבר דהיינו בפשיעה נקט עד שלא עלה אבל בנאנס אפילו אחר שעלה השחר רק שהוא קודם הנץ נמי קורא ויוצא וכדלקמיה בס"ד.

⁴ מוסיף רש"י: הקטר חלבים דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה - כשר כל הלילה.

⁵ עי' רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"י ה"ח): כל אלו הנאכלין ליום ולילה דין תורה שהן נאכלין עד שיעלה עמוד השחר וכדי להרחיק מן העבירה אמרו חכמים שאין נאכלין אלא עד חצות הלילה.

משנה למלך: כדי להרחיק מן העבירה כו'. בנאכלין לשני ימים ולילה אחד לא עשו הרחקה עד חצות דניכר הוא שקיעת החמה אבל בלילה אינו ניכר כ"כ התוספות בס"פ איהו מקומן (דף נ"א ב):

⁶ כידוע שהנשמה אוכלת תרומה אפילו קודם שנשלם כפרתה (אגדות הגר"א), עי' מלואים אות שגיאה! מקור ההפניה לא נמצא..

{ ב ע"ב }

אולי [מה שכתוב ובא השמש, היינו] ביאת אורו הוא [שמאיר השמש ביום], ומהו "וטהר", האדם נטהר [בהבאת קרבנותיו, ואז יאכל, ולפני כן אסור]. אמר רבה בר רב שילא, אם כן שהפסוק יגיד "וטהר" [בלשון ציווי], מהו וטהר [שמשמע דבר שבא ממילא], היום נטהר. כמו שאנשים אומרים הערב שמש ונטהר [שהוא לשון של העברה, שנתפנה השמש מן העולם] היום. במערב [פי' ארץ ישראל] לא שמעו [הדרשה] הזה של רבה בר רב שילא, ושאלו אותה, זה [שכתוב] "ובא השמש" הוא ביאת שמשו, ומהו "וטהר", נטהר היום, או אולי הוא ביאת אורו, ומהו "וטהר", שהאדם נטהר. ואחר כך פשטו אותה מברייטא, שלמדנו בברייטא סימן לדבר צאת הכוכבים, וכך לומדים מזה, ביאת שמשו הוא, ומהו "וטהר", נטהר היום [ואין כפרה מעכב אותם מלאכול בתרומה].

אמר מר, **משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם**. ושאלו סתירה, מאימתי קורים את שמע בערבית. מזמן שהעני [שאיין לו נר להדליק בסעודתו] נכנס לאכול פתו במלח, עד שעה שעומד להיפטר מתוך סעודתו. הסוף ודאי חולק על המשנה שלנו. [אבל] ההתחלה, האם נאמר שזה חולק על המשנה שלנו, לא, עני וכהן הם אותו שיעור [זמן, היינו צאת הכוכבים]. ושאלו סתירה, מאימתי מתחילים לקרות קריאת שמע בערבית. משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות [ממהרים לסעודה, שהכל מוכן], דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים, משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים. ואף על פי שאין ראיה לדבר [שהיום כלה בצאת הכוכבים, ישנו] זכר לדבר, שנאמר "ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים", ואומר "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה". מהו "ואומר". ואם תאמר מאז שהערב השמש הוא לילה, ואנחנו מקדימים [קודם היום, שכן היום לא הוי עד הנץ החמה, ואנו מקדימין מעלות השחר] ומחשיכים [מאחרים עד אחרי שהגיע הלילה], בא ושמע, "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה" [הרי ש"היום" שהוא עת מלאכתן, כלה בזמן שהחל ה"לילה", שהוא זמן השמירה. ונמצא ש"היום" נמשך עד צאת הכוכבים, שאז החלה השמירה]. חשבנו שעני ובני אדם [בערבי שבתות] הם אותו שיעור [זמן], שרוב בני אדם היינו עניים], ואם תאמר עני וכהן הם אותו שיעור [זמן], חכמים היינו רבי מאיר. אלא לומדים מזה, שעני הוא שיעור [זמן] לחוד וכהן שיעור [זמן] לחוד. לא, עני וכהן אותו שיעור [זמן], ועני ובני אדם אינם אותו שיעור [זמן].

[וכי] עני וכהן הם אותו שיעור [זמן]. ושאלנו סתירה, מאימתי מתחילים לקרות שמע בערבית. משעה שקדש היום בערבי שבתות [היינו בין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה, וכיון דספק הוא - קדש היום מספק], דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר, משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. רבי מאיר אומר, משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן [היינו קודם בין השמשות, כדי שיהא להם קודם בין השמשות הערב שמש]. אמר רבי יהודה ל[רבי מאיר], והרי כהנים טובלים מבעוד יום [שכן הוא סובר שבין השמשות הוא שיעור זמן כדי ללכת חצי מיל קודם צאת הכוכבים]. רבי חנינא אומר, משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. רבי אחאי, ואמר לה רבי אחא, אומר, משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב [יש אומרים היינו בימות החול, ויש אומרים בשבתות, ובכל אופן הוא הזמן הכי מאוחר מתוך כל התנאים]. ואם תאמר עני וכהן הם אותו שיעור [זמן], רבי חנינא היינו רבי יהושע.

אלא לא [פי' עני וכהן אינם אותו שיעור זמן] ולומדים מזה, השעור [זמן של] עני לחוד, ושעור [זמן] של כהן לחוד, וכך לומדים מזה.

איזה מהם יותר מאוחר [עני או כהן]. מסתבר שעני מאוחר, שאם תאמר של עני מוקדם, רבי חנינא היינו רבי אליעזר, אלא לא לומדים מזה [שיעור זמן של] עני מאוחר, וכך לומדים מזה.

אמר מר, אמר רבי יהודה ל[רבי מאיר], והלא כהנים טובלים מבעוד יום. רבי יהודה אמר [שאלה] טובה על רבי מאיר. ורבי מאיר, כך אמר לו, מי סובר שאני בנוי על בין השמשות שלך, אני בנוי על בין השמשות של רבי יוסי, שאמר רבי יוסי, בין השמשות כהרף עין [לפני צאת הכוכבים, ולכן כאשר הכהן טובל לפני צאת הכוכבים הוא סמוך לחשכה והוא זמן שכיבה]. זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו.

קשה [פ"י יש סתירה בין דברים] של רבי מאיר על [דברים] של רבי מאיר [שכן לעיל הוא אמר משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות, והוא שער מאוחר משל כהן, והכא אמר: משעת טבילה, שהיא קודם בין השמשות]. [זה לא דברי רבי מאיר אלא] שתי תנאים לפי [דברים] של רבי מאיר. קשה [פ"י יש סתירה בין דברים] של רבי אליעזר [שבברייתא] על [דברים] של רבי אליעזר [שבמשנה]. זה לא דברי רבי אליעזר אלא] שתי תנאים לפי [דברים] של רבי אליעזר. ואם תרצה לומר ההתחלה [של המשנה] איננו רבי אליעזר [אלא דברי רבי אליעזר היא רק על הסוף של המשנה שאמר עד סוף האשמורה הראשונה].

עד סוף האשמורה. מה סובר רבי אליעזר [הוא היה צריך לומר זמן ניכר]. אם הוא סובר שהלילה הוא [נחלק ל]שלוש משמרות, שיאמר עד ארבע שעות. ואם הוא סובר שהלילה הוא [נחלק ל]ארבע משמרות, שיאמר עד שלוש שעות. באמת [הוא] סובר שהלילה הוא [נחלק ל]שלוש משמרות ולומדים מזה [כשנתן לך סימן זמן הקריאה בסוף האשמורה ולא פירש לך סימן מפורש, למדך שיש היכר לכל אדם בדבר, כמו שיש ברקיע], שיש משמרות ברקיע ויש משמרות בארץ.

שלמדנו, רבי אליעזר אומר, שלוש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר⁸ יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי⁹, שנאמר 'ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו' [כתוב ג' לשונות של שאגה הרי ג' משמרות], וסימן לדבר, משמרה ראשונה, חמור נוער¹⁰, שניה, כלבים צועקים, שלישית, תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה [כבר הגיע קרוב ליום, ובני אדם מתעוררים משניתן, והשוכבים יחד מספרים זה עם זה].

מה רבי אליעזר מונה? [פ"י סימנים הללו שנתן למשמרות הארץ, היכן נתנו, בתחלת האשמורות או בסופן]. אם הוא מונה? תחלת המשמרות, למה יש סימן לתחלת משמרה ראשונה. זה הלילה [פ"י זאת הכוכבים]. ואם הוא מונה? סוף המשמרות, למה יש סוף משמרה אחרונה, זה יום. אלא, מונה סוף משמרה ראשונה ותחלת משמרה אחרונה ואמצעית של [המשמרה] האמצעית. ואם תראה לומר [ב]כולם¹¹ הוא מונה סוף משמרות,

⁷ כ"מ"ש יד ה' הויה במקנך, כי צירוף זה משמש בלילה, ואפי' מאן דאמר ג' משמרות הוי, בתרא כולל כולם, כנודע [אגדות הגר"א]. ע"י תיקון קל ע"ב: ה' תתאה שרשא דאילנא דאית ביה תלת ווי"ן לקבל תלת ענפין דש' ה' עלאה תלת ענפין ואינון תלת ווי"ן מן ויסע ויבא ויט האי איהו עץ החיים דאעקר ענפיו דקצץ בנטיעות ואסתלק איבא ואתמר באילנא גדו אילנא וקצצו ענפיה וכו' ברם עקר שרשויה בארעא שבקו דאיהו ה' תתאה אסתלק ה"י ואשתאר ה' ובגין דא שלש משמרות ה"י הלילה ובכל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי וכו' ה' דהלילה עלה קודשא בריך הוא שואג בשלש משמרות דתמן ה"י תמן ה"י איהו ודאי

תרגום: ה' התחונה שרש האילן שיש בו שלשה ווי"ם כנגד שלשה הענפים של ש' ה' העלונה שלשה ענפים והם שלשת הווי"ם מן ויסע ויבא ויט זהו עץ החיים שעקר ענפיו שקצץ בנטיעות והסתלק הפרי ונאמר באילן גדו האילן וקצצו ענפיו וכו' ברם עקר שרשויה בארץ השאירו שהיא ה' התחונה הסתלק ה"י ונשארה ה' ולכן שלש משמרות ה"י הלילה ובכל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי וכו' ה' של הלילה עליה שואג הקדוש ברוך הוא בשלש משמרות ששם ה"י שם ה"י הוא ודאי.

בהגר"א: ובג' שלש כו' - דשלש הוא ג' אנתון דיה"ו ה"י והלילה ה' בתראה כלולה מכולם.

ועי' דבריו שם יא ע"א: ודא הוא רזא כו' - ר"ל, דלילה דהוא מסט' דשמאלא. ד' אותיות של השם, שהוא נגד ד' משמרות, הוי סדרן הויה, וזהו הויה לילה, ר"ל דה' דהלילה, שדי למלת הוי, דהלילה הוא ה' תתאה, והוא חוזר ומפרש כאן מה שאמר דבתפילין, הויה באמצע, וחוזר ומפרש בדרך אחר, וז"ש ואית דאמר כו':

⁸ ע"י ש"ע (א"ח ס"י א ס"ב): המשכים להתחנן לפני בוראו יכיון לשעות מששתנות המשמרות, שהן בשליש הלילה ולסוף שני שלישי הלילה ולסוף הלילה, שהתפלה שיתפלל באותן השעות על החורבן ועל הגלות, רצויה.

ע"י ש"ע (א"ח ס"י א ס"ג): ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש.

מ"ב: ראוי לכל וכו' - והמקובלים האריכו מאוד בגודל מעלת קימת חצות כי רבה היא וכבר נדפס בסידורים סדר ההנהגה ע"פ כתיב האר"י ז"ל. וזמן חצות הוא תמיד באמצעות הלילה ממש בכל מקום ואפילו בלילות הארוכות או הקצרות והיא י"ב שעות אחר חצי היום וכו' חבורה שנתחברו יחד לומר תיקון חצות בצבור אין למנעם ואדרבה ברוב עם הדרת מלך.

שיהא מיצר - אבל התורה והתפלה יהיה בשמחה. חורבן בה"מ - כתב של"ה שבכל סעודה יאמר על נהרות בבל ובשבת וכן בימים שאין אומרים בהם תחנון יאמר שיר המעלות בשוב ד' וגו'. והעיקר שידע

מה קאמר ואחר כונת הלב הן הדברים:

⁹ כי הארי שואג ג"כ ג' פעמים, פעם א' שואג בעצמו, ואח"כ כלם ביחד ב' שאגות [אגדות הגר"א].

ואם תאמר, אחרונה לא צריך, לאיזה [הלכה] יוצא מזה, לקרא קריאת שמע למי שיושן? בכית חשוך ולא ידע מתי זמן קריאת שמע, כיון שאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו, שיקום ויקרא.

אמר רב יצחק בר שמואל בשם רב, שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי ואומר, אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי לבין אומות העולם¹².

תניא, אמר רבי יוסי, פעם אחת הייתי הולך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר [המתין] לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי, אמר לי "שלום עליך רבי". ואמרתי לו, "שלום עליך רבי ומורי". ואמר לי, "בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו?". אמרתי לו, "להתפלל". ואמר לי, "היה לך להתפלל בדרך?". ואמרתי לו, "הייתי מפחד שמא יפסיקו בי עוברי דרכים". ואמר לי, "היה לך להתפלל תפלה קצרה" [פ"י תפילת הבינון].

באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים, למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך, מתפלל תפלה קצרה. ואמר לי, "בני, מה קול שמעת בחורבה זו?". ואמרתי לו, "שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת, אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי לבין האומות". ואמר לי, "חיך וחי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך, ולא זו בלבד, אלא בשעה שישאל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמייה הגדול מבורך הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך [אשרי כל זמן שהיה קלוס זה בתוך בית המקדש]. מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם".

הרבנים למדו, מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה¹³, מפני חשד [שלא יאמרו זונה מוכנת לו שם], מפני המפלות ומפני המזיקין. [מקשה הגמ' למה לנו שלשה טעמים לדבר אחד, הרי די באחת מהן אם לא בא ללמדך שיש שעות שאין הטעם הזה, וצריך להניח בשביל זה] מפני חשד, ושתלמד? את זה משום מפולת.

ועי' זהר (ח"ג יז ע"א): בכל אתר דלא אשתכח דכר ונוקבא ברכאן לא שראן עלוי ועל דא קודשא בריך הוא געי ובכי כמה דאת אמר (ירמיה כה ל) שאג ישאג על נוהו ומאי אומר אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי וכו'.

תרגום: בכל מקום שאין נמצאים זכר ונקבה אין ברכות שורות עליו, ולכן הקדוש ברוך הוא גועה ובוכה, כמו שנאמר "שאג ישאג על נוהו", ומהו אומר, אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי וכו'.

¹⁰ רמז לג' זמנים של אדם, ימי עליה ועמידה וירידה. ושם קין והבל ושת. וכלל כל המדות הרעות תאוני וכעסני וליצני, ר"ל פריקת עול תורה ויראת שמים. ימי עליה הוא בעל תאוה, ובימי עמידה נקרא הבל, והולך אמר הכבוד ועשירות והבלי העולם. ובימי ירידה שובר את הליצנות. וע"ז אמרו ד' מדות באדם, חמור הוא תאוני. וכלבים צועקים הב הב. והג' תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת, כמ"ש מתלמידי יתור מכולם. וכנגד זה ג' בכורות והד' מעשר כלל כולם. וכנגד זה ד' גליות, וברביעי כתיב במעשר לא ימכר ולא יגאל [אגדות הגר"א].

ע"י יהל אור ח"ב ב ע"ב: חמור בסט"א מימינא, ושור משמאלא. והשור הוא הכלבים צועקים גיהנם הב הב, וחמור הוא יותר משור, ששור הוא אבי אבות נזיקין, וחמור הוא אבי אבות הטומאה, כמ"ש בת"ח (י ע"ב), ולפיכך הרשע הוא בפדיון פטר חמור, והבינוני הוא בככור בהמה טהורה, שהוא שור. וצדיק הוא בככור אדם, כמו שמפרש והולך וסליק לדרגא דאדם כו'. וזהו שלש משמרות הוי הלילה, שהוא עוה"ז, שנחלקין לג' כתות, שכנגדן ג' ספרים נפתחים ברה"י. וידוע שחצות לילה הראשונה שלטא ס"א, וחצות השני הוא לה, ולכך משמרה ראשונה חמור נוער, שהוא רשע, ושניה כלבים צועקים, שהוא הבינוני, שחצי משמרה שלטא ס"א, וחציה לה' כנ"ל. ושלישית תינוק יונק שהוא אדם כמו שמפרש והולך, והוא יונק משדי אמו, שהיא התורה. וז"ש וסליק למשמרת כו'.

ע"י ב"ע (&): הרב המלמד הוא בדרגא דחכמה והתלמיד המקבל הוא בדרגא דבינה מבין דבר מתוך דבר וכמ"ש ומתלמידי יתור מכולם ולכן אמרו כל ת"ח שעוסק בד בבד כו' חייב מיתה שכן בעולם התווה לא ה' זיוג בחו"ב וכו'.

ג' בכורות והד' מעשר - הם בכור אדם ובכר בהמה טהורה וטמאה והם נגד ג' זמני אדם הנ"ל, כלב חמור ואדם, כל זמן שהם בבחי' קין והבל צריכים פדיון בכורות ואח"כ בא במדריגת שת שהוא בחי' אדם. והד' מעשר - ה' אחרונה כולל כלם אין צריך פדיון, וכן ג' גליות ראשונות כשנפדו נגלו שוב אבל ברביעית כתיב לא ימכר עוד ולא יגאל ויתוקנו בשלימות כי כמו הנהגת אדם הפרטי כל הוא הנהגת כלל ישראל (ר' אברהם בן הגר"א).

¹¹ קאי אמשמרה אחרונה, אבל לעולם אמצעית דאמצעיתא, ופליגי במתני' בג' זמנים אלה [אגדות הגר"א].

¹² כי למעלה הוא חרב, על פי מ"ש (תענית ה ע"א) לא אבא בירושלים של מעלה עד כו' ולמטה היא שריפה. ובשיראל הוא הגלות. וע"ז כתיב ג' פעמים שאגה, ממרום ישאג, וב"פ על נוהו [אגדות הגר"א].

[בחורבה] חדשה [פי' שנפלה מחדש, שהחומה שלה נפלה, ועודנה בחזקתה]. ושתלמד? את זה משום מזיקין, בשני [אנשים, שמזיקים רק מזיקים אדם יחיד]. אם [מדובר במקרה שיש] שני [אנשים], גם אין [חשש] חשד [שכן] אשה מתיחדת עם שני אנשים. מתרץ הגמ', שמדובר [בשני אנשים פרוצים] ובוזה אפילו שני אנשים עם אשה אחת אסורה].

[כעת הגמ' מנסה להבין למה צריך לכתוב טעם] מפני המפולת, ושתלמד? את זה משום חשד ומזיקין. [מדובר בצירוי שיש] שני [אנשים] כשרים [שאין מזיקים בשנים, ואין חשד בשנים כשרים].

[כעת הגמ' מנסה להבין למה צריך לכתוב טעם] מפני המזיקין, ושתלמד? את זה מפני חשד ומפולת. בחורבה חדש [אין חשש מפולת], ובשנים כשרים. אם בשנים גם אין חשש מזיקים. במקומם [במקום שהם מצויין תדיר] חוששים [אפילו בשנים]. ואם תרצה לומר, באמת [מדובר] באחד, ובחורבה חדש שנמצא בשדה, שש אין [חשש] של חשד, שכן אשה לא מצויה בשדה, ויש [חשש] של מזיקים.

הרבנים למדו, ארבע משמרות היו הלילה, דברי רבי. רבי נתן אומר, שלש. מהו טעמו של רבי נתן, שנאמר "ויבא גדעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האשמרת התיכונה", למדנו, אין תיכונה אלא שיש לפנייה ולאחריה. ורבי [אין הוא לומד את הפסוק] מהו "תיכונה", אחת מן התיכונה שבתוכנות. ורבי נתן [אין הוא יענה לימוד רבין] וכי כתוב תיכונה שבתוכנות, תיכונה כתיב.

מהו טעמו של רבי. אמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי, כתוב אחד אומר "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך", וכתוב אחד אומר, "קדמו עיני אשמורות" [אם כן חצות הלילה שדוד היה עומד יש בהם שתי משמרות], ואין זה [צריך להיות] שהלילה הוא ארבע משמרות. ורבי נתן, הוא סובר כרבי יהושע, שלמדנו, רבי יהושע אומר [זמן קריאת שמע] עד שלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות [אם כן זה שדוד אמר "קדמו עיני אשמורות" שאמר דוד, היינו שהוא קדם לשאר מלכים שדרכם לעמוד בתחילת שעה שלישייה סה"כ הוא קודם] שש [שעות] של הלילה [שהוא חצות], ושתיים של היום [ששאר מלכים ישנים], הוא שתי משמרות. רב אשי אמר, משמרה וחצי גם כן נקרא משמרות.

ואמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי, אין אומריין בפני המת אלא דבריו של מת¹³. אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרין אלא בדברי תורה¹⁴ [אסור לספר לפניו, שהכל חייבין לספר בהן, והמת דומם והוה ליה לועג לרש חרף עושהו], אבל דברי העולם [שאין גנאי למי שלא מדבר אותם], אין בזה [איסור]. ויש אומרים, אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרין אלא אפילו בדברי תורה, וכל שכן דברי דעלמא.

[וכן] דוד היה קם בחצות הלילה. הוא היה קם מתחלת הלילה, שנאמר "קדמתי בנשף ואשועה". ומאיפה יודעים שהנשף הזה הוא תחילת הלילה, שנאמר "בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה". אמר רב אושעיא אמר רבי אבא, כך אמר דוד, מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשניה

¹³ עי' ש"ע (י"ד ס' שמד ס"ז): אין אומרים בפני המת אלא דברים של מת, כגון צרכי קבורתו והספד. אבל שאר כל דבר, אסור. והני מילי בדברי תורה, אבל במילי דעלמא לית לן בה.

ביאור: אין אומרים - היינו דברי תורה אפילו חוץ לד' אמות אסור ומילי דעלמא אפילו תוך ד' אמות מותר, וכל אותו חדר שבו נמצא המת נחשב כד' אמות, ו"א שד"ת תורה אפילו חוץ לד' אמות, ומילי דעלמא אינו אסור אלא תוך ד' אמות, ודבריו של מת מותר אפילו בדברי תורה אפילו תוך ד' אמות, וכן נהגו לדרוש באגדות ופסוקים אפילו תוך ד' אמות בפני המת ויוצאין מענין לענין עד שמגיעין לספר שבחיו של מת מעסק תורתו וחיסודותו (ש"ך).

אסור - משום לועג לרש (ש"ך).

כגון צרכי קבורה - דברי המת הם הספד וצידוק הדין ותוכחות וכיוצא באלו כלם נקראים דברים של מת ומותר לאומרן בתוך ד' אמות של מת אבל לענות אמר על קדיש או לומר ברכו וכיוצא בדברים אלו דאיכא משום לועג לרש אסור ואצ"ל לדבר בד"ת דאיכא משום לועג לרש וכל זה בתוך ד' אמותו של מת ולענין מי שדורש על המת לפניו נראה דליכא למיחש משום לועג לרש כיון דלכבודו קא עביד (פ"ת * רב"ז).

¹⁴ גירסת רש"י "לדבר הלכה".

¹⁵ דוד היה בא מצד הנוקבא וע"כ הוצרכו האבות ליתן לו משנותיהם כי הנוקבא לית לה מרגמה כלום ומתא אתקשרת בה ולכן לא ה' ישן כ"א שיתין נשמי כי השינה הוא א' מס' במיתה בהיותו בא מן המלכות (ליקוטי הש"ס).

כי הסוס אחורים של לילה, לכך הוא מתנמנם. ובחצי האחרת מתחיל הארי להתגבר (אגדות הגר"א).

¹⁶ כי רוח דרומית בחצי הראשון, והוא ד"ת. ובחצי ה' צפונית, ואז הוא שיר הלויים, והוא שירות ותשבחות. ועוד טעם לכלול מדת לילה ביום ומדת יום בלילה כנודע (אגדות הגר"א).

¹⁷ בחצות הלילה נעשה הזיווג למעלה בסוד הגבורות כי כיון שהוא לילה אין שם התעוררות חסדים עד הבוקר. והנה זיווג הזה הוא הכנה אל הזיווג שנעשה

[שקודם לכן הייתי עומד]. רבי זירא אמר, עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס¹⁵ [עוסק בתורה כשהוא מתנמנם, כסוס הזה שאינו נרדם לעולם, אלא מתנמנם ונעור תמיד]. מכאן ואילך היה מתגבר כארי. רב אשי אמר, עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה¹⁶, מכאן ואילך בשירות ותשבחות.

[וכן] "נשף" הוא תחילת הלילה, הרי הוא [לשון של] בוקר, שנאמר "ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם" [ליום מחרת של חנייתם שם], במה [מדובר, וכן] לא מהבוקר ועד הלילה. לא, מתחילת הלילה, ועד תחילת הלילה. אם כן, שיכתוב מהנשף ועד הנשף או מהערב ועד הערב. אלא אמר רבא, יש שתי "נשפים", נשף לילה ובא היום, נשף היום ובא הלילה [פי' קפץ ועלה].

וכי דוד היה יודע מתי הוא חצות הלילה, הרי משה רבינו לא היה יודע, שנאמר "כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים", מהו כחצות. אם תאמר שאמר לו הקב"ה כחצות [וכך אמר לפרעה], וכי יש ספק בשמים. אלא ש[הקב"ה] אמר לו [למשה שמכת בכורות יהיה] בחצות, והוא בא ואמר [לפרעה] כחצות [לפי שלא היה יודע לכוין השעה ולהעמיד דבריו בשעת המאורע], רואים שהוא מסופק, ו[וכן] דוד היה יודע. דוד היה לו סימן [מתאי הוא חצות], שאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד¹⁷ [ונקביו לצד צפון], וכיון שהגיע חצות לילה, בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר.

כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל¹⁸ אצלו, אמרו לו, אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם, לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו, אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו [העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו, אין מתמלא בכך, אף כאן, אם אין אתה מכין לעניים שבנו מזונות ממקום אחר אין אנו יכולים לפרנסם משל עצמנו]. אמר להם, לכו ופשטו ידיכם [להלחם] בגדוד. מיד יועצים באחיתופל [איזה הדרך ילכו, והיאך יציבו מצב ומשחית, וטכסיסי מארב מלחמה] ונמלכים בסנהדרין [נוטלין מהם רשות, כדי שיתפללו עליהם], ושואלין באורים ותומים [אם יצליחין].

אמר רב יוסף, מהו הפסוק [שמרמו לכל זה] שנאמר "ואחרי אחיתפל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב". "אחיתופל", זה יועץ, וכן נאמר "ועצת אחיתפל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל בדבר האלהים".

ביום בשעת התפלה ע"י החסדים ולכן אפילו שזיווג העיקרי הוא אותו שנעשה ביום, אעפ"כ עיקר הזיווג דלילה הוא אשר הוא הכנה לזה. וע"כ צריך האדם לקום בחצות הלילה. כדי שיהי' לו חלק בזיווג היום כי אם לא יהי' לו חלק בזה אשר היא הכנה לזיווג איך יהיה לו חלק בזיווג של היום אף שיתפלל. והנה רוחא דצפון הוא סטרא דרוח דשביק בגוה שהם הגבורות אשר בנוקבא דז"א שבה אל"ה מיסוד דאמא וז"ש שכיון שרוח צפונית נושבת בו כי צפון הוא בינה כמשה"ה כי מצפון זהב יאתה. וידוע שהזהב הוא באמא וסטרא דצפון הוא הסוף שלה דהיינו היסוד והכונה הוא כי הגבורות מתקבצות בהוד שהיא רחל אשר בהוד דזעיר והוד של רחל הוא הכינור ושם הגבורות מתקבצות. וידוע כי השיר הוא בגבורות כי החסדים הם שמן שהוא בחשאי והגבורות הם יין שהם בקולות והנה דוד בהוד ושמואל בנצח והם המשוררים אשר יצאו מהם כ"ד משמרות לשורר בסוד הגבורות אשר הם בקול והיינו שהם שיהי' מנגן מאליו והגבורות שלו הם התעוררין ג"כ ומתקבצין בנצח והוד שהם תרין ביעין דדכורא ושם הגבורות מתבסמות וזה הוא שהם מבשלים הזרע כי כל בישול הוא חיתוך ושבירת כח הגבורות ושם נעשה את המיתוק והם השחקים השוחקים מן לצדיקים שהם ב' יסודות זעיר הנקרא צדיק ושל הנוקבא הנקרא צדק וכוונת שוחק היינו מיתוק ואח"כ כד אתא יומא פתחין דסטרא דרום שהוא זיווג החסדים וכדין נכנסת ישראל וכל אינון חברייא שהם נאחזים בה שנמצאו עמה בזיווג הגבורות בספרא כתיבא וחוט של חסד היינו טפת החסדים הנמשכת דרך חוטין שביסוד אותו האור נמשך גם עליהם (ליקוטי הש"ס).

רומז לנשמת האדם, ע"פ מה שנאמר נר יה"ה, כמנין כנור. ובלב ב' חללים, א' מלא דם ועליו שורה היצה"ר, והב' מלא רוח, והוא הרג היצה"ר כמ"ש ולבי חלל בקברי, ואז היה רוח צפונית הוא רוח הקודש מנשבת בו (אגדות הגר"א).

¹⁸ כי כאן היה כתר מלכות זה דוד, וכתר שם טוב זה אחיתופל כמ"ש בדבר אלהים, כתר תורה זה סנהדרין, כתר כהונה זה אביתר (אגדות הגר"א).

שמאירים שמשלימים כו'. כי היו בחינת שמש וירח, ו"ב מזלות, אורים ותומים ו"ב אבנים, מכב"י ונהורא דיליה (אגדות הגר"א).

"בניהו בן יהוידע", זה סנהדרין [שכן הוא האב בית דין]. "ואביתר", אלו אורים ותומים [שכל ימי דוד היה נשאל באביתר עד מלחמת אבשלום ששאל אביתר ולא עלתה לו ושאל צדוק ועלתה לו, כדאמרין בסדר עולם, ונסתלק אז מן הכהונה], וכן נאמר "ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי" [ראשון וקודם להם, שבתחילה נוטלים רשות, ואחר כך שואלים אם יצליחו]. ולמה נקרא שםם כרתי ופלתי. כרתי, שכורתים דבריהם [שואמרים דברים קצובים וגמורים, שלא יפחתו ולא יוסיפו], פלתי, שמופלאים בדבריהם. ואחר כך "שר צבא למלך יואב" [להוליך אנשי המלחמה].

אמר רב יצחק בר אדא ואמרי לה אמר רב יצחק בריה דרב אידי, מהו הפסוק [שכנור היה תלוי למעלה ממטתו ומעוררו], "עורה כבודי" עורה הנבל [אל תתכבדי בשינה כשאר מלכים] וכנור אעירה שחר [שאר מלכים השחר מעוררו, ואני מעורר את השחר]¹⁹.

רבי זירא אמר, משה באמת היה יודע [מתי הוא חצות], ודוד גם כן היה יודע. וכיון דדוד היה יודע, למה [היה לו] כנור. להעיר אותך משנתך. ומאחר ומשה היה יודע, למה הוא אמר "כחצות". משה חשב, אולי חווי כוכבים²¹ של פרעה יטעו [וקודם שיגיע חצות יהו סבורים שהגיע, ועדיין לא באה המכה] ויאמרו: משה הוא שקרן, [הלכך, טוב לאחוז לשון איני יודע]. שאמר מר, למד לשונך לומר "איני יודע", שמא תהא נאחו ונכשל בדברך²².

רב אשי אמר, בחצי הלילה של שלש עשר [דניסין] לפני ארבע עשר [דניסין] היה כאשר משה אמר לישראל, אמר הקדוש ברוך הוא, למחר כחצות הלילה כמו היום, אני יוצא בתוך מצרים.

[נאמר] "לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני", לוי ורבי יצחק, אחד אמר, כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, [וכן] לא חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות, ואני "חצות לילה אקום להודות לך"²³. והשני [הסביר את הפסוק כך: כן אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, [וכן] לא חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם [שהנשים מראות לו דם נדה, אם טמא אם טהור] ובשפיר ובשליא [היו מביאין אותה לפניו לראות אם יש בה כשיעור ואם עשויה כרת שליא, שנחזיקנה שהיה ולד בתוכה ונמחה, ותשב עליו ימי טומאה וטהרה, אם לא] כדי לטהר אשה לבעלה²⁴. ולא עוד, אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי, ואומר לי, מפיבשת רבי. יפה דנתי, יפה חייבתי. יפה זכיתי [היינו בדיני ממונות או נפשות]. יפה טהרתי. יפה טמאתי [בדיני טומאה וטהרה]. ולא בושתי²⁵. אמר רבי יהושע בריה דרב אידי, מהו הפסוק [שמוכיח כדבריו] "ואדברה בעדותך נגד מלכים ולא אבוש".

¹⁹ דכנור היה תלוי למעלה ממטתו ומעוררו עורה כבודי, אל תתכבדי בשינה כשאר מלכים (אגדות הגר"א).

²⁰ שאר מלכים השחר מעוררו, ואני מעורר את השחר (אגדות הגר"א).

²¹ עי' שו"ע (או"ח סי' א ס"א): יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר.

ביאור: שיהא הוא מעורר כו'. לכאורה אין שייכות זה הענין אלא הוא זריזות בפ"ע. אלא הענין הוא שאין דומ' העושה מצוה ע"י התעוררות של אחרים לעושה ע"י עצמו. ועפ"ז נ"ל מ"ש רבינו הטור אני מעיר את השחר ואין השחר מעיר אותי דקאמר סיפא ל"ל. ונרא' דמצינו אדם מקדש את עצמו מלמט' מקדשין אותו מלמעל' וכו' לענין התעוררות שיש ב' מיני התעוררות שתחל' מתעורר מלמט' ואח"כ בא עליו התעוררות העליון לסייע לו וע"ז שיב דוד את עצמו שהי' במעלה כ"כ שהתעוררות שלו מלמטה גדול' כ"כ שא"צ לסייע התעוררות של מעלה וע"כ אמר אני מעיר השחר כמו לקדושת ישראל כמ"ש על אילת השחר ומעלה זאת אינה אלא לדוד וכיוצא בו אבל אנו וכיוצא בנו הלואי שנזכ' להתעוררות מלמט' כדי שיבא אח"כ מלמעל' ע"כ לא זכר הש"ע רק שיתגבר לזה שלכל הפחות יהא מעורר השחר אף שלא יזכה למעלה השניה שזכרנו (ט"ז), קשה לט"ז דהיה לו לומר ויהא הוא מעורר השחר, כי בטור כתוב שאל ישאך יצרך (ש"ן ימנית) איך תעמוד וקור גדול או לא שבעת משנתך, ויכוחו עמך, לאו אעמידה קודם עמוד השחר, כי בקיץ לאחר עמוד השחר, ובחורף יאמר כן. ויהא הוא מעורר השחר הוא ענין בפני עצמו, שאדם ירגיל עצמו במאכלים קלים וכדומה שלא ישן הרבה כי בשינה לא שייך התגברות, ע"כ תירץ על פי דרוש כי מלת שחר נדרש בזוהר ויקרא (דף &) על כנסת ישראל יע"ש. וכל אדם צריך להתעורר עצמו תחלה ואח"כ מסייעין משמים, כי לא בכח שלו לבד יגבר איש כמו שכתבתי לעיל [ס"ק א]. ודוד שיבח עצמו שאין צריך לו אח"כ לסייע משמים, אלא הוא מעיר השחר נותן התעוררת ושמחה ושפע למעלה, ואין השחר כנסת ישראל מעיר אותו לסייע אפילו אח"כ. ולפי זה אתי שפיר הכל ענין אחד יתגבר בהתעוררת עצמו שיהא הוא מעורר לא שיהא התעוררת תחלה משמים, ומיהו לסוף צריך התעוררת סיוע מלמעלה, כי לא כ"ע דוד המלך ע"ה, ומש"ה השמיט המחבר ואין השחר מעיר אותו (מ"ב), ירושלמי פ"ק דברכות מ"מ א הוה שחרא אתיו ומשכח לדוד דמיק הוא שדוד אומר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר אתער יקרי מן קדם יקריה דמארי יקרי לא חשיב כלום מן קדם אייקרי דבריי'. אעירה שחר אנא הוינא

למדנו, לא "מפיבשת" שמו אלא "איש בשת" שמו, ולמה נקרא שמו מפיבשת [מפי בושת, בדברי הלכה היוצאין מפיו היה בושת לדוד, שפעמים שהיה טועה והוא אומר לו: טעית, לפיכך, בזכות שהיה דוד מקטין עצמו, זכה ויצא ממנו כלאב]. שהיה מבייש פני דוד בהלכה. לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב. ואמר רבי יוחנן, לא כלאב שמו אלא דניאל שמו, ולמה נקרא שמו כלאב [כל אב, מכלים את הרב, שהיה אב בהוראות], שהיה מכלים פני מפיבשת בהלכה, ועליו אמר שלמה בחכמתו "בני אם חכם לבך ישמח לפני גם אני", ואומר, "חכם בני ושמח לבי ואשיבה חרפי דבר".

וכי דוד היה קורא לעצמו חסיד. והרי כתוב "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים" [כבר טרדוני מיראתך] ולמדנו בשם רבי יוסי, למה נקוד על "לולא" [לדרוש את הנקודה שהיא ממעטת את משמעות הכתוב, לומר שלא דבר ברור היה לו לראות בטוב ה', לולא לשון אם לא]. אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם. מובטח אני כך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לא. שמא יגרום החטא [היינו תירוצו של הגמ', לעולם מוחזק בידו שהוא חסיד, וזה שספק בידו אם יראה בטוב ה', לפי שהיה ירא שמא יחטא ויגרום החטא מלראות בטוב].

[ודבר זה הוא] כמו שאמר רבי יעקב בר אידי, שרבי יעקב בר אידי שאל סתירה, נאמר "והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך", ונאמר "ויירא יעקב מאד" [שמא אחר הבטחה חטאתי]. אמר, שמא יגרום החטא, כמו שלמדנו, "עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קניית", "עד יעבר עמך ה'", זו ביאה ראשונה²⁶ [של כלל ישראל לארץ ישראל בימי יהושע], "עד יעבר עם זו קניית", זו ביאה שניה [בימי עזרא, כשעלו מבבל]. מכאן אמרו חכמים, ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא [ולא הלכו לארץ ישראל אל אברשות כורש, רואים אם כן שהחטא גורם שאין ההבטחה מתקיימת].

וחכמים אומרים עד חצות. חכמים סוברים כמו מי [במשמעות "בשכבך" הכתוב בתורה]. אם הם סוברים כמו רבי אליעזר [שפירוש "בשכבך" היינו כל זמן שבני אדם עוסקים ללכת לשכב], שיאמרו כרבי אליעזר [שזמן ק"ש עד סוף האשמורה הראשונה].

מעורר שחרא. שחרא לא הוה מעורר לי והיה יצרו מקטרגו וז"ש יתגבר כו' וע"ט (בהגר"א).

²¹ רש"י ישעיה מד כה.

²² פ"י כ"כ יש להרחיק האדם עצמו מן מדת השקר שמגונה הוא השקר כי תמצא שהיה משה מדקדק על דבר זה ביותר, כי אף שבסוף יהיה נגלה הדבר כאשר תבא המכה, מ"מ יהיה בעיניהם כמו חצי שעה בדאי ועל זה היה מדקדק, ולכן ילמד לשונו לומר איני יודע, ומה שאמר ותאחז כאלו אמר שיהיה נתפש בשקרו כמו גנב שנתפש בגניבתו כך המשקר גונב האמת ומעלים אותו ומשקר (מהר"ל נתיב האמת ב).

כי בדעת מקום האחיזה, כמ"ש (משלי יח כא) מות וחיים ביד לשון כו' (אגדות הגר"א).

צ"ע כוונת הגמ', שכן פעמים כתוב בחז"ל מעלת אמירת איני יודע, פעם במסכת כלה פ"ד: אם שאלך דבר ואי אתה בקי בו אל תבוש לומר איני יודע. ובפרק ה: הוי קטן בעיני עצמך, יהי חלקך ברוך לעולם, עין טובה ונפש חשובה, ילמדך לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז. אם כן נראה שאין הכוונה בגמ' זו לומר איני יודע כאשר שואלים אותו, אלא כאשר אתה אומר דברים, שיש צד שהשומע לא יבין נכון, אז כדאי להגיד את זה ללא ודאות, ובזה לא תאחז. אמנם מדברי הגר"א משמע שיש מקום בתפיסה שהוא מעלת הדעת, וזה מכריע לכאן או לכאן, ויש מקום של איני יודע, ולכן במקום ספק צריכים לאחוז משני הצדדים.

²³ כמ"ש כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד (אגדות הגר"א).

²⁴ כי חיבור נקרא חסד, כמ"ש חסד הוא (אגדות הגר"א). נראה פירושו, שכל חיבור בא מנתינה, וכל נתינה היא השפעה של חסד, והוא גורס השפעה הזאת.

²⁵ כי עיקר החסידות שלא יתבייש מבני אדם במילי דשמיא (אגדות הגר"א), שכן עצם החסידות היא יותר מהחיוב, ולפנים משורת הדין, וזה שונה מכל העולם.

²⁶ כמ"ש (ישעיה מב א) הלא ה' זו חטאנו לו, וזה השם שכותבין על המזוזה [כז"ו], וזוהי יה"ה זו. וז"ש זו ביאה ראשונה, כי עיקר הפגם הוא בחצי האחרון כנודע. וז"ש אלא שגרם החטא (אגדות הגר"א).

ואי כרבן גמליאל סבירא להו, לימרו כרבן גמליאל. לעולם כרבן גמליאל סבירא להו, והא דקא אמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה. כדתניא, חממים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר²⁷, אך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא, ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל. וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אבל אדם בא מן השדה בערב, נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל, ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה, ומאי שנא הכא שלמדנו חייב מיתה. איבעית אימא, משום דאיכא אונס שינה, ואם תרצה לומר, לאפוקי ממאן דאמר תפלה ערבית רשות, קא משמע לן דחובה.

אמר מר, קורא קריאת שמע ומתפלל. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן, איזהו בן העולם הבא. זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית²⁸. רבי יהושע בן לוי אומר, תפלות באמצע תקנום. במאי קא מפלגי. עוד אפשר לומר קרא, עוד אפשר לומר סברא. עוד אפשר לומר סברא, דרבי יוחנן סבר, גאולה מאורתא נמי הוי, אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא, ורבי יהושע בן לוי סבר, כיון דלא הויא אלא מצפרא, לא הויא גאולה מעלייתא. ואם תרצה לומר קרא, ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב, בשכבך ובקומך, רבי יוחנן סבר, מקיש שכבה לקימה, מה קימה קריאת שמע ואחר כך תפלה, אף שכבה נמי קריאת שמע ואחר כך תפלה, רבי יהושע בן לוי סבר, מקיש שכבה לקימה, מה קימה קריאת שמע סמוך למטתו, אף שכבה נמי קריאת שמע סמוך למטתו. מתיב מר בריה דרבינא, בערב מברך שתיים לפניה ושתיים לאחריה, ואי אמרת בעי לסמוך, הא לא קא סמך גאולה לתפלה, דהא בעי למימר השכיבנו. אמרי, כיון דתקינו רבנן השכיבנו,

²⁷ ע"י ש"ע (א"ח ס"י רלה ס"ב): אסור להתחיל לאכול חצי שעה סמוך לזמן ק"ש של ערבית, ואם התחיל לאכול אחר שהגיע זמנה, מפסיק וקורא ק"ש בלא ברכותיה וגומר סעודתו, ואח"כ קורא אותה בברכותיה ומתפלל. הגה: אבל אין צריך להפסיק לתפלה, הואיל והתחיל לאכול. אבל אם לא התחיל לאכול אף על פי שנטול ידיו, צריך להפסיק (ר"ן פ"ק דשבת). ואם אין שהות להתפלל, מפסיק אף לתפלה (הראב"ד בהגהות פ"ג מהלכות ברכות).

²⁸ מ"ב: אסור להתחיל וכו' - והטעם שמא ימשך בסעודתו ופעמים ישתקע ע"ז גם בשינה וישכח לקרות שמע ואפילו לאכול קמעא אסור ומ"מ טעימה בעלמא מיני פירות או אפילו פת בכביצה שרי:

לאכול - וכן לישן אפילו דעתו רק לישן קמעא [גמרא] וה"ה דאסור אז לעשות כל המלאכות המבוארות לעיל בסימן רל"ב ס"ב שהם דברים המביאים לידי פשיעה וכו"ש כשהגיע זמן ק"ש בודאי אסור להתחיל בהן (לבוש ופמ"ג ברל"ב ודה"ח) וא"ר מצדד להתיר בהם קודם שהגיע זמן ק"ש. מיהו ללמוד לכו"ע שרי בסמוך לה [ואדרבה מצוה הוא וכמו שאמרו בש"ס אדם בא מן השדה בערב נכנס לביה"כ"נ אם רגיל לקרות קורא לשנות שונה וקורא ק"ש ומתפלל] אבל משהגיע זמן ק"ש אסור אף ללמוד כשהוא מתפלל בביתו ביחיד ואם אמר לחבירו שיאנו לומד שזיכרונו שיתפלל מותר [אחרונים]:

חצי שעה - דעת הט"ז להקל בזה ולא בעי אלא שיעור מועט והאחרונים מסכימים לפסק הש"ע דכל דליכא אלא חצי שעה אסור להתחיל לאכול ואם ביקש מאחד שזיכרונו להתפלל ליכא אסורא להתחיל לאכול אפילו כשכבר הגיע זמן ק"ש:

סמוך לזמן ק"ש - היינו סמוך לצאת הכוכבים ומשמע ממ"א דאפילו במוצאי שבת יש לזוהר שלא להתחיל אז הסעודה ועיין במ"ב רצ"ט סק"א מש"כ בזה. כתבו האחרונים הקורין ומתפללין מבעוד יום אף על גב שיש להם לחזור ולקרות ביציאת הכוכבים וכנ"ל בס"א אפ"ה מותר להם לאכול קודם שיקרא שנית שהרי עכ"פ כבר קרא ומ"מ בהגיע זמן צה"כ ממש נכון לזוהר גם בזה:

התחיל לאכול אחר וכו' - ובתוך חצי שעה סמוך לצאת הכוכבים נמי כאחר שהגיע זמן הוא:

מפסיק - מיד כיון דק"ש דאורייתא הוא והוא התחיל באיסור ואם התחיל בהיתר דהיינו לפני חצי שעה שסמוכה לצה"כ אפילו לק"ש אינו מפסיק כל שיש לו שהות לקרוא אחר גמר סעודתו וכנ"ל בסימן עי"ן במ"ב ס"ק כ"ג כ"ד:

בלא ברכותיה - משום דברכות אינם אלא מדרבנן לא הטריחוהו להפסיק בשבילם:

אבל אין צריך וכו' - כמ"ש המחבר שאינו מפסיק אלא לקרות ק"ש בלחוד בלא ברכות ובלא ש"ע ומשום שהם רק מדרבנן והאי דהדר ושנאו הרמ"א משום דרצה לסיים אבל וכו':

אף על פי שנטל ידיו - היינו אף שיש עוד שהות הרבה להתפלל מחמרין ליה שיפסיק. ולא דמי להתחיל סמוך למנחה דאינו מפסיק בדיעבד אם כבר נטל ידיו כדמבואר לעיל בס"י רל"ב דבמנחה כיון דזמנה מועט מירתת ולא אתי למפשע משא"כ בערבית דזמנה בדיעבד כל הלילה גזירין דלמא אתי למפשע ויסמוך על אירכותה של לילה הכי כ"ז שלא התחיל באכילה עצמה מטרחינן ליה להפסיק אף שנטל ידיו ודוקא כשלא בירך עדיין ענט"י אבל אם כבר בירך ענט"י נכון שלא יפסיק אלא יברך המוציא ויאכל כזית ויפסיק סעודתו ואף דבהתחיל לאכול א"צ

כגאולה אריכתא דמיא. דאי לא תימא כך, שחרית היכי מצי סמיך. והא אמר רבי יוחנן, בתחלה אומר, ה' שפתי תפתח, ולבסוף הוא אומר, יהיו לרצון אמרי פי. אלא, התם כיון דתקינו רבנן למימר ה' שפתי תפתח, כתפלה אריכתא דמיא, הכא נמי, כיון דתקינו רבנן למימר השכיבנו, כגאולה אריכתא דמיא.

אמר רבי אלעזר אמר רבי אבינא, כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים²⁹, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. מאי טעמא. אילימא משום דאתיא באל"ף ביי"ת, נימא אשרי תמימי דרך דאתיא בתמניא אפי"ן²⁹. אלא משום דאית ביה פותח את ירך, נימא הלל הגדול דכתיב ביה, נתן לחם לכל בשר. אלא, משום דאית ביה תרתי. אמר רבי יוחנן, מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי. מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל, דכתיב, נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל. במערבא מתרצי לה כך, נפלה ולא תוסיף לנפול עוד, קום בתולת ישראל. אמר רב נחמן בר יצחק, אפילו כך חזר דוד וסמכן ברוח הקדש, שנאמר סומך ה' לכל הנפלים.

אמר רבי אלעזר בר אבינא, גדול מה שנאמר במיכאל³⁰ יותר ממה שנאמר בגבריאל, דאילו במיכאל כתיב ויעף אלי אחד מן השרפים, ואילו גבי גבריאל נאמר, והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מעף ביעף וגו'.³⁰ מאי משמע דהאי אחד מיכאל הוא. אמר רבי יוחנן, אתיא אחד אחד, כתיב הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתיב התם והנה מיכאל אחד (מן) השמים הראשונים בא לעזרני. תנא, מיכאל באחת³¹, גבריאל בשתיים³², אליהו בארבע³³, ומלאך המות בשמנה, ובשעת המגפה באחת.

אמר רבי יהושע בן לוי, אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת, מצוה לקרותו על מטתו³⁴. אמר רבי יוסי, מאי קרא, רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה. אמר רב נחמן,

להפסיק הכא שאני שלא התחיל לאכול רק בשביל שלא יהא הפסק בין נט"י להמוציא שאינו נכון לתחלה כמבואר לעיל בסימן קס"ו:

ואם אין שהות - ר"ל בין שהוא עומד סמוך לעלות השחר או אפילו עומד בתחלת הלילה רק שסעודה זו תמשך עד עלות השחר כגון סעודות גדולות בימות הקץ שהלילות קצרים צריך להפסיק מיד ביציאת הכוכבים ואפילו התחיל בהיתר מבעוד יום נמי יהיה כן:

²⁸ ע"י ש"ע (א"ח ס"י רלו ס"ב): אין לספר בין גאולה דערבית לתפלה, ואף הנהגין לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו, אין להפסיק בין יראו עינינו לתפלה. ומיהו מה שמכריז ש"צ ראש חדש בין קדיש לתפלה ערבית לא הוי הפסק, כיון שהוא צורך התפלה. וכן יכול לומר: ברכו, להוציא מי שלא שמע, ולא הוי הפסק. הגה: (ועיין לעיל סימן ס"ט). ראיתי מדקדקים נהגו לעמוד כשאומרים ה"ח פסוקים של ברוך ה' לעולם וכו' (תהילים פט, נג) ומונה יפה הוא כי נתקנו במקום תפלת י"ח, ועל כן ראוי לעמוד בהן כמו בתפלה.

²⁹ מ"ב: בין גאולה דערבית לתפלה - שגם בערבית מצוה לסמוך גאולה לתפלה: ואף הנהגין לומר וכו' - ובטור מסיים בזה ומה שנהגין להפסיק בפסוקים ויראו עינינו וקדיש לפי שבימים הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתאחר שם עד זמן תפלת ערבית ולומר פסוקים אלו שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שיש בתפלת ערבית ונפטרין בקדיש ועתה שחזרו להתפלל ערבית בבתי כנסיות לא נתבטל מנהג הראשון ומ"מ אין להפסיק בדברים אחרים ויש מן הגדולים שנהגו שלא לאמרם עכ"ל ובהו בנין דברי המחבר: אין להפסיק וכו' - דאותן פסוקים לא מקרי הפסק כיון דתקינו לאומרם הו"ל כגאולה אריכתא [תוספות]:

צורך התפלה - ולא דוקא לקרוא ולהכריז שהוא ר"ח שהוא דאורייתא או להכריז טל ומטר שאם יטעו צריך לחזור אלא אפילו להכריז על הנסים שפיר דמי ואף על גב שאם יטעו ג"כ אין צריך לחזור דמ"מ הוא צורך תפלה. ודוקא במקום זה יכול להפסיק אבל כשהוא עומד בברכת ק"ש בין הפרקים אסור לו להכריז שום דבר:

לומר ברכו - דגם זה הוא צורך תפלה: ועיין לעיל ס"י ס"ט - ר"ל דשם בהג"ה מבואר דדוקא בערבית מקילינן לזה אבל לא בשחרית:

נהגו לעמוד וכו' - והרבה אחרונים כתבו דיותר טוב שלא לעמוד כדי להראות שאין רוצה לצאת בזה ידי חובת תפלת י"ח אך כשמתפלל עם הצבור וקורא אח"כ ק"ש וברכותיה אז יוכל לומר ברוך ה' וכו' מעומד ועיין מה שנתנו לקמיה. כתב מ"א בשם רש"י שיש לומר הושיענו אלהי ישענו והוא פסוק בדברי הימים ולא יאמר הושיענו ה' אלהי ישענו דא"כ הוא מוסיף על י"ח אזכרות:

²⁹ נגד ח' נקודין דאינון תשע, כי השורק וקיבוץ בחד הן בדיבור (אגדות הגר"א).

³⁰ כי מיכאל גדולה, וגבריאל גבורה, כנודע. ואמרו עוף כו' זהו מיכאל, יעופף במספר גבריאל. והן י"ה עם ר"ה דנוקבא (אגדות הגר"א).

³¹ תפילה של יד (אגדות הגר"א).

³² תפלה של ראש (אגדות הגר"א).

³³ ציצית (אגדות הגר"א).

אם תלמיד חכם הוא אינן צריך. אמר אביי, אף תלמיד חכם מיבעי ליה למימר אחד פסוקא דרחמי, כגון בידך אפקיד רוחי פדיתא אותי ה' אל אמת.

אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש, לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע³⁴, שנאמר רגזו ואל תחטאו. אם נצחו, מוטב, ואם לאו, יעסוק בתורה, שנאמר, אמרו בלבבכם, אם נצחו, מוטב, ואם לאו, יקרא קריאת שמע, שנאמר, על משכבכם, אם נצחו, מוטב, ואם לאו, יזכרו לו יום המיתה, שנאמר, ודמו סלה.

ואמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב ואתנה לך³⁵ את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לחות, אלו עשרת הדברות, תורה, זה מקרא, והמצוה, זו משנה, אשר כתבתי, אלו נביאים וכתובים, להורותם, זה תלמוד, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

אמר רבי יצחק, כל הקורא קריאת שמע על מטתו, כאלו אוהו חרב של שתי פיות³⁶ בידו שנאמר רוממות אל בגרונום וחרב פיפיות בידם. מאי משמע. אמר ר' זוטרא ואיתימא רב אשי, מרישא דעניא, דכתיב יעלו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם, וכתוב בתריה, רוממות אל בגרונום וחרב פיפיות בידם. ואמר רבי יצחק, כל הקורא קריאת שמע על מטתו, מזיקין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף, ואין עוף אלא תורה³⁷, שנאמר, התעייף עיניך בו ואיננו, ואין רשף אלא מזיקין, שנאמר מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרירי.

אמר רבי שמעון בן לקיש, כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו, שנאמר, ובני רשף יגביהו עוף, ואין עוף אלא תורה, שנאמר, התעייף עיניך בו ואיננו, ואין רשף אלא יסורין, שנאמר, מזי רעב ולחמי רשף. אמר רבי יוחנן, הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אועוד, שנאמר, ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמת כל חקיך כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. אלא, כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, הקדוש ברוך הוא מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אועוד, שנאמר, נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר, ואין טוב אלא תורה, שנאמר, כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזובו. אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא, בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם, אדם מוכר חפץ לחבירו, מוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, נתן להם תורה לישראל ושמח, שנאמר, כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזבו.

אמר רבא ואיתימא רב חסדא, אם רואה אדם שיסורין באין עליו, יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה', פשפש ולא מצא³⁸, יתלה בבטול תורה, שנאמר, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ואם תלה ולא מצא, בידוע שיסורין של אהבה הם, שנאמר, כי את אשר יאהב ה' יוכיח. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא, כל שהקדוש ברוך הוא חפץ בו, מדכאו ביסורין³⁹, שנאמר, וה' חפץ דכאו החלי, יכול אפילו לא קבלם מאהבה, תלמוד לומר אם תשים אשם נפשו, מה אשם לדעת, אף יסורין לדעת. ואם קבלם מה שכרו, יראה זרע יאריך ימים, ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו, שנאמר, וחפץ ה' בידו יצלה. פליגי בה רבי יעקב בר אידי ורבי אחא בר חנינא, אחד אמר, אלו הם יסורין של אהבה, כל שאין בהן בטול תורה, שנאמר, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, וחד אמר, אלו הן יסורין של אהבה, כל שאין בהן בטול תפלה, שנאמר, ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי. אמר להו רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא, כך אמר רבי חייא בר אבא אמר

³⁴ כי יש ד' מינים צדיקים בינונים רשעים בהמיות. וכנגדם יש ד' מיני הגעלה, לבון באור, הגעלה בחמין שהוא מים ואש, ובצונן, כלי חרס שבירתן מטהרתן. צדיקים נידונין בצונן, ורשעים באש, ובינונים במים ואש דהיינו בחמין, וההולכים אחר נפש הבהמית הולכין לאיבוד כי כלי חרס כיון שנשברה אין לה תקנה. וכנגד זה רמז ד' תיקונים. ירגיז נגד אש. יעסוק בתורה שנקראת מים, הוי כל צמא לנו למים, ונקראת אש, הלא כה דברי כאש. יקרא ק"ש הוא צונן, כל הקורא ק"ש מצננין לו גהנום (לקמן טז ע"ב). יום המיתה הוא שבירת הלב (אגדות הגר"א).

³⁵ וסדרן ב"ד, ומ"מ הכל דרגא דאימא, שבע שנים, וז"ש לך. ומקודם כתיב עלה כו', וכמ"ש והתקדשתם (אגדות הגר"א).

³⁶ כי הק"ש שעל המטה מצלת מן היסורין והורגת מזיקין כידוע. פה אל פה אדבר כו' (אגדות הגר"א).

³⁷ כי עוף הוא גוף התורה, והוא ג"ח תורה. ובעל כנפים הם המצוות המגינות על ישראל ככנפים ליונה, וזהו שכתוב בסוף הפסוק כנשר יעוף השמים, שהן הכל בדרגא דתורה. ומ"ש רשף על יסורים ועל מזיקים, שנאמר רשפיה רשפי אש, כי הם נגד שני מיני אש, ונגד ב' בתי דינין שהם ראשית ואחרית של שם מ"ב, כמ"ש בלבת אש. שלש בתורה בדילין הימנו (אגדות הגר"א). **נאלמתי**. הוא ברזא דאתון דאלהים, כמ"ש אני מלאה הלכתי כו' (אגדות הגר"א). **דומיה**. דום "ה (אגדות הגר"א). **מטוב**. ו' טוב דמעשה בראשית, וזהו **ואין טוב אלא תורה**. וזהו שנאמר כבוד חכמים ינחלו, כבוד לחכמים, ותמימים ינחלו טוב, דטוב לתמימים (אגדות הגר"א).

רבי יוחנן, אלו ואלו יסורין של אהבה הן, שנאמר, כי את אשר יאהב ה' יוכיח, אלא מה תלמוד לומר ומתורתך תלמדנו. אל תקרי תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך תלמדנו, קל וחומר משן ועין, מה שן ועין שהן אחד מאבריו של אדם, עבד יוצא בהן לחרות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם, על אחת כמה וכמה, והיינו דרבי שמעון בן לקיש, דאמר רבי שמעון בן לקיש, נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, נאמר ברית במלח, דכתיב ולא תשבית מלח ברית, ונאמר ברית ביסורין, דכתיב, אלה דברי הברית. מה ברית, האמור במלח, מלח ממתקת את הבשר, אף ברית האמור ביסורין, יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם.

תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר, שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתנן אלא על, ידי יסורין. אלו הן, תורה וארץ ישראל והעולם הבא⁴⁰. תורה מנין, שנאמר, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ארץ ישראל, דכתיב כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסוך, וכתוב בתריה, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. העולם הבא, דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר. תני תנא קמיה דרבי יוחנן, כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים

³⁸ ע"ש שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר. פ"י שיש ג' אופנים שאדם קונה עולמו בהם, ע"י מצוה, וע"י תורה, או ע"י תוכחת מוסר, שהקב"ה מיסרו לתת לו תמורתה בעולם הבא, וזהו של אהבה, שהוא לא השתדל והקב"ה נתן לו מעצמו, וזהו דחשיב כאן פשפש ולא כו'. והם ג' דרגין שהם כלל הכל. וז"ש למטה ג' מתנות נתנו לישראל וכלם ע"י יסורין (אגדות הגר"א).

³⁹ כי יש ו' מתנות לאדם, ג' ימינים וג' שמאלים. וזהו יברכך ה', ואיתא בס' הבהיר אין ברכה אלא חכמה. וישמך, איתא [ספרין] אין שמירה אלא בנכסים. יאר ה' פניו אליך, זהו חיים, כמ"ש באור פני מלך חיים. ויחנך, זהו כבוד, כמ"ש ומצא חן בעיני ה'. ישא ה' פניו אליך זה בנין, כמ"ש ופניתי אליכם והפריתי אתכם כו'. וישם לך שלום. וכל שני"ם שבפסוק אחד ימיני ואחד שמאלי, כי חכמה גדולה מימין כנודע, וחיים ג"כ כתיב אורך ימים בימינה. וג' הנשארים משמאל וזהו שאמר כאן **ה"ל אם תשים אשם נפשו כו'**, כי אשם תלוי מגין עליו מן היסורין, ואם קבלם מאהבה נתהפך השמאל לימין, וזכה לג' מימינים (אגדות הגר"א).

⁴⁰ **תניא רשב"י אומר כו'. תורה איי ועוה"ב**. כי אלו דרגין של יצחק, שהם ג' בארות שחפר יצחק. עשק נגד התורה, ששם מררו את חייהם בעבודה קשה בקושיא ובחמר כו', ששה דרגין. שטנה נגד א"י כמ"ש בתחלת מלכותו כו'. רחובות נגד עוה"ב שאין שם לא קנאה ולא שנאה כו'. והן ג' אלהים שהן כלל הכל. וכן מ"ב וע"ב. וכן ו' הווי"ן, ג' בגילופין ופשוטין. וז"ש כאר' וכלביא מי יקימנו (אגדות הגר"א).

וקובר את בניו, מוחלין לו על כל עונותיו⁴¹. אמר ליה רבי יוחנן, בשלמא תורה וגמילות חסדים, דכתיב בחדסד ואמת יכפר עון, חסד, זו גמילות חסדים, שנאמר ורוך צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, אמת, זו תורה, שנאמר, אמת קנה ואל תמכר, אלא קובר את בניו, מנין. תנא ליה ההוא סבא משום רבי שמעון בן יוחאי, אתיא עון, עון, כתיב הכא, בחדסד ואמת יכפר עון, וכתיב התם, ומשלם עון אבות אל חיק בניהם. אמר רבי יוחנן, נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה, ונגעים לא. והתניא, כל מי שיש בו אחד מארבעה מראות נגעים הללו, אינן אלא מזבח כפרה⁴². מזבח כפרה הו, יסורין של אהבה לא הוו. ועוד אפשר לומר, הא לן והא להו. ועוד אפשר לומר, הא בצנעא, הא בפרהסיא, ובנים לא. היכי דמי. אילימא דהו להו ומתו, והא אמר רבי יוחנן, דין גרמא דעשיראה ביר. אלא, הא, דלא הו ליה כלל, והא, דהו ליה ומתו.

רבי חייא בר אבא חלש, על לגביה רבי יוחנן. אמר ליה, חביבין עליך יסורין. אמר ליה, לא הן ולא שכרן. אמר ליה, הב לי ירך⁴³. ירב ליה ידיה ואוקמיה. רבי יוחנן חלש, על לגביה רבי חנינא. אמר ליה, חביבין עליך יסורין. אמר ליה, לא הן ולא שכרן. אמר ליה, הב לי ירך. ירב ליה ידיה ואוקמיה. אמאי. לוקים רבי יוחנן לנפשיה. אמרי, אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים⁴⁴. רבי אלעזר חלש, על לגביה רבי יוחנן. חזא דהוה קא גני בבית אפל, גלייה לדורעיה ונפל נהורא. חזייה דהוה קא בכי רבי אלעזר. אמר ליה, אמאי קא בכית. אי משום תורה⁴⁵ דלא אפשר, שנינו, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיוכין לבו לשמים. ואי משום מזוני, לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות. ואי משום בני, דין גרמא דעשיראה ביר. אמר ליה, להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא⁴⁶. אמר ליה, על דא ודאי קא בכית, ובכו תרוייהו. אדכך וכך, אמר ליה, חביבין עליך יסורין. אמר ליה, לא הן ולא שכרן. אמר ליה, הב לי ירך, ירב ליה ידיה ואוקמיה.

רב הונא תקיפו ליה ארבע מאה דני דחמרא, על לגביה רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא ורבנן, ואמרי לה, רב אדא בר אבהו ורבנן, ואמרו ליה, לעיין מר במיליה. אמר להו, ומי חשידנא בעינייכו. אמרו ליה, מי חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא. אמר להו, אי איכא מאן דשמיע עלי מלתא, לימא. אמרו ליה, כך שמיע לן דלא יהיב מר שבישא לאריסיה. אמר להו, מי קא שביק לי מידי מיניה. הא קא גניב ליה כוליה. אמרו ליה,

⁴¹ כי ג' דברים אלו מג' קוין. וז"ש בחדסד ואמת יכופר עון, כמ"ש תתן אמת ליעקב חסד לאברהם (אגדות הגר"א).

⁴² שהמזבח הוא ברזא דארבע, והן ד' אשות, ד' גוונין כו', וכמ"ש בכל יום היה שם ד' מערכות, וד' פ' אשן ב' תרומת הדשן, אוכל ושותה כו' (אגדות הגר"א).

⁴³ כדי לשלב שמאל שלו בימין ידיו. והן יד ויד הידועים, והן כ"ח עתים של קהלת (אגדות הגר"א).

⁴⁴ כמ"ש ועצם מעצמי, ובכל צרתם לו צר. ואין תקנה אלא בתשובה, עלמא דחירו (אגדות הגר"א).

⁴⁵ שהם ג' מתנות הראשונות שהן כללא דכולא, וכן אמר ר' יצחק לר"נ בפ"א דתענית משל לאדם מהלך במדבר כו' אף אתה במה אברכך כו'. והוא מ"ש והיה כעץ שתול כו' (אגדות הגר"א).

⁴⁶ זהו גלות השכינה, שהיא היפה בנשים (אגדות הגר"א).
⁴⁷ עיי' שר"ע (או"ח סי' ג ס"ו): וכן אסור לישן בין מזרח למערב, אם אשתו עמו. ונכון להזהר, אפילו כשאין אשתו עמו.

עיי' מ"ב: בין מזרח וכו' - רק יכוין שיהא ראשה של המטה לצפון ומרגלותיה לדרום. ובתשובת מנחם עזריה פסק כמו שכתב הזוהר פרשה במדבר שיהא ראשה ומרגלותיה של המטה זה למזרח וזה למערב והסכים שם שיהא הראש למערב וכ"כ בארצות החיים בשם כמה אחרונים ומ"מ טוב יותר לכתחילה לנהוג כהשר"ע כי בתשובת בנין של שמחה כתב בשם הגר"א שאמר שגם כוונת הזוהר הוא כהגמרא ולא כפירושו הרמ"ע הנ"ל:

אפילו כשאין וכו' - עיי' בארה"ח דבזה אין להחמיר רק בשוכב ערום ובאין קלעים סביב המטה:

עיי' שר"ע (או"ח סי' רמ ס"ז): מטה שישן בה עם אשתו, צריך שתהא ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום.

משנה ברורה: זה לצפון וכו' - עיי' לעיל בסימן ג' ס"ו ובמ"ב שם:
כמ"ש שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקי, ולכן אמר בין צפון לדרום וכן אמרו צפונות מערבית מערבית דרומית, וכן במשכן זהב כו'. וב' אותיות ראשונות של שם הם צפון ודרום, ולכן הויין לו בנים זכרים, משא"כ ב' אחרונות שהם מזרח ומערב ומשם ואילך הוא עלמא דנוקבא (אגדות הגר"א).

⁴⁸ עיי' שר"ע (או"ח סי' צ ס"א): צריך שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר. ודבר קבוע כגון ארון ותיבה אינם חוצצים, (ולא חשיב מחיצה רק בדבר גדול שגבהו י' ורחבו ד' אבל דבר קטן לא חשיב הפסק) (אבודרהם ואורחות חיים בשם הראב"ד), וכן בעלי חיים אינם חוצצים, אפילו אדם אינו חוצץ. הגה: ול"נ דבעלי חיים חוצצים ואדם אינו חוצץ, וכן נראה סברת הפוסקים, ואפשר דנפל טעות בספרים.

היינו דאמרי אינשי, בתר גנבא גנוב, וטעמא טעים. אמר להו, קבילנא עלי דיהיבנא ליה. איכא דאמרי, הדר חלא והוה חמרא, ואיכא דאמרי, אייקך חלא ואיזדבן בדמי דחמרא.

תניא, אבא בנימין אומר, על שני דברים הייתי מצטער כל ימי, על תפילתי שתהא לפני מטתי, ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום⁴⁷. על תפילתי שתהא לפני מטתי, מאי לפני מטתי. אילימא לפני מטתי ממש, והאמר רב יהודה אמר רב ואיתימא רבי יהושע בן לוי, מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר⁴⁸, שנאמר, ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל. לא תימא לפני מטתי, אלא אימא, סמוך למטתי⁴⁹. ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום, דאמר רבי חמא ברבי חנינא אמר רבי יצחק, כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים, שנאמר וצפונך תמלא⁴⁹ בטנם ישבעו בנים. רב נחמן בר יצחק אמר, אף אין אשתו מפלת נפלים, כתיב הכא, וצפונך תמלא בטנם, וכתיב התם וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בכטנה.

תניא, אבא בנימין אומר, שנים שנכנסו להתפלל, וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא, טורפיין לו תפלתו בפניו⁵⁰, שנאמר, טרף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ. ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל⁵¹, שנאמר, ויעתק צור ממקומו, ואין צור אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר צור ילךך תשי. ואם המתין לו מה שכרו.

משנה ברורה: שלא יהא דבר חוצץ - שנאמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל ומ"מ אין זה אלא למצוה מן המובחר ולית ביה איסורא כשצריך לכך מצד דוחק המקום ע"כ אם א"א בקלות להתפלל בע"א כגון לפעמים שמתפללין בעשרה באיזה חדר וא"א לכל אדם לעמוד בלי חציצה לכותל אל יעכב התפילה בשביל זה לילך לחדר אחר להתפלל ומ"מ יעצים עיניו או יתפלל מתוך הסידור ולא יביט לחוץ כדי שלא יבוא לידי ביטול כונה עיי' דבר החוצץ שלפניו:

בינו ובין הקיר - ואפילו אם הוא רחוק מן הקיר שעומד באמצע בהכ"נ ג"כ יש לזהר שלא יחוש בינו לקיר והפ"מ מצדד לומר דאם החציצה הוא חוץ לד"א ממנו רשות אחרת היא וש"י וכן פסק המגן גבורים:

ותיבה - ומטות שלנו העשויות לשכיבה ואין דרך לטלטלן ממקום למקום נקראות דבר קבוע ואינם חוצצות ויש חולקין וטוב להחמיר בדאפשר:

רק בדבר גדול - עיי' בט"ז דכל דבר שהוא צורך תפלה אפילו הוא גדול הרבה אינו חשוב הפסק כגון השולחן שבבית שמניחין עליו הסידור ולכן נהגו בה"כ שיש לפני כל אחד שולחן קטן [שקורין שטענדרע] שמניחין עליו הסידורים אף על פי שגבוה עשרה ורוחב ד' וכ"כ שארי אחרונים:

ורחבו ד' - אפילו אם אינו רחב ד' רק למעלה ולא למטה:
לא חשיב הפסק - והפ"ח חולק וכן בספר מאמר מרדכי כתב דמדברי תשובת הרמב"ם שהובא בב"י לא משמע הכי ומ"מ ספסלים שבבה"כ לכ"ע לא חשיב הפסק דקבועים הם עיי' בפר"ח:

⁴⁹ וצפונך תמלא. כי הוא נקרא מלא כידוע (אגדות הגר"א).

⁵⁰ עיי' שר"ע (או"ח סי' צ ס"ט): אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבה"כ שבשדות או אפי' בבית הכנסת שבעיר, אם היא תפלת ערבית (שמתפללים בלילה), חייב חבריו להמתין לו עד שיסיים תפלתו, כדי שלא יתבלבל בתפלתו. (ויש מחמירין אפילו ביום, ובב"ה שלנו שהם בעיר), (הטור ומרדכי בשם ר"י והר"י פ' קמא דברכות). ואם מאריך בבקשות ותחנונים, אינו חייב להמתין לו.

משנה ברורה: להמתין - דוקא אם נכנסו בשוה אבל אם נכנס יחידי בשעה שלא יוכל לסיים עמהם תפלתו אין חייב להמתין לו דכיון שרואה שלא יוכל לסיים עמהם ונכנס איגלאי מילתא שאינו מפחד אם נשאר יחידי מיהו מדת חסידות הוא להמתין אף בכה"ג:

כי טעם עשרה לכלול כל עשרה דרגין, ושנים שנכנסו ויצא אחד, נשאר' דרגא אחרונה, לכך טורפיין לו בפניו (אגדות הגר"א).

⁵¹ כמ"ש וה' שוכן בציון, וז"ש ויעתק צור ממקומו, כי שני דרגין המה, א' אלהים שהוא ארץ, ואחד ה' אחרונה, שהיא אתון דאלהים, והוא צור, וז"ש תעזב ארץ ויעתק צור (אגדות הגר"א).

אמר רבי יוסי ברבי חנינא, זוכה לברכות הללו, שנאמר, לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך⁵² וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך וגו'. תניא, אבא בנימין אומר, אלמלי נתנה רשות לעין לראות⁵³, אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. אמר אביי, אינהו נפיש מינן, וקיימי עלן כי כסלא לאוגיא. אמר רב הונא, כל אחד וחד מינן, אלפא משמאליה ורבבתא מימיניה⁵⁴. אמר רבא, האי דוחקא דהוי בכלה, מנייהו הוי, הני ברכי דשליה, מנייהו, הני מאני דרבנן דבלו, מחופיא דידהו, הני כרעי דמגפן, מנייהו. האי מאן דבעי למידע להו, לייתי קיטמא נהילא ונהדר אפורייה, ובצפרא חזי כי כרעי דתרנגולא. האי מאן דבעי למחזינהו, ליתי שילייתא דשונרתא⁵⁵ אוכמתא בת אוכמתא, בוכרתא בת בוכרתא, וליקליה בנורא ולשחקיה ולימלי עיניה מניה, וחזי להו. ולשדייה בגובתא דפרזלא ולחתמיה בגושפנקא דפרזלא דילמא גנבי מניה. ולחתום פומיה כי היכי דלא ליתוק. רב ביבי בר אביי עבד כך חזא ואתוק. בעו רבנן רחמי עליה ואתסי.

תניא, אבא בנימין אומר, אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת⁵⁶, שנאמר, לשמוע אל הרנה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה⁵⁷. אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק, מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת שנאמר, אלהים נצב בעדת אל, ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם⁵⁸, שנאמר, אלהים נצב בעדת אל, ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם, שנאמר, בקרב אלהים ישפוט, ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה ששכינה עמהם, שנאמר, אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וגו'. מאי ולחושבי שמו. אמר רב אשי, חשב אדם לעשות מצוה

ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו, שנאמר, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך. וכי מאחר דאפילו חד, תרי מבעיא. תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות, אחד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות. וכי מאחר דאפילו תרי, תלתא מבעיא. מהו דתימא, דינא שלמא בעלמא הוא, ולא אתיא שכינה, קמשמע לן דדינא נמי היינו תורה. וכי מאחר דאפילו תלתא, עשרה מבעיא. עשרה קדמה שכינה ואתיא, תלתא, עד דיתבי.

אמר רבי אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק, מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין⁵⁹, שנאמר נשבע ה' בימינו ובוזרוע עזו, בימינו, זו תורה⁶⁰, שנאמר, מימינו אש דת למו, ובוזרוע עזו, אלו תפילין, שנאמר, ה' עז לעמו יתן. ומנין שהתפילין עזו הם לישראל, דכתיב, וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר, אלו תפילין שבראש⁶¹. אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרב חייה בר אבין, הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו⁶². אמר ליה, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישאל. אין, דכתיב, את ה' האמרת היום (וכתיב) וה' האמירך היום. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, אתם עשיתונו חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, אתם עשיתונו חטיבה אחת בעולם, שנאמר, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי, תינת בחד ביתא, בשאר בתי מאי. אמר ליה, כי מי גוי גדול ומי גוי גדול⁶³ אשריך ישראל או הנסה אלהים ולתתך עליון. אם כן נפיש להו טובי בתי. אלא, כי מי גוי גדול ומי גוי גדול

יכוין להתפלל וכו' - ודוקא אם טריחא ליה מילתא לאסוף עשרה. משמע בע"א דף ד' ע"ב דאם מתפלל מוסף בשעה שהצבור מתפללין שחרית לא מיקרי בשעה שהצבור מתפללין ואם מתפלל עמהם בבהכ"ל מיקרי תפלת הצבור: יתפללו שחרית - ובימות הקיץ שהצבור מאחרים תפלת שחרית והדר בישוב אסור אפילו ללמוד כמש"כ סימן פ"ט ס"ו וסימן רל"ב שמה ימשוך בלימודו ויעבור זמן תפלה וא"כ יתבטלו זמן ארוך לכן מוטב שיתפלל תיכף בהנך החמה ומכ"ש כהיום דבקלות גדולות מתפללין תיכף משהאיר הבוקר וא"כ לעולם הוא בשעה שהצבור מתפללין:

בזמן שהצבור - פ' בשעת שקהלות ישראל מתפללים. ובאשכנז שנהגו להקדים ערבית כמש"כ סימן רל"ה יחיד הדר בכפר או בדרך צריך להמתין עד צאת הכוכבים: אעפ"כ וכו' - מפני שהוא מקום קבוע לקדושה ותפלתו מתקבלת שם יותר. ופשוט דאם הוא ת"ח ויש חשש חילול השם כשיבוא אחר התפלה בבהכ"ל דיתפלל בביתו:

כבר פירשו בתיקונים תיקון ג' (אגדות הגר"א), ע"י מלואים אות שגיאה! מקור הפניה לא נמצא..

⁵⁷ כי בבהכ"ל היו לומדים מקרא, ובבתי מדרשות גמרא, וכתיב חכמות בחוץ תרונה, וידוע שהוא כנגד פרד"ס. וז"ש במקום רנה שם תהא תפלה (אגדות הגר"א).

⁵⁸ ומנין לעשרה כו'. כאן לא הזכיר חמשה, ובאבות הזכיר גם חמשה, ששם מדבר בתורה לבד, לכן הזכיר חמשה, שהיא ה' אחת, וכאן הזכיר גם תפלה. ואב"ג הוא דעשרון אחד ושני עשרונים כו', סג"ל שב"א חירק, והוא סוד ו' כנ"ל, מלא דאלהים. ואלהים בגילופין הוא סוד עשרה ושלשה, אלא שהא' הוא פריעה דכורא, והשאר מילה נוק', סופי אתון דמרכבה. לכן כאן תורה וכאן תפלה, וזהו שנאמר אלהים ניצב כו' בקרב כו', הוא בסוד הו"ה דנוקבא, ה' דאברהם י' דיצחק, לכן עשרה מקדמא שכינה. עשרה שמתפללין. סוד ממעמקים קראתיך, עומקא דכולהו, ו' עוסקין בתורה כנ"ל (אגדות הגר"א). תרי מכתבן מלייהו. בסוד ספר הזכרון (אגדות הגר"א).

⁵⁹ כי ענין התפילין שלנו הוא לקשור המחשבה והרהור הלב, כמ"ש בסוד וש"ע, וידוע שבאדם יש ה' חושים, וד' עיקרים במוח, ור"ל שלחוש השמיעה יש לו שער מיוחד אל המוח, וכן לראיה, ולכולם, לכן בשל ראש שבו אנו מראים קשר המוח וחושיו יש בו ד' פרשיות, ועל כל אחת בית מיוחד, ובשל יד שבו אנו מראים קשר הלב והרגשותיו הוא ד' פרשיות, רק מקום אחד להם. וכן הוא כביכול בהקב"ה כמ"ש ופניתי אליכם פ"י כביכול שאני מפנה מחשבתי, הוא תפילין של ראש, ומיחד הנהגתי, והוא של יד, אליכם בשבילכם. וכן הוא אומר כאן מנין שהקב"ה מניח תפילין כו' (אגדות הגר"א).

⁶⁰ כי תורה ומעשה ימינ ושמאל, כי תורה היא מחכמה, ותפילין הוא מבינה, קשר תפילין, לכן הוא על הראש (אגדות הגר"א).

⁶¹ פ' רש"י משום ש"ן, כי שני ש"ן הוא השם מלא, שם המאורות הגדולים. והם ג' וד', ברזא בשחר מברך שתיים כו', ג' ימין וד' שמאל ג' דכורין וד' נוקבין. וד' בתים הוא כנגד ד' אותיות הו"ה, וזהו שאמר כי שם ה' נקרא אלו תפילין שבראש. ושל יד הוא יד כהה, בית אחד (אגדות הגר"א).

⁶² פ' לאיזה דבר הוא היחוד. א"ל ומי כעמך ישראל. שהיחוד הוא להם. ומי משבח כו' אין כו' (אגדות הגר"א).

⁵² שהוא שלום, שמתחבר עם הנהר כידוע (אגדות הגר"א).
⁵³ שבחטא אדה"ר נתקלל מות תמות, ניטל השמיעה והראיה, וכמ"ש ברע"מ פ' משפטים. וכמ"ש הנסתרות לה' אלהינו, וכמ"ש כי לא יראני וכו' (אגדות הגר"א).

⁵⁴ בסוד כרתין ועטרין, גליפא ד"ה, שמהן דדכר ונוק', דחילו ורחימו, אחד ועשר, וכן אלף ורבוה שהוא בח"ב (אגדות הגר"א).
⁵⁵ כמ"ש אליהו בא לעיר כלבים כו', ומלאך המות בא כו'. והשונרא היא מתנגדת לכלב, שהיא משמאלא דס"א, ולכן הם מתנגדים, ולכן דוקא אוכמתא, וכן בוכרתא (אגדות הגר"א).

⁵⁶ ע"י שו"ע (או"ח סי' צ ס"ט): ישתדל אדם להתפלל בב"ה עם הציבור, ואם הוא אנוס שאינו יכול לבוא לב"ה, יכוין להתפלל בשעה שהציבור מתפללים, (והוא הדין בני אדם הדריים בישובים ואין להם מנין, מ"מ יתפללו שחרית וערבית בזמן שהציבור מתפללים, סמ"ג). וכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור והוא מתפלל ביחיד, אעפ"כ יתפלל בב"ה.

משנה ברורה: להתפלל בבהכ"ל - ואפילו אם יש לו עשרה בביתו ישתדל בבהכ"ל ועיין בס"ח במ"ב ס"ק נ"ד:

עם הצבור - מפני שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלת הצבור ואפילו היה בהם חוטאים לא ימנע מלהתפלל עמהם. אם יש לו שתי בתי כנסיות ואחד יש בו ברוב עם מצוה להתפלל בו יותר. כתבו האחרונים דאם יש בבהכ"ל של רוב עם רוב בלבול ואין אדם שומע אל תפלה ולא קה"ת מוטב להתפלל בביתו בעשרה. ובהכ"ל ביחיד ובביתו בעשרה תפלת צבור עדיף ואפילו יכול לשמוע קדיש וברכו אפ"ה תפלת צבור עדיף [פמ"ג]. ועיקר תפלה בצבור הוא תפלת י"ח דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר התפלה בעשרה הוא רק לשמוע קדיש וקדושה וברכו ולכן אינם מקפידין רק שיהיו י' בבהכ"ל וזהו טעות ולכן חוב על האדם למהר לבוא לבהכ"ל כדי שיגיע להתפלל י"ח בצבור [ח"א]. מי שהולך בשבת וי"ט בהשכמה להתפלל במנין עשרה כי רוב צבור מאחרים תפלתם ובאותו מנין מתפללים גם תפלת מוסף תיכף אחר תפלת שחרית ויש זמן אח"כ לילך לבהכ"ל יותר טוב לילך להתפלל מוסף עם הצבור בבהכ"ל דברוב עם הדרת מלך כ"כ בתשובת יד אליהו סימן מ"ב ודוקא אם מקום מיוחד לתפלתו הוא בבהכ"ל אבל אם אין מקומו מיוחד להתפלל בבהכ"ל טוב יותר שיתפלל כל התפלה במקום אחד. כתב בתשובת רדב"ז תפוס שהשר נתן לו רשות יום אחד להתפלל עם הצבור במנין איזה יום שירצה יתפלל אותו יום תיכף ולא יחמיץ המצוה להמתין על יום כיפור או פורים ועיין בח"א כלל ס"ח ובנשמת אדם שהארץ בכמה פרטים שיש בענין זה:

אנוס - היינו שתש כחו אף שאינו חולה. ואם הוא אנוס ממון שמחמת השתדלותו להתפלל עם הצבור יבוא לידי הפסד יכול להתפלל בביתו ביחיד או בבהכ"ל בלא צבור אבל משום מניעת ריוח לא ימנע מלהתפלל עם הצבור דחילוק יש בין מניעת ריוח לבין הפסד מכיסו וכ"כ בשם יעקב והעיד על הגאון מוה' זלמן מירל"ש אב"ד דק"ק האמבורג שפעם אחת הלך לבהכ"ל מעוטף בטלית ותפילין כדרכו ופגע בו אדם אחד שהיה לו למכור אבנים טובות ורצה שילך עמו לביתו והגאון השיב לו שיתמך עד שיבוא מבהכ"ל ובתוך כך מכרן לאחר והאחר הרויח בהם כמה אלפים ר"ט ושמו הגאון שמחה גדולה שהשליך מנגד ממון רב עבור תפלת צבור [מגן גבורים] וכ"כ בספר אליהו רבא בשם שירצת ב"ר דיש לקנוס האנשים שמונעים לילך לבהכ"ל משום שעוסקין בתורה או משום שמתכרין ממון. ולעשירים יש לקנוס יותר ובעל תורה אף שעוסק בלימוד מ"מ איכא חשדא וחילול השם כמש"כ ס"ח:

דדמיין להדדי, בחד ביתא, אשריך ישראל ומי כעמך ישראל בחד ביתא, או
הנסה אלהים, בחד ביתא, ולתתך עליון, בחד ביתא,

וכלוהו כתיבי באדרעיה.

אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק, כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקדוש ברוך הוא משאיל בו, שנאמר, מי בכנס ירא ה' שמע בקול עבדו⁶³ אשר הלך חשכים ואין נגה לו⁶⁴, אם לדבר מצוה הלך⁶⁵, נוגה לו, ואם לדבר הרשות הלך אין נגה לו. יבטח בשם ה', מאי טעמא, משום דהוה ליה לבטוח בשם ה' ולא בטח.

אמר רבי יוחנן, בשעה שהקדוש ברוך הוא בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה⁶⁶, מיד הוא כועס, שנאמר, מדוע באתי ואין איש⁶⁷ קראתי ואין עונה. אמר רבי חלבו אמר רב הונא, כל הקובע מקום לתפלתו⁶⁸, אלהי אברהם בעזרו⁶⁹. וכשמת, אומרים לו, אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו. ואברהם אבינו מנא לך דקבע מקום, שנאמר, וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר, ויעמוד פינחס ויפלל.

אמר רבי חלבו אמר רב הונא, היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה⁷⁰. אמר אביי, לא אמרן אלא למיפק, אבל למיעל, מצוה למרטה, שנאמר נרדפה לדעת את ה'. אמר רבי זירא, מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהטי לפרקא בשבתא, אמינא, קא מחליין רבנן שבתא. כיון דשמענא להא דרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי, לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה ואפילו בשבת, שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה ישאג וגו', אנא נמי רהיטנא. אמר רבי זירא, אגרא דפרקא, אגרא דרבי. אמר רב אביי, אגרא דכלה, דוחקא⁷¹. אמר רבא, אגרא דשמעתא, סברא. אמר רב פפא, אגרא דבי טמיא, שתיקותא. אמר מר זוטרא, אגרא דתעניתא, צדקתא. אמר רב ששת, אגרא דהספדא, דלויי⁷². אמר רב אשי, אגרא דבי הלולי, מילי.

אמר רב הונא, כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע⁷³, שנאמר, סביב רשעים יתהלכון. אמר אביי, לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא, אבל מהדר אפיה לבי כנישתא, לית לן בה. ההוא גברא דקא מצלי אחורי בי כנישתא ולא מהדר אפיה לבי כנישתא. חלף אליהו, חזייה, אידימי ליה כטייעא. אמר ליה, כדו בר קיימת קמי מרך. שלף ספסרא וקטליה.

אמר ליה ההוא מרבנן לרב ביבי בר אביי, ואמרי לה רב ביבי לרב נחמן בר יצחק, מאי כרם זלת לבני אדם. אמר ליה, אלו דברים שעומדים ברומנו של עולם⁷⁴ ובני אדם מזולזלין בהן. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו, כיון שנצטרך אדם לבריות, פניו משתנות ככרום, שנאמר, כרם זלת

לבני אדם. מאי כרום. כי אתא רב דימי אמר, עוף אחד יש בכרכי היס וכרום שמו⁷⁵, וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים. רבי אמי ורבי אסי דאמרי תרוייהו, כאלו נדון בשני דינים, אש ומים⁷⁶, שנאמר, הרכבת אנוש⁷⁵ לראשו באנו באש ובמים.

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא, לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה, שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה⁷⁷, שנאמר, ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר וגו'. עניי ה' עניי, עניי, שתרד אש מן השמים, ועניי, שלא יאמרו מעשה כשפים הם⁷⁸. רבי יוחנן אמר, אף בתפלת ערבית, שנאמר, תכון תפילתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. רב נחמן בר יצחק אמר, אף תפלת שחרית, שנאמר, ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה.

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא, כל הנהנה מסעודת חתן⁷⁹ ואינו משמחו, עובר בחמשה קולות, שנאמר, קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות. ואם משמחו מה שכרו. אמר רבי יהושע בן לוי, זוכה לתורה⁷⁷ שנתנה בחמשה קולות, שנאמר, ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקל שופר וגו' ויהי קול השפר וגו' והאלהים יעננו בקול. איני. והא כתיב וכל העם רואים את הקולות. אותן קולות דקודם מתן תורה הוו⁸⁰. רבי אבהו אמר, כאילו הקרי תודה, שנאמר, מבאים תודה בית ה'. רב נחמן בר יצחק אמר, כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, שנאמר, כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה'.

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא, כל אדם שיש בו יראת שמים, דבריו נשמעין, שנאמר, סוף דבר⁸¹ הכל נשמע את האלהים ירא וגו'. מאי כי זה כל האדם. אמר רבי אלעזר, אמר הקדוש ברוך הוא, כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה. רבי אבא בר כהנא אמר, שקול זה כנגד כל העולם כולו. רבי שמעון בן עזאי אמר, ואמרי לה רבי שמעון בן זומא אמר, כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה.

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא, כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום, יקדים לו שלום⁷⁸, שנאמר, בקש שלום ורדפהו, ואם נתן לו ולא החזיר, נקרא גולן, שנאמר, ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם⁷⁹.

⁶³ כדאיתא בזוהר שהוא מט"ט (אגדות הגר"א).

⁶⁴ שבת כנסיות נקראים אש נגה, והיא שחוזרת לקדושה שנאמר ונגה כאור תהיה, לכן עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות לקבען בא", וסביבותיה חשכים, לפיכך אמר אשר הלך חשכים ואין נגה לו. ועוד דרשו בזוהר שחשכים הולכים בשעת התפלה כו'. **יבטח בשם ה'**, וכתוב בסופו וישען באלהיו, זהו ק"ש ותפלה (אגדות הגר"א).

⁶⁵ זהו דייק מכפל לשון חשכים ואין נגה לו וזהו דקאמר אם לדבר מצוה הלך נגה לו כמ"ש כי נר מצוה כו' (אגדות הגר"א).

⁶⁶ והקשה המהרש"א הלא אמר למעלה עשרה מקדמי שכינה. דאיתא בזהר אז תקרא בק"ש וה' יענה בתפלה, דקב"ה נחית בק"ש כו', וכמו שכתוב בכל מקום אשר אזכיר את שמי, פ' שאני מצוה אותך להזכיר, אבא אלך כו'. ועתה מתורץ, דלעיל אמר עשרה שמתפללים קדמ' שכינה קודם תפלה, וכאן אומר שבשעה שבא לבהל"נ ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס (אגדות הגר"א).

⁶⁷ ובסוף הפסוק הקצור קצרה ידי מפרות ואם אין בי כח להציל. כי יש הצלה שהוא מציל בחזק העשוק מיד עושקו, ויש פדות שצריך לתת לו מה עבורו. וידוע שהתורה מגינה ומצלת, והתפלה פודה שהוא ברזא דפדות. ולכן אמר מדוע באתי הוא בסוד ק"ש ותפלה כנ"ל, אבא אלך כו', קראתי קאי על בתי מדרשות, כמ"ש הלא חכמה בחוץ תקרא כו', ואין עונה כמ"ש יען קראתי ותמאנו כו'. הקצור קצרה ידי מפרות ואם אין בי כח להציל, כאן פדות וכאן הצלה, וכאן יד וכאן כח כידוע, וכמ"ש ימנך ה' נאדרי בכח (אגדות הגר"א).

⁶⁸ ע"י שרע (או"ח סי' צ ס"ח): יקבע מקום לתפלתו, שלא ישנהו אם לא לצורך. ואין די במה שיקבע לו ב"ה להתפלל, אלא גם בב"ה שקבוע בה צריך שיהיה לו מקום קבוע.

משנה ברורה: יקבע מקום - שכן מצינו בא"א שקבע מקום לתפילתו כדכתיב וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ד' וגו'. וגם כשמתפלל בביתו יקבע מקום שלא יבלבלוהו בני הבית.

מקום קבוע - ותוך ד"א חשוב מקום אחד דא"א לצמצם.

⁶⁹ ענין הקביעות מקום, כי יש לאדם ב' נשים, האשה, והבית שהוא מקום, כי האדם והאשה הם דכורא, ועיקר הנוקבא הוא המקום, וכן הארץ. כי ע"כ נקראת אדמ"ה, שהיא נוקבא, על משקל חכמה מן חכם. וכן נקראת ארץ, בסוד שם מ"ה, ה' אלהים. ואלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב הוא המקום, כמ"ש וזה הנהגה באלה אל המלך, ואמר אלהי אברהם, דכוס של ברכה ניתן בימין. ומקום הוא התפלה, כמ"ש בר"מ שנאמר הנה מקום אתי, ונאמר אתי מלבנון כלה. והמקום הוא הכלה של אדם. וידוע שהמקום הוא התכללות השם כנודע. וז"ש אי חסיד אי עניו, דכר ונוקבא, והכל בחסד כידוע (אגדות הגר"א).

⁷⁰ כאן ג' מריצות, למיעל הוא ריצה לתפלה, ואח"כ למצוה, ואח"כ להלכה. נגד ג' דברים שהעולם עומד עליהם, תורה, ותפלה שהיא עבודה, וג"ח שהיא מצוה, וכדי ליתן להם סמכין. והוא מ"ש בר"מ פ' פנחס והחיות רצוא ג' רצוא ואחת ושוב, הוא על הרוח שבאו משם. וכנגד ד' אותיות של שם שהרביעית היא ושוב. וכנגד זה אמר במשנה היו עז כנמר עז הוא תשובה וקל בתפלה. וכן כתיב ילדים אשר כו' וטוב כו' ואשר כח כו' (אגדות הגר"א).

⁷¹ שבזה נתחלף הקמ"ץ לפת"ח. וכן הגאולה תלויה בזה, כמ"ש תכבד העבודה כו' (אגדות הגר"א).

ע"י דברי רבינו בתיקו"ז (&): ודוחקא דגלותא - כמ"ש בזוהר במדבר (שלח דף רצט קצט ע"א) שכלה בדגש תוך הכ' הוא פלה, וברפה הוא קלה, לכן דחיק גורם דחיק שהוא דגש פלה, וז"ש כי אעשה כלה, ר"ל כבר עשיתי את הפלה, רק שאתה מעכב שאיני רוצה לדחוק אותך ביותר, וזהו ואתך לא כו':

⁷² כמו שסדרו ושכינת עזו בגבהי מרומים, שהתפלה היא לעומקא דכולהו (אגדות הגר"א).

⁷³ הוא להט החרב המתהפכת, ושמה כרום כידוע, וידוע שהיא מתהפכת בזריחת השמש, וז"ש **כיון שהחמה זורחת כו' לכמה גוונים**. מספר הגוונים ידוע. וכן הפנים של החרב ג"כ כידוע, וזהו שאמר למעלה כיון שאדם מצטרך לבריות כו', והיא השכינה בתפלה היא נצרכת לבריות, ולכן נקראת בתפלה עניה, כמ"ש תפלה לעני כו'. וגוונים דילה תפלה של יום וד' תפלות של שבת, אנפני דחיות (אגדות הגר"א).

⁷⁴ והם שחרית ומנחה. והתהפכות הגוונים הוא הצירופין, בכל תפלה צירוף אחר. וד' של שבת הם ד' הכללים, פני אדם, והן הכתובין בסוף ת"ז (אגדות הגר"א).

⁷⁵ הוא אנוש כחציר ימיו, שע"י עולה התפלה (אגדות הגר"א).

⁷⁶ שאז זמן שליטת הכשפים. ואמר לעולם יזהר אדם, שאז זמן השגה פרטיית ועליית התפלות (אגדות הגר"א).

⁷⁷ כמ"ש במשנה [סוף תענית] ביום חתונתו זו מתן תורה (אגדות הגר"א).

⁷⁸ הוא התעוררות מלמטה, כמ"ש יעשה שלום לי יעשה לי (אגדות הגר"א).

⁷⁹ שמדת העני שלום כידוע, כמ"ש לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה אלא שלום. גם היא מגרמה לית לה כלום. והענין שמשלום אינה ברכה, רק היא מחזקת כל הברכות, ובלאו זידה אין הנאה בכל הברכות, כמ"ש אם אין שלום אין כלום (אגדות הגר"א).

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, מנין שהקדוש ברוך הוא מתפלל. שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלותי, תפלתם לא נאמר אלא תפלותי, מכאן שהקדוש ברוך הוא מתפלל. מאי מצלי. אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, יהי רצון⁸⁰ מלפני שיכבשו רחמי את כעסי, ויגולו רחמי על מדותי, ואתנהג עם בני במדת רחמים, ואכנס להם לפנים משורת הדין. תניא, אמר רבי ישמעאל אן אלישע, פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל⁸¹ י"ה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא ואמר לי, ישמעאל בני, ברכני. אמרתי לו, יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין, ונענע לי בראשו. וקמשמע לן שלא תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך⁸².

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו⁸³, דכתיב, פני ילכו והנחתי לך, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך. ומי איכא רתחא קמיה דקדושה בריך הוא. אין, דתניא, ואל זעם בכל יום. וכמה זעמו. רגע. וכמה רגע. אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה בשעה, וזו היא רגע, ואין כל בריה יכולה לכיין אותה שעה, חוץ מבלעם הרשע, דכתיב ביה, ויודע דעת עליון. השתא דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון הוה ידע. אלא, מלמד, שהיה יודע⁸⁴ לכיין אותה שעה שהקדוש ברוך הוא כועס בה, והיינו דאמר להו נביא לישראל, עמי זכר נא מה יעץ בלך מלך מואב וגו'. מאי למען דעת צדקות ה'. אמר רבי אלעזר, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע, שאלמלי כעסתי, לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, והיינו דקאמר ליה בלעם לבלק, מה אקב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה', מלמד, שכל אותן הימים לא זעם. וכמה זעמו. רגע. וכמה רגע. אמר רבי אבין ואיתמא רבי אבינא, רגע כמיריה⁸⁵. ומנא לן דרגע רתח. שנאמר, כי רגע באפו חיים ברצונו. ועוד אפשר לומר, מהכא, חבי כמעט רגע עד יעבר זעם. ואימת רתח. אמר אבין, בהנך תלת שעי קמייתא, כי חירוא כרבלתא⁸⁶ דתרנגולא וקאי אחד כרעא. כל שעתא ושעתא נמי קאם כן. כל שעתא אית ביה שורייקי סומקי, בההיא שעתא לית ביה שורייקי סומקי. ההוא מינא דהוה בשבבותיה דרבי יהושע בן לוי, הוה קא מצער ליה טובא בקראי. יומא אחד שקל תרנגולא ואוקמה בין כרעיה דרעסא ועיין ביה, סבר, כי מטא ההיא שעתא אלטייה. כי מטא ההיא שעתא ניים. אמר, שמע מיניה לאו אורח ארעא למעבד כך, ורחמי על כל מעשיו נאמר, ונאמר, גם ענוש לצדיק לא טוב⁸⁷. תנא משמיה דרבי מאיר, בשעה שהחמה זורחת, וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחווים לחמה, מיד כועס

הקדוש ברוך הוא. ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, טובה מדרות אחת בלבו של אדם יותר מ כמה מלקיות, שנאמר, ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה, וריש לקיש אמר, יותר ממאה מלקיות, שנאמר, תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה.

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, שלשה דברים בקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא ונתן לו, בקש שתשרה שכניה על ישראל⁸⁸ ונתן לו, שנאמר, הלא בלכתך עמנו, בקש שלא תשרה שכניה על אומות העולם⁸⁹ ונתן לו, שנאמר, ונפלינו אני ועמך, בקש להודיעו דרכיו⁹⁰ של הקדוש ברוך הוא ונתן לו, שנאמר, והדיעני נא את דרכיך, אמר לפניו, רבונו של עולם. מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו. אמר לו, משה, צדיק וטוב לו, צדיק בן צדיק⁹¹, צדיק ורע לו, צדיק בן רשע, רשע וטוב לו, רשע בן צדיק, רשע ורע לו, רשע בן רשע⁹².

אמר מר, צדיק וטוב לו, צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו, צדיק בן רשע. איני. והא נאמר, פקד עון אבות על בנים, ונאמר, ובנים לא יומתו על אבות ורמינן קראי אהרדי ומשנינן, לא קשיא, הא, כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא, כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם. אלא, כך קאמר ליה, צדיק וטוב לו, צדיק גמור, צדיק ורע לו, צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו, רשע שאינו גמור, רשע ורע לו, רשע גמור. ופליגא דרבי מאיר⁹³, דאמר רבי מאיר, שתיים נתנו לו ואחת לא נתנו לו, שנאמר, וחנתי את אשר אחן, אף על פי שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם, אף על פי שאינו הגון. ויאמר לא תוכל לראות את פני, תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה, כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה, איני רוצה. ופליגא דרבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, בשכר שלש זכה לשלש⁹⁴, בשכר ויסתר משה פניו, זכה לקלסתר פנים. בשכר כי ירא, זכה לוייראו מגשת אליו, בשכר מהביט, זכה לותמנת ה' יביט.

והסרתי את כפי וראית את אחרי, אמר רב חנא בר ביזאא אמר רבי שמעון חסידא, מלמד שהראה הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין⁹⁵. ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא לטובה, אפילו על תנאי, לא חזר בו⁹⁶. מנא לן. ממשה רבינו שנאמר, הוה ממני ואשמדים וגו' ואעשה אותך לגוי עצום. אף על גב דבעא משה רחמי עלה דמלתא ובטלה אפילו כה אוקמה בורעיה שנאמר בני משה גרשום ואליעזר. ויהיו בני אליעזר רחביה הראש וגו' ובני רחביה רבו למעלה וגו'. ותני רב יוסף, למעלה מששים רבוא, אתיא רביה רביה⁹⁷, כתיב הכא רבו למעלה, וכתיב התם ובני ישראל פרו וישרצו וירבו.

⁹⁰ הוא בחי' העליונה, וכתובה בתורה ראשונה, אלא שרצה להאריך בה ופליגא אדר"מ כו'. ועוד שמפרש כסדר מלמטה למעלה (אגדות הגר"א).

⁹¹ הוא פוקד עון אבות כו', ודוקא כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם. ר"ל צדיק שאינו גמור, ואפי' בחטא קל שבקלות נענש על הכל, כמו יאשיהו ולא שמע לירמיהו (אגדות הגר"א).

⁹² ע"י ספר הבהיר (אות נח/קצד): אמר רבי רחומאי כך קבלתי כשבקש משה לדעת ידיעת השם הנכבד והנורא ית' ואמר (שמות ל"ג יח) הראיני נא את כבודך, בקש לדעת מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו רשע ורע לו ולא הודיעוהו. ולא הודיעוהו סלקא דעתך, אלא לא הודיעוהו מה שבקש, וכי תעלה על דעתך שמשא לא היה יודע סוד זה אלא כך אמר משה דרכי הכחות אני יודע אבל איני יודע איך המחשבה מתפשטת בה, יודע אני שבמחשבה האמת אבל לא ידעתי חלקי ובקשו לדעת ולא הודיעוהו:

קצה. מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, מפני שהצדיק הזה כבר היה רשע לשעבר ועתה נענש, וכי מענשין על ימי הנערות, והאמר ר' סימון שאין מענשין בבית דין של מעלה אלא מבן עשרים שנה ומעלה, אמר ליה אנא לא בחיי אמרי, אנא דאמרי שכבר היה לשעבר אמרו לו מתי תסתום דבריך, אמר להם צאו וראו משל למה"ד לאדם שנטע בגנו כרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח נטעו גדרו ופרצו ונקה הגפנים מן הבאושים ונטעו עוד שנית ראה שלא הצליח גדרו נטעו אחר שנקה וראה שלא הצליח ועקרו ונטעו עוד כמה, א"ל לאלף דור דכתיב (תהלים ק"ה ח) דבר צוה לאלף דור, והיינו דאמרו, תתקע"ד דורות חסרו ועמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור:

⁹³ שהשלישית היא למעלה מידיעת האדם. וז"ש את אשר אחון, כמו אהיה אשר אהיה (אגדות הגר"א).

⁹⁴ כי המראה נראה אליו בג' דברים בלבד אש והוא עצם המראה, ומלאך ה' בתוכו, והאש שסנה בויער ממנו, והוא נגד נ"ן. שהרוח הוא עצם האדם, והנשמה חופפת עליו, והנפש מקבל ממנו. ולכן ירא מלבת, ששם מקום היראה. מהביט, ששם אסור הבטח. ולכן זכה לג"ד. ויראו הוא המקבלים. וקלסתר פנים הוא העצם. ותמונת ה' יביט הוא מה שהוא מקבל מהקב"ה (אגדות הגר"א).

⁹⁵ כי שם נאמר ו' דרגין, וירבו הוא דרגא תליתאה, והוא ס' רבוא, דבגיני' קיימין שיתין רבוא על טורין סגיאין, כמ"ש ששים המה מלכות כו' (אגדות הגר"א).

⁸⁰ שהוא בסוד אותיות השם. **שיכבשו**. שהאיש דרכו לכבוש. **ויגולו רחמי**. הן תליסר תרעי דרחמי דמשתכחן בעלמא עילאה, והן מתגוללין, כמ"ש כשמן הטוב כו' שיויר על פי מדותיו. **ואתנהג כו' ואכנס כו'**. ידוע. ואמר ר"ר הוא קוצו של י"ד, וזהו שאמר מלפני. כמ"ש וקראתי בשם ה' לפניך, והוא מלפני (אגדות הגר"א).

⁸¹ הן ד' רגלי הכסא. וז"ש **על כסא רם ונשא. כסא**. ידוע. **רם ונשא**. כמ"ש ירום ונשא וגבה מאד, **ועל** נגד מאד. והן אלו הד'. ור"ל שהם ג"ר מקננים בכסא. וז"ש **ונענע לי בראשו** (אגדות הגר"א).

⁸² שאעפ"י שהוא כ"ג, הדיוט הוא לגבי מאריה, כמ"ש בר"מ פ' נשא, ואין הברכה מגעת לשם, אלא בב' עלמין תחתונים, שהן צריכין לברכה ולתפלה, קמ"ל אל תהא קלה בעיניך (אגדות הגר"א).

⁸³ ע"י רמב"ם (דעות פ"ה ה"ז): תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו כבהמות וחיות, ולא יגביה קולו ביותר אלא דבורו בנחת עם כל הבריות, וכשידבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח, ומקדים שלום לכל האדם כדי שתהא רוחן נוחה הימנו, ודן את כל האדם לכף זכות, מספר בשבח חבירו ולא בגנותו כלל, אוהב שלום ורודף שלום, אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר ואם לאו שותק, כיצד לא ירצה חבירו בשעת כעסו, ולא ישאל לו על נדורו בשעה שנדר עד שתתקדר דעתו וינוח, ולא ינחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו מפני שהוא בהול עד שיקברו, וכן כל כיוצא באלו, ולא יראה לחבירו בשעת קלקלתו אלא יעלים עיניו ממנו, ולא ישנה בדבורו, ולא יוסיף ולא יגרע אלא בדברי שלום וכיוצא בהן, כללו של דבר אינו מדבר אלא בדברי חכמה או בגמילות חסדים וכיוצא בהן, ולא יספר עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו או אחותו או בתו.

⁸⁴ וזהו דעת עליון שלהם, שהוא חרון אפו, והוא כנגד משה (אגדות הגר"א).

⁸⁵ כשיעור שידבר אדם תיבה של ג' אותיות. והוא כמנין רגע. וז"ש וכמה זעמו שהוא השלישית (אגדות הגר"א).

⁸⁶ שהוא גבר. וחירוא הוא סימן לכעס האדם (אגדות הגר"א).

⁸⁷ פ"י כי לשני טעמים אין ראוי שיקלל, א' מחמת רעת הנתקלל כמ"ש ורחמי כו'. ועוד לרעת המקלל כמ"ש גם ענוש לצדיק לא טוב, לא בשביל טוב שבו כן פ"י בזורה (אגדות הגר"א).

⁸⁸ הוא בחי' התחוננה (אגדות הגר"א).

⁸⁹ הוא בחי' העליונה השורה על הכל, כמו חמה ולבנה (אגדות הגר"א).

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם לא היה אדם שקראו להקדוש ברוך הוא אדון, עד שבא אברהם⁹⁶ וקראו אדון, שנאמר, ויאמר אדני (אלהים) במה אדע כי אירשנה. אמר רב, אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם, שנאמר, ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוני והאר פניך על מקדשך השמם למען אדני. למענך מבעי ליה. אלא, למען אברהם שקראך אדון. ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מנין שאין מרציין לו לאדם בשעת כעסו. שנאמר, פני ילכו והנחותי לך. ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא היה אדם שהודה להקדוש ברוך הוא עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר הפעם אודה את ה'⁹⁷.

ראובן, אמר רבי אלעזר, אמרה לאה, ראו מה בין בני לבן חמי, דאילו בן חמי, אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותיה, דכתיב וימכר את בכרתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה, וישטם עשו את יעקב, ונאמר, ויאמר כך קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים וגו'. ואילו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מניה, דכתיב, ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף, אפילו כך לא אקנא ביה⁹⁸, דכתיב, וישמע ראובן ויצלחו מידם. רות, מאי רות. אמר רבי יוחנן, שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקדוש ברוך הוא בשירות ותשבחות⁹⁹. מנא לן דשמא גרים. אמר רבי אליעזר דאמר קרא, לנו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ, אל תקרי שמות אלא שמות¹⁰⁰.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג¹⁰¹, שנאמר, מזמור לדוד בכרחו מפני אבשלום בנו, וכתיב בתריה, ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי, ואילו גבי מלחמת גוג ומגוג נאמר, למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק, ואילו מה רבו צרי לא כתיב. מזמור לדוד בכרחו מפני אבשלום בנו, מזמור לדוד. קינה לדוד מיבעי ליה. אמר רבי שמעון בן אבישלום, משל למה הדבר דומה. לאדם שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו היה עצב, לאחר שפרעו שמת, אף כן דוד, כיון שאמר לו הקדוש ברוך הוא הנני מקים עליך רעה מביתך, היה עצב, אמר, שמא עבד או ממזר הוא דלא חייס עלי. כיון דחזא דאבשלום הוא שמח, משום כך אמר מזמור.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר, עזבי תורה יהללו רשע ושמרי תורה יתגרו במ. תניא נמי כך, רבי דוסתאי ברבי מתון אומר, מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר, עזבי תורה יהללו רשע וגו', ואם לחשך אדם לומר, והא כתיב אל תתחר במרעים אל תקנא בעשי עולה. אמור לו, מי שלבו נוקפו אומר כן, אלא אל תתחר במרעים, להיות כמרעים, אל תקנא בעשי עולה, להיות כעושי עולה, ואומר, אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום. איני. והאמר רבי יצחק, אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו, שנאמר, יחילו דרכיו בכל עת, ולא עוד אלא שזוכה בדין¹⁰², שנאמר, מרום משפטיך מנגדו, ולא עוד אלא שרואה בצריו, שנאמר, כל צורריו יפיח בהם. לא קשיא, הא במילי דידיה¹⁰³, הא במילי דשמיא¹⁰⁴. ואם תרצה לומר, הא הוא במילי דשמיא, ולא קשיא, הא ברשע שהשעה משחקת לו¹⁰⁵, הא ברשע שאין השעה משחקת לו¹⁰⁶. ואם תרצה לומר, הא הוא ברשע שהשעה משחקת לו, ולא קשיא, הא בצדיק גמור, הא בצדיק שאינו גמור¹⁰⁷, דאמר רב הונא, מאי דכתיב למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו, וכי

⁹⁶ כמו שאמרו בת ניתן לאברהם, כמ"ש וה' ברך את אברהם בכל בת היה ובכל שמה. ב' כ"ל הם מאה ברכאן (אגדות הגר"א).

⁹⁷ שמהוודה נתגלה הפה, מדת דוד, כסא על ארבע סמכין, ולכן עמדו ממנו כל בעלי הודאה (אגדות הגר"א).

⁹⁸ ר"ל שמדתו כולו חסד, הוא היפך עשו. ושמו מוכיח עליו, אר"ה ולביא, דנהורא דיליה לבי"א, בסוד מכב"י, אר"י של מרכבה. ובסוף זכה יהודה לזה. וכן ד' בני לאה הן ד' חושים, כי ראה כי שמע כו'. וכן בסוד ב"ב חושים. וראובן כלל כל הד', ע"כ כתיב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, דוקא ראובן ושמעון, כמ"ש ראובן בכורי אתה יתר שאת ויתר עז כו'. וכן כולל ו' שמות, ג' גלופין וע"ה (אגדות הגר"א).

⁹⁹ הנה רות זכתה לג' דרגין אחרונים של מלכות, והיא של מלכות בית דוד. תקכ"ד שלה, וי' של יסוד, ונכלל באחד, ומילוא כ"ד שהוא כ"ד ראשונים שלה, ועוד ע"ב של ת"ת. והנה כל השירות ותשבחות הכל למלך שלמה, והוא האותיות העיקרים שלה, ה' של הדעת וס' של כתר (אגדות הגר"א).

¹⁰⁰ דקשה אם שמות למה לא נאמר אלהים, לכך א"ת אלא שמות. וענין שמא גרים היא השעה העומדת, שממנה כל הצלחותיו של האדם, והכל ממנה. והיא שעה. וכן בחילופה נאמר ושם רשפים ירקב, שלכן הרשעים שוכחים את שמם. ומענשים אותם ע"ז, שכל העונשים הוא בשבילה (אגדות הגר"א).

¹⁰¹ הוא בעולם האמצעי, דרגא דעבד, וכמ"ש כלום יש עבד שמורד כו' שמורד ברבו, אבל בתוך ביתו הוא בעולם העליון (אגדות הגר"א).

¹⁰² שהרשע שהשעה משחקת לו, היא שחוק הטחול, אימא דערב רב, והוא הלילה. לכן השעה משחקת לו. וז"ש טוב כעס דמרה משחוק הטחול. וג' דרגין של שטן. וז"ש יחילו כו' ולא עוד כו' ולא עוד כו'. מלמטה למעלה (אגדות הגר"א).

רשע בולע צדיק. והא נאמר, ה' לא יעזבנו בידו, ונאמר, לא יאנה לצדיק כל און. אלא, צדיק ממנו, בולע. צדיק גמור¹⁰⁸, אינו בולע. ואם תרצה לומר, שעה משחקת לו שאני¹⁰⁹.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, כל הקובע מקום לתפלתו אויביו נופלים תחתיו¹¹⁰, שנאמר, ושמתו מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה¹¹¹. רב הונא רמי, כתיב לענותו וכתוב לכלועוד, בתחילה לענותו ולבסוף לכלותו¹¹².

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר, פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו, למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

אמר ליה רבי יצחק לרב נחמן, מאי טעמא לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי. אמר ליה, לא יכילנא. אמר ליה, לכנפי למר עשרה וליצלי. אמר ליה, טריחא לי מלתא. ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא, בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודיעיה למר. אמר ליה, מאי כולי האי. אמר ליה, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי,

¹⁰³ שהוא הלב, שהוא שוכן בעולם הזה (אגדות הגר"א).

¹⁰⁴ שהוא במוח (אגדות הגר"א).

¹⁰⁵ כמ"ש אם ראית כו'. והוא שחוק הטחול, שהוא המפתה לשמאלה של הלב (אגדות הגר"א).

¹⁰⁶ כמ"ש אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה, שהוא הכבד והמרה (אגדות הגר"א).

¹⁰⁷ כמ"ש אל תדור בשכני צדיק דמשכי לך בליצנותא (אגדות הגר"א).

¹⁰⁸ וכן הוא בזהר כתיב מוריד שאול ויעל, וכתיב יורד שאול לא יעלה, ותיריך הא בצדיק גמור והא בצדיק שאינו גמור. וזהו שחוק נערים ששוחקת עמהם, ואח"כ הורגתם, כמ"ש שמח בחור בילדותך כו'. וז"ש הא בצדיק שאינו גמור, פי' אפילו אם הוא בעצמו גמור, רק שהיסוד שלו אינו גמור, וכן רשע שהשעה משחקת לו ג"כ מעמד שלו (אגדות הגר"א).

¹⁰⁹ פי' אפילו על רב הונא יש לומר שינויא זו, וכמ"ש בבלע רשע כו'. שהיא שאול תחתית, שהוא בולע, וז"ש בלע וקטל. בלע בטחול, וקטל ביותרת (אגדות הגר"א).

¹¹⁰ שבה נצח אברהם את אויביו, כמ"ש בר"מ פ' תצא, וכמ"ש צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו כו' (אגדות הגר"א).

¹¹¹ הוא ג' עלמין של המקום כסדר. ונטעתיו הוא חיים, ושכן הוא מקום השכינה, ולא יסיפו כו' כנגד ג' דרגין דס"א (אגדות הגר"א).

¹¹² בתחלה פי' בבית ראשון, שהוא במקום שאין מגיע צר ואויב, ולבסוף בבית שני אינו רק לכלותו, כמ"ש ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם, שבבית שני היו להם כמה צרות וענין אלא שלא לכלותו, והראשון בימי דוד ושמואל, והשני בימי עזרא שהיה בבית שני (אגדות הגר"א).

מאי דכתיב ואני תפלייך לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין¹¹³. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, מהכא, כה אמר ה' בעת רצון עניתך. רבי אחא ברבי חנינא אמר, מהכא, הן אל כביר ולא מאס, ונאמר, פדה בשלום נפשי מקרב, לי כי ברבים היו עמדי. תניא נמי כן, רבי נתן אומר, מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר, הן אל כביר ולא ימאס, ונאמר, פדה בשלום נפשי מקרב, לי וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור¹¹⁴, מעלה אני עליו כאילו פדאני, לי ולבני, מבין אומות העולם.

אמר ריש לקיש, כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל, נקרא שכן רע¹¹⁵, שנאמר, כה אמר ה' על כל שכני הרעים הנגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל, ולא עוד אלא שגורם גלות לו ולבניו, שנאמר, הנני נתשם מעל אדמתם ואת בית יהודה אתוש מתוכם. אמרו ליה לרבי יוחנן, איכא סבי בבבל. תמה ואמר, למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה נאמר, אבל בחוצה לארץ לא. כיון דאמרי ליה, מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, אמר, היינו דאהני להו. כדאמר רבי יהושע בן לוי לבניה, קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא, כי היכי דתורכו חיי. אמר רבי אחא ברבי חנינא, מאי קרא, אשרי אדם שמע ל¹¹⁶ לשקד על דלתתי יום יום לשמור מזוות פתחי, וכתיב בתריה, כי מצאי מצא חיים. אמר רב חסדא, לעולם יכנס אדם שני פתחים בבית הכנסת¹¹⁷. שני פתחים סלקא דעתך. אלא, אימא, שיעור שני פתחים¹¹⁸, ואחר כך יתפלל.

על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא, אמר רבי חנינא, לעת מצא, זו אשה שנאמר, מצא אשה מצא טוב. במערבא, כי נסיב אינש אתתא, אמרי ליה כן, מצא או מוצא¹¹⁹. מצא, דכתיב מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה, מוצא דכתיב, ומוצא אני מר ממות את האשה וגו'. רבי נתן אומר, לעת מצא, זו תורה¹²⁰, שנאמר, כי מצאי מצא חיים וגו'. רב נחמן בר יצחק אמר, לעת מצא, זו מיתה, שנאמר למות תוצאות. תניא נמי כן, תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם¹²¹, שנאמר, למות תוצאות, תוצאות בגימטריא כן הוו. קשה שבכלן, אסכרא, ניהא שבכלן, נשיקה, אסכרא, דמיא כחידורא בגבכא דעמרא דלאחורי נשרא, ואיכא דאמרי, כפיטורי בפי ושת¹²². נשיקה דמיא כמשחל בניהא מחלכא. רבי יוחנן אמר, לעת מצא, זו קבורה. אמר רבי חנינא, מאי קרא, השמחים אלי גילי ישישו כי ימצאו קבר. אמר רבה בר רב שילא, היינו דאמרי אינשי, ליבעי אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא

¹¹³ כי עת היא חיבור הו"ה ואה"ה בעשרה, ואז הוא עת רצון. וכן חבור צפון ודרום. פה ולשון כידוע, שהוא חיבור עת ברצון. וכן ענן ואש. וכן עטרת תפארת, שהיא מנשיקות פיהו, היכל הרצון, וכן פ"ר בגילופין. וכן השם של לילה אחר חצות. וכן ראשים של מ"ב. ורצון הוא התכללות אותיות בעצמם זה בזה. וב' אק"ק וב' בגילופין. ועיקר עת רצון הוא התכללות הנ"ל, והוא ע"י עשרה (אגדות הגר"א).

¹¹⁴ שג' דברים אלו הם שהעולם עומד עליהם. והם נגד אברהם יצחק ויעקב. וג"כ יש בהן תורה, וב' המצות, מה שבינו לקונו, והוא תפלה, ומה שבינו לב"א, וזהו ג. ח. והם ג' דרגין מלמעלה למטה, שהן נגד מחשבה דבור ומעשה. וז"ש **כאלו פדאני לי ולבני**. ג' דרגין. ולי בסוד קדש לי כל בכור, ולבני הוא כנסת ישראל. והוא מ"ש לעיל שחברתי, וששרפתי, והגליתיו כו'. ובג' אלו בונה אותם (אגדות הגר"א).

¹¹⁵ ע"י שו"ע (אר"ח סי' צ ס"א): מי שיש לו בהכ"נ בעירו ואינו נכנס בו להתפלל נקרא שכן רע וגורם גלות לו ולבניו.

משנה ברורה: שיש לו וכו' - ואם יש שתי בתי כנסיות בעיר טוב לילך להרחוקה כי שכר פסיעות יש:

נקרא וכו' - דכן דרך שכנים הרעים שאין נכנסין לבית חביריהם. וע' באחרונים שכתבו שאפילו אין שם מנין עשרה דהא סתמא קתני ובפמ"ג מסתפק בזה. ואם מתפלל בביתו בעשרה בכל גוויי אינו נקרא שכן רע דכל בי עשרה שכינתא שריא ומיהו עכ"פ מידי חובת בהכ"נ לא נפיק א"כ אותו המקום שמתפללין בו קבוע לקדושה:

שכן רע וכו' - דכתיב כה אמר ה' על כל שכני הרעים וגו' הנני נותשם מעל אדמתם. וכל המשכים ומעריב לבהכ"נ זוכה לאריכות ימים שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום וכתיב אחריו כי מוצאי מצא חיים וגו':

כי ד' תיקונים של משכ"ן, ג' בג' תפלות, ומ' היא מדתו של דוד, תורה אחר חצות לילה (אגדות הגר"א).

¹¹⁶ יש בו ד' דרגין. שומע לי א'. דלתותי יום יום מזחות, ו' דרגין. וזוכה לג'. כי מוצאי, מצא, ויפק. ולכן אמר **קדימו וחשיכו**. כנגד שומע, וכנגד כי מוצאי, שהן ק"ש של שחרית וערבית, שלכן בשחרית שתיים לפניו וא' לאחריה, ובערבית שתיים לאחריה, כנגד ב' שיי"ן, שכנגדן אמר לעיל (ג ע"ב) ג' משמרות וד' משמרות היו לילה. וכו"ה בר"מ פ' פנחס (אגדות הגר"א).

¹¹⁷ ע"י שו"ע (אר"ח סי' צ ס"ב): יכנס שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל. י"מ שיעור שני פתחים דהיינו ח' טפחים יכנס לפניו, שלא ישב אצל הפתח שנראה כמשאוי ישיבת ב"ה ולפ"ז אם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח, אין בכך כלום. וי"מ שהטעם מפני שמביט לחוץ ואינו יכול לכיוון, ולפי זה אם אינו פתוח לרה"ר

שלמא. מר זוטרא אמר, לעת מצא, זה בית הכסא¹²³. אמרי במערבא, הא דמר זוטרא עדיפא מכלהו.

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא, לימא לן מר מהני דברי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא. אמר ליה, כך אמר רב חסדא, מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, מיום שחזר בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי, מריש היה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, מיום שחזר בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד¹²⁴, לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא¹²⁵. רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי.

ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, גדול הנהנה מיגיעו¹²⁶ יותר מירא שמים¹²⁷, דאילו גבי ירא שמים נאמר, אשרי איש ירא את ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו נאמר, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה¹²⁸, וטוב לך¹²⁹ לעולם הבא, ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה. ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה. והתניא, אל ידור. לא קשיא, הא דכייף ליה, הא דלא כייף ליה.

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר רבי אמי, מאי דכתיב ועוזבי ה' יכלו, זה המניח ספר תורה ויוצא¹³⁰. רבי אבהו נפיק בין גברא לגברא. בעי רב פפא, בין פסוקא לפסוקא מהו. תיקו. רב ששת מהדר אפיה וגריס, אמר, אנן בדידן ואינהו בדידהו¹³¹.

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי אמי, לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום¹³².

אין בכך כלום. וי"מ שלא ימהר להתפלל מיד כשנכנס, אלא ישא שיעור שני פתחים. ונכון לחוש לכל הפירושים:

משנה ברורה: שיעור שני פתחים - עיין בב"ח שכתב שצריך לעשות עזרה לפני בהכ"נ דוגמת האולם שהיה לפני ההיכל והאריך לפרש בזה המאמר דשיעור שני פתחים וכ"כ המ"א וכן נהגו כהיום בכל מקום וע"כ טוב להדר לכתחילה שלא להתפלל בעזרה כ"א בבהכ"נ:

ישא שיעור וכו' - כדי שתתיישב דעתו עליו ויתפלל בכונה כי כשיתפלל תיכף בכניסתו פתאום אין דעתו מיושבת עליו. מכבדין בפתח בהכ"נ שיכנס הגדול תחלה הואיל וראוי למזוזה:

¹¹⁸ ב' פתחים הן מעון ומכון, ליכנס אל מקום כנ"ל. לשמור מזוזות פתחי. והן יראה ואהבה, כמ"ש עבדו את ה' ביראה כו', עבדו כו', בואו לפניו ברננה (אגדות הגר"א).

¹¹⁹ ל"ל שקראו לאותה מצא ולאותה מוצא, כי כן הוא בכל הטובות שבעוה"ז אדם שמח ומתהלל בעת מצאיות, ולכשיתימדי אצלו זמן מה אינו שמח. אבל להיפוך ברעת עוה"ז מיר בכל עת ורגע, וזהו מוצא. ואשה קאי על הנפש, וזהו מצא, כי נפש טובה צריך להתניגע ולהשתדל כל ימיו שיעיג לה, משא"כ נפש רעה היא מזומנת בכל עת ורגע. ועיין בזהוה פ' תרומה דף קכ"ח בגין דרוחא מסאבא איהו זמין תדיר כו' ורוח קודשא לאו הכי אלא באגר שלים. וחשיב כאן ה' מדות שהם בפסוקים של ואהבת את ה' אלהיך כו'. והן גנד א"מ"ש (ובד' [ובד' ד'] דברים, ב' תורה הפנימית והחיצונית, וב' מצות, והן מחשבה דבור ומעשה, ומחשבה אחרונה. בראשית ויאמר ויעש וירא. וכן בפ' ציצית וראיתם וזכרתם ועשיתם ולא תתורו, והן גנד נ"ר"ן של אדם והבית, שכנגד זה הם ד' פסוקים, והיו הדברים אשר אנכי מצוך כו', ואהבת על גבן החמישית (אגדות הגר"א).

¹²⁰ הנה כל עת הוא בנוקבא. והנה ג' עלמין הן, ובכל א' ב', כמ"ש עד תאות גבעת עולם. והנה בסוד ח"ק ט"ר י"ש, עולם עליון כולו טוב. עולם התחתון כולו רע, והוא רק לבער הפסולת, וזהו שאמרו זה בית הכסא. ועולם האמצעי הוא מ"ש מיתה וקבורה. שהוא לישראל העקימא, לברור הרע מהטוב, והוא מיתות שנגזרו על האדם, מות ושואל. והוא לבקש מקום מנוחה לנשמה במיתה, ולנפש בקבורה. ועולם העליון הוא אשה ותורה (אגדות הגר"א).

¹²¹ הוא סוד גדול נעלם, והן אחוריים של כסא. ויאסוף יעקב רגליו כו' (אגדות הגר"א).

¹²² והוא ג' אותיות של נו"ן, שנעשה מו"ו של ושת, ובא מרדיפת הממון, ומגזל, ומאכילה מרובה. וכאן נמתח כפיטורא בפי ושת, והוא התהפכות המטה של משה לנחש (אגדות הגר"א).

ואפילו, עטרות ודיבין¹²³, שכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו. רב ביבי בר אביי סבר לאשלומינהו לפרשייתא דכולא שתא במעלי יומא דכפוריי. תנא ליה חייא בר רב מדפתי, כתיב ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש בערב, וכי בתשעה מתענין. והלא בעשרה מתענין. אלא לומר לך, כל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי. סבר לאקדומינהו, אמר ליה ההוא סבא, תנינא, ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר. כדאמר להו רבי יהושע בן לוי לבניה, אשלימו פרשיותיכו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום, והזהרו בורידין כרבי יהודה, דתנן, רבי יהודה אומר, עד שישחוט את הורידין, והזהרו בזמן ששכח תלמודו מחמת אונסו, דאמרין, לוחות ושברי לוחות מונחות בארון¹²⁴.

אמר להו רבא לבניה, כשאתם חותכין בשר, אל תחתכו על גב היד. איכא דאמרי, משום סכנה¹²⁵, ואיכא דאמרי, משום קלקול סעודה. ואל תשבו על מטת ארמית, ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין.

ואל תשבו על מטת ארמית, איכא דאמרי, לא תגנו בלא קריאת שמע¹²⁶, ואיכא דאמרי דלא תנסכו גיורתא¹²⁷, ואיכא דאמרי, ארמית ממש, ומשום מעשה דרב פפא¹²⁸. דרב פפא אזל לגבי ארמית, הוציאה לו מטה, אמרה לו, שב. אמר לה, איני יושב עד שתגביהי את המטה, הגביהה את המטה ומצאו שם תינוק מת. מכאן אמרו חכמים, אסור לישב על מטת ארמית. ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין, מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי, אסור לו לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין¹²⁹. אמר אביי, ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא, אבל איכא פתחא אחרינא, לית לן בה. ולא אמרן אלא דליכא בי כנישתא אחרינא, אבל איכא בי כנישתא אחרינא, לית לן בה. ולא אמרן

¹²³ ופירשו שאין בהם תרגום. והענין כי אלו ט' עיירות הן ט' דרגין דנוגה, שהיה בקליפה והוחזרו בקדושה. כי אלו ט' עיירות היו ראשיים לכל עבר הירדן, ועבר הירדן הוא מבחי' נוגה שהוא חוץ, ונתקרב להיות מא"י. ואלו העיירות ראשיהם, ולכן הזכיר אותם. ולכן מוסבות שם, שהוחזרו בשמות אחרים לקדושה, לבד שבמ"ה, שהיא אחרונה, מלכות שלא היו יכולין לגמרה. והוא ר"ת של ד' אבות נזיקין. וסמך כאן לת"ת, בסדר האצילות מת"ת כידוע. ולע"ל יחזור מאלו הד' לקדושה, ושם העיר מיום ה' שמ"ה, לבד הב', בור, האחרונה, שיתבלע המות לנצח. וזהו שחיתו לע"ל. וזהו ג"כ במ"ה, ג' מאלו, כל המקדים שלום כו', הנודר כאלו בנה במה, והמקיים כאלו כו', והוא השור תחלה לקרבנות. ואלו העיירות הזכרו כאן בשמותם, לא בלה"ק, והם עצמם ככתבם בקל' נוגה, וקריאת התרגום בשביל קליפת נוגה, והיו אימניא שא"צ כאן, משא"כ בראובן ושמעון שהם בלה"ק. והענין כי מחמת התקרבה לקדושה, יש בה פסוקים מלה"ק, ופשיטא שצריך להחזיר, אלא אפי' שהן בקדושה מסטרהא, דהיינו אותן העיירות אפי"ה צריך להחזיר. ול"ק יגר שהדווא, דשם לא הוחזר, שהי' ת"א - [תרגום אונקלוס] מתרגם בל"א [בלשון אחר], והענין שהוחזר אבל לא כולו. ולפי' תוס' שצריך לקרות בתרגום ירושלמי, והוא עכשיו כתוב בתרגום שלנו, היה ניחא טפי להחזיר אותו התרגום. אבל ל"נ [אגדות הגר"א].

¹²⁴ ענינם כמ"ש אם ת"ח הוא יעסוק בתורה ואם ע"ה ישפיל דעתו שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה, והם הלוחות ושברי הלחות, והם ב' חללים שבלב שהוא הארון [אגדות הגר"א].

¹²⁵ כשאתם חותכין. שלא יקריב הסכין מדתו של עשו, ליד שהוא יצחק [אגדות הגר"א].

¹²⁶ כנגד הנה מטתו שלשלמה כו' מפחד בלילות [אגדות הגר"א].

¹²⁷ שקשה לפרוש הזוהמא ממנה כמ"ש קשים גרים כספחת. והוא מבת כהן כי תהיה לאיש בג' ענינים [אגדות הגר"א].

¹²⁸ והם ג' עלמין שלהן [אגדות הגר"א].

¹²⁹ ע"י שר"ע [א"ח סי' צ ס"ח]: אסור לעבור חוץ לבהכ"נ בצד שהפתח פתוח בו, בשעה שהצבור מתפללים, מפני שנראה ככופר, כיון שאינו נכנס להתפלל; ואם נושא משאוי או שלבוש תפילין או שיש ב"ה אחר בעיר או שיש לב"ה זה פתח אחר (או שרוכב על הבהמה), מותר:

משנה ברורה: בצד שהפתח וכו' - עיין בביאור הגר"א:
שהצבור מתפללים - עיין בפמ"ג שיש להחמיר אפילו בעת ק"ש ופסוקי דמזרה:

או שלבוש וכו' - דנראה שעול מלכותו עליו ולא יבוא לחשדו:
או שיש ב"ה וכו' - נ"ל דה"ה אם רגילין בבהכ"נ הזה לעשות כמה מנינים ג"כ שרי דלא יבוא לחשדו:

או שרוכב - שניכר שמפני שהוא טרוד בשמירת הבהמה אינו נכנס:
¹³⁰ לפי שהכליות יועצות. ונקראת חקל תפוחין. וז"ש ויקרא יעקב לרחל וללאה השדה, שניהם אל השדה, כמ"ש וימצא דודאים בשדה ויבא אל לאה אמו ותאמר רחל כו'. והן שני הכרובים כידוע [אגדות הגר"א].

¹³¹ כי יש ששה מיני נקבים באדם, ג' רוחניים, והן נקבי אוזן וחוטם ועינים, וג' גשמיים פיו ופי האמה ופי טבעת. ובהן צריכין להיות צנועים, וכמ"ש פ"ב

אלא דלא דרי טונא ולא רהיט, ולא מנח תפילין, אבל איכא אחד מהנך, לית לן בה.

תניא, אמר רבי עקיבא, בשלשה דברים אוהב אני את המדיים, כשחותכין את הבשר, אין חותכין אלא על גבי השולחן, כשנושקין, אין נושקין אלא על גב היד, וכשיועצין¹³⁰, אין יועצין אלא בשדה. אמר רב אדא בר אבהו, מאי קראה, וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו. תניא, אמר רבן גמליאל, בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים, הן צנועין באכילתן, וצנועין בכית הכסא, וצנועין בדבר אחר¹³¹. אני צויתי למקדשי¹³².

תני רב יוסף, אלו הפרסיים המקודשין ומזומנין לגיהנם. רבן גמליאל אומר וכו'. אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה כרבן גמליאל. תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר, פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה¹³³, אחת קודם שיעלה עמוד השחר, ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא. אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אלמא, לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא, והדר תני, יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא, ימא הוא. לא, לעולם ליליא הוא, והא דקרי ליה יום, דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא. אמר רב אחא בר חנינא אמר רבי יהושע בן לוי, הלכה כרבי שמעון בן יוחי. איכא דמתני להא דרב אחא בר חנינא אהא דתניא, רבי שמעון בן יוחי אומר משום רבי עקיבא, פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא. אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אלמא, קודם הנץ החמה ימא הוא, והדר תני, יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה, אלמא, ליליא הוא.

דחיגה ו' דברים באדם ג' כמלאכי השרת ג' כבהמה כו' ע"ש. ועיקר הצניעות שבג' דברים שהם כחות הנפש התחתונה, שהן זן ומגדל ומוליד, וענין מגדל הוא לאחר שנברר הרק מתוכו, ולפי שהיא סמוכה לרע שהיא התחתונה צריכה צניעות, שלא יתקב הרע להם [אגדות הגר"א].

¹³² לפי שזכרם לעיל לטוב, הזכירם כאן לרע. וגם להראות שעיקר אהבתם לא היה אלא למדותם, שהם בעצמם מקודשים ומזומנים לגיהנם. וטעם הדבר לפי שהיא חיה שני' שהוא כנגד גיהנם [אגדות הגר"א].

¹³³ ע"י שר"ע [א"ח סי' נח ס"ג]: ומי שהוא אנוס, כגון שהיה משכים לצאת לדרך במקום גדודי חיה ולסטים, שלא יוכל לעמוד ולא לכוין אפילו פרשה ראשונה ואפילו עד לבבך, [דברים ו, ו] או שבני השיירא [קראבאנא בלע"ז] הולכים מהרה ולא ימתינו לו כלל, יכול לקרותה עם ברכתה משעלה עמוד השחר, דכיון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה ובקומך [דברים ו, ז] וגם שפיר מקרי יוצר אור. אבל אם אינו במקום גדודי חיה וליסטים, וגם אין בני השיירא נחפזים כ"כ, אפילו יוצא לדרך אחר שעלה עמוד השחר אינו קורא עד שיגיע זמנה:

משנה ברורה: אנוס - וה"ה כשיש קבורת מת בעיר או מילה או יום ערבה דמפשי ברחמים וצריך להקדים את עצמו יכול לקרותה משעלה עה"ש:

משכים - פ' שאין לו פנאי להמתין ולהתעבד עד הזמן משיראה כגון שצריך לצאת לדרך וה"ה שאר ענינים כיוצא בזה שאין לו פנאי כדאיתא בטור:
כלל - אם ירצה לקרות באמצע הדרך ומיירי זמן הליכתו עם השיירא או בכל כיוצא בזה ימשך עד סוף זמן ק"ש:

יכול וכו' - וגם יש לו להתפלל בביתו אחר ק"ש וברכותיה:
לקרותה - ויניח תפילין ולא יבדק עליהם קודם שיגיע הזמן דמשיראה את

חבירו ברוח ד"א ויכירנו וכנ"ל בסימן ל':
יוצר אור - והמ"א ופמ"ג פסקו דאין לומר יוצר אור כ"כ בהשכמה עד שיכיר

בין תכלת ללבן והוא הזמן דעד שיראה חבירו ברוח ד"א ה"ל. גם בביאור הגר"א מצד כהמ"א ובלא"ה צריך לכתחילה להמתין אם יוכל מחמת מצות תפילין וכנ"ל:
ע"י שר"ע [א"ח סי' נח ס"ד]: אם קראה משעלה עמוד השחר, אעפ"י שלא

היה אנוס, יצא בדיעבד. ואם קראה בלא ברכות יחזור לקרותה בזמנה עם הברכות. ועיין לקמן סימן ס' [ב"י סי' מ"ו]:

משנה ברורה: עמוד השחר - ו"א דעמוד השחר הוא מעט קודם שהאיר פני המזרח ו"א דעמוד השחר נקרא משהאיר פני המזרח ועיין בבה"ל וזה הזמן הוא קודם הזמן דמשיראה את חבירו ה"ל בס"א:

יצא - דמקצת אנשים קמים באותו הזמן וקרינן ביה ובקומך ובדיעבד העמידוהו על דין תורה ודוקא באקראי בעלמא דהיינו פ"א בחודש הוא דיוצא בדיעבד אבל אם הוא רגיל לעשות כן אמרו חכמים שאפילו בדיעבד לא יצא וצריך לחזור ולקרותה מיהו אם שעת הדחק הוא אפילו רגיל טובא שרי דמאי ה"ל למיעבד:

לא, לעולם יממא הוא, והאי דקרו ליה ליליא, דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא. אמר רבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי, הלכה כרבי שמעון שאמר משום רבי עקיבא. אמר רבי זירא, ובלבד שלא יאמר השכיבנו¹³⁴. כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר, הא דרבי אחא ברבי חנינא אמר רבי יהושע בן לוי, לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר. דההוא זוגא דרבנן דאשתכור בהלולא דבריה דרבי יהושע בן לוי, אתו לקמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר, כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק. מעשה שבאו בניו וכו'. ועד השתא לא שמיע להו הא דרבן גמליאל. כך קאמרי ליה, רבנן פליגי עילוין, ויחיד ורבים הלכה כרבים, או דלמא רבנן כוותך סבירא להו, והאי דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. אמר להו, רבנן כוותי סבירא להו, וחייבין אתם. והאי דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. ולא זו בלבד אמרו אלא וכו'. ורבן גמליאל מי קאמר עד חצות שלמדנו ולא זו בלבד אמרו. כך קאמר להו רבן גמליאל לבניה, אפילו לרבנן דקאמרי עד חצות, מצותה עד שיעלה עמוד השחר, והאי דקאמר עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה.

הקטר חלבים וכו'. ואילו אכילת פסחים לא קתני. ורמינהי, קריאת שמע ערבית, והלל בלילי פסחים, ואכילת פסח, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אמר רב יוסף לא קשיא, הא, רבי אלעזר בן עזריה, הא, רבי עקיבא. דתניא, ואכלו את הבשר בלילה הזה, רבי אלעזר בן עזריה אומר, נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות. אמר ליה רבי עקיבא, והלא כבר נאמר בחפזון, עד שעת חפזון¹³⁵. אם כן מה תלמוד לומר בלילה, יכול יהא נאכל קדשים ביום, תלמוד לומר, בלילה, בלילה הוא נאכל, ולא ביום. בשלמא לרבי אלעזר בן עזריה דאית ליה גזירה שוה, אצטריך למכתב ליה הזה, אלא לרבי עקיבא, האי הזה מאי עביד ליה. למעוטי לילה אחר הוא דאתא, סלקא דעתך אמינא הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים, מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד, אף פסח נאכל שתי לילות במקום שני ימים, ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד קמשמע לן בלילה הזה, בלילה הזה הוא נאכל, ואינו נאכל בלילה אחר. ורבי אלעזר בן עזריה. מלא תותירו עד בקר נפקא. ורבי עקיבא. אי מהתם היה אמינא, מאי בקר, בקר שני. ורבי אלעזר. אמר לך, כל בקר, בקר ראשון הוא. והני תנאי כהני תנאי, דתניא, שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. רבי אליעזר אומר, בערב אתה זובח, וכבוא השמש אתה אוכל, ומועד צאתך ממצרים אתה שורף, רבי יהושע אומר, בערב אתה זובח, כבוא השמש אתה אוכל, ועד מתי אתה אוכל והולך, עד מועד צאתך ממצרים. אמר רבי אבא, הכל מודים, כשנגאלו ישראל ממצרים, לא נגאלו אלא בערב, שנאמר הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו, לא יצאו אלא ביום, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה. על מה נחלקו, על שעת חפזון, רבי אלעזר בן עזריה סבר, מאי חפזון, חפזון דמצרים, ורבי עקיבא סבר, מאי חפזון, חפזון דישראל. תניא נמי כך, הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכי בלילה יצאו. והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר, ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה. אלא, מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב.

דבר נא באזני העם וגו', אמרי דבי רבי ינאי, אין נא אלא לשון בקשה, אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה, בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם¹³⁶, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר

אכילתו ושאין בני חבורה חוזרין ואוכלין אחר שנרדמו בשינה אפילו בתחילת הלילה.

¹³⁶ דקשה יאמר נא דבר, או אם קאי על בקשתו מהם יאמר דבר באזני העם נא כו'. ועתה פירוש הדבר נא תיבת נא באזני העם (אגדות הגר"א).

¹³⁴ עי' עי' שו"ע (או"ח סי' רלה ס"ד): הוב"ד לעיל הערה 133.

¹³⁵ עי' רמב"ם (קרבן פסח פ"ח ה"ו): כבר ביארנו בכמה מקומות שאין הפסח נאכל אלא עד חצות כדי להרחיק מן העבירה ודין תורה שיאכל כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכבר ביארנו בהלכות חמץ ומצה שהוא טעון הלל בשעת

אותו צדיק¹³⁷, ועבדו וענו אתם, קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, לא קיים בהם. אמרו לו, ולואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרים לו בני אדם, מוציאין אותך למחר¹³⁸ מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם, בבקשה מכם, הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.

וישאלום. אמר רבי אמי, מלמד, שהשאלום בעל כרחם. איכא דאמרי, בעל כרחם דמצרים, ואיכא דאמרי, בעל כרחם דישאל. מאן דאמר בעל כרחם דמצרים, דכתיב ונות בית תחלק שלל, מאן דאמר בעל כרחם דישאל, משום משוי. וינצלו את מצרים. אמר רבי אמי, מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר, עשאוה כמצולה שאין בה דגים¹³⁹. אהיה אשר אהיה. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור להם לישאל, אני הייתי עמכם¹⁴⁰ בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכות. אמר לפניו, רבוננו של עולם. דיה לצרה בשעתה. אמר לו הקדוש ברוך הוא, לך אמור להם אהיה שלחני אליכם. ענני ה' ענני. אמר רבי אבהו, למה אמר אליהו ענני שתי פעמים. מלמד שאמר אליהו לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם. ענני, שתדד אש מן השמים ותאכל כל אשר על המזבח, וענני, שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם, שנאמר, ואתה הסבת את לבם אחורנית.

משנה. מאימתי קורין את שמע בשחרית. משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר, בין תכלת לכרתי. (וגומרה) עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר, עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה.

גמרא. מאי בין תכלת ללבן. אילימא בין גבבא דעמרא חיורא לגבבא דעמרא דתכלתא, הא בליליא נמי מידע ידעי. אלא, בין תכלת שבה ללבן שבה. תניא, רבי מאיר אומר, משיכיר בין זאב לכלב, רבי עקיבא אומר, בין חמור לערוד, ואחרים אומרים, משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכרינו¹⁴¹. אמר רב הונא, הלכה כאחרים. אמר אביי, לתפילין, כאחרים, לקריאת שמע, כותיקין, דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי כך, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא, מאי קראה, ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים.

העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים, כל הסומך גאולה לתפלה, אינו נזוק כל היום כולו¹⁴². אמר רבי זירא, איני. והא אנא סמכי ואיתזקי. אמר ליה, במאי איתזקת, דאמטיית אסא לבי מלכא, התם נמי מבעי לך למיהב אגרא למחזי אפי מלכא, דאמר רבי יוחנן, לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל¹⁴³, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם שאם יזכה, יבחיך בין מלכי ישראל

¹³⁷ כי דבורו היה לקיים אצל הים, רק בשביל אותו צדיק כו' (אגדות הגר"א).
¹³⁸ ודומה לנמשל שהיו יראים מרדיפתו אחריהם, ולא רצו ליקח כסף וזהב, ולא הנס (אגדות הגר"א).

¹³⁹ יש שני דרגין בעשו. א' איש יודע ציד. וא' איש שדה לקטלא, והוא במצולת ים, ושם הדגים שלוחין דיליה. והנה וינצלו משניהם לכך אסרה תורה לדור במצרים (אגדות הגר"א).

¹⁴⁰ שאלו ב' אהיה הם סוד ראשית ואחרית, וה' השלישי הוא בסוד הדעת, דרגא דמשה. וז"ש שלחני אליכם. ואלה הג' הם היה הוה ויהיה. ואומר עוד ב' שמהן מה שמו כו', והן ג' שמהן, וה' דרגין שכוללן הכל (אגדות הגר"א).

¹⁴¹ עי' שו"ע (או"ח סי' נח ס"א): זמן קריאת שמע של שחרית, משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת, ברחוק ד' אמות, ויכרינו. ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות, שהוא רביעי היום. ומצוה מן המובחר לקרותה בוותיקין (פי' תלמידים. ורש"י פי' אנשים עניים ומחבבים המצות) שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פי' יציאת החמה כמו הנצו הרמונים) (שיר השירים ו, יא; ז, יג) כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה ויסמוך התפלה מיד בהנץ החמה. ומי שיוכל לכיין לעשות כן שכרו מרובה מאד: הגה - שיעור הנץ החמה הוא כמו שיעור שעה אחת קודם שיעלה כל גוף השמש על הארץ (מיימוני פ"א):

משנה ברורה: זמן ק"ש - וברכות ק"ש לפני ג"כ אין לומר קודם הזמן הזה: הרגיל עמו קצת - כאכסנאי דאתי לפרקים דאי רגיל עמו הרבה אפילו רחוק ממנו מכירו ואי אינו רגיל כלל אפילו קריב לגביה אינו מכירו. ונקבע זה הזמן לק"ש אף דמקצת אנשים קמים ממתנם משעלה עה"ש וקרינו ביה ובקומך מן התורה דלכן בדיעבד יצא וכדלקמן בסעיף ד' מ"מ כיון דרובא דאנשי לא קיימי עד שיכיר א' את חבירו ועוד מפני שקבעו פ' ציצית בק"ש דכתיב בה וראיתם אותו לפיכך קבעו חכמים זמנה משיכיר בין תכלת ללבן והוא הזמן דמשיכיר את חבירו ברחוק ד"א:

עד סוף - ולכתחילה אסור להתאחר עד אותו הזמן [שנות אליהו בשם הירושלמי]:

ג' שעות - שכן דרך בני מלכים לעמוד אז ולהכי קרינו ביה עדיין ובקומך. ומונין אלו הג' שעות מזמן עמוד השחר כן כתב המ"א ודעת הגר"א משעת הנץ החמה ולענין לכתחילה אין נ"מ בזה דבלא"ה אסור לאחר וכנ"ל בסק"ג:

למלכי אומות העולם. אמר ליה רבי אלעא לעולא, כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי במעמד כל החבורה, דאדם גדול הוא ושמוח במצות, זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא.

היכי מצי סמיך. והא אמר רבי יוחנן, בתחלה הוא אומר, ה' שפתי תפתח, ולבסוף הוא אומר, יהיו לרצון אמרי פי וגו'. אמר רבי אלעזר, תהא בתפלה של ערבית. והא אמר רבי יוחנן, איזהו בן העולם הבא, זהו הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית¹⁴⁴. אלא אמר רבי אלעזר, תהא בתפלת המנחה. רב אשי אמר, אפילו תימא אכולהו, וכיון דקבעוה רבנן בתפלה, כתפלה אריכתא דמיא, דאי לא תימא כך, ערבית היכי מצי סמיך. והא בעי למימר השכיבנו. אלא, כיון דתקינו רבנן השכיבנו, כגאולה אריכתא דמיא, כך נמי, כיון דקבעוה רבנן בתפלה, כתפלה אריכתא דמיא.

מכדי, האי יהיו לרצון אמרי פי¹⁴⁵, משמע לבסוף ומשמע מעיקרא, דבעינא למימר. מאי טעמא תקנוהו רבנן לאחר שמונה, עשרה ברכות. לימרו מעיקרא. אמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי, הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר שמונה, עשרה פרשיות, לפיכך תקינו רבנן לאחר שמונה, עשרה ברכות. הני שמונה, עשרה, תשע, עשרה הויין. אשרי האישי ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא. דאמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי, מאה ושלש פרשיות אמר דוד¹⁴⁶, ולא אמר הללויה עד שראה במפתן של רשעים, שנאמר, יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי את ה' הללויה. הני מאה ושלש, מאה וארבע הויין. אלא שמע מינה, אשרי האישי ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא. דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן,

שהוא רביעי היום - ואין חילוק בין ימות הקיץ שהיום ארוך ובין ימות החורף שהיום קצר חשבינן היום ל"ב שעות ולעולם חלק רביעי מהיום הוא זמן ק"ש לכך יש ליהרר בימי החורף למהר לקרוא ק"ש מאחר שהיום קצר ורביעי היום קצר [ט"ז] ובאמת בימי הקיץ צריך ליהרר טפי דרך ב"א לעמוד בזמן אחד כמו בימות החורף ואז כבר חלף ועבר ק"ש דכל שהיום גדול יותר זמן ק"ש ממחר לבוא וצריך לגומרה כולה בזמנה והמאחרים קריאת שמע בשביל ציצית או תפילין טועים אלא יקרא ק"ש בברכותיה בזמנה בלא ציצית ותפילין וכשיהיה לו יניחם ויקרא בהם ק"ש או פרשה אחרת או מזמור תהלים. ואפילו אם ספק לו שמא יעבור זמן ק"ש ג"כ אין להמתין על טלית ותפילין דאינו מעכב זה את זה אבל בלא"ה ימתין דכל הקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. ויש אנשים שמאחרים זמן ק"ש בשביל תפילה בצבור וגו' שלא כדין הוא. ועכ"פ יהררו לקרות שמע בזמנה קודם התפלה ולכוין לצאת בזה וכנ"ל בסוף סי' מ"ו במשנה ברורה עי"ש ואין לאחר הקריאה לבהכ"נ בשביל הזקנים המאחרים לבוא ויצטרכו להתפלל ביחיד כיון שע"ז יעבור זמן ק"ש ואין אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה בחיך ובשבת וי"ט מצוי מאד לעבור זמן ק"ש מפני כמה דברים ע"כ החכם עיניו בראשו לקבץ מנין ולהתפלל קודם או עכ"פ לקרות שמע בזמנו קודם שיעמוד להתפלל עם הצבור וכנ"ל בסוף סימן מ"ו ועי"ש בביאור הגר"א ובבה"ל שם:

שהי' מכוונין - כי עיקר מצות תפילה לכתחילה הוא מעת התחלת הנץ מדכתיב יראוך עם שמש וכמו שנתבאר לקמן בסימן פ"ט ואם היו מתחילין לקרותה משיכיר את חבירו היה הרבה בין זה השיעור ובין הנץ והיה להם להתאחר אחר ק"ש ולהמתין עד שתנץ החמה ולא היו סומכין גאולה לתפלה לכן היו מכוונין לקרותה סמוך להנץ החמה ולגומרה עם הנץ:

הנץ החמה - היא השעה שהחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים: מאד - ומובטח לו שהוא בן עוה"ב ולא יזוק כל אותו היום: שיעור שעה - ויש גורסין עישור שעה ועינין בביאור הגר"א שכתב שצ"ל שליש עישור שעה ועי' בביאור הלכה:

כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי¹⁴² וסיים בה באשרי, פתח באשרי, דכתיב, אשרי האיש, וסיים באשרי, דכתיב, אשרי כל חוסי בו.

הנהו בריוני דהווי בשבכותיה דרבי מאיר והווי קא מצערו ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלימותו. אמרה ליה ברוריא דביתיהו, מאי דעתך. משום דכתיב, יתמו חטאים¹⁴³, מי כתיב חוטאים. חטאים כתיב. ועוד, שפיל לסיפיה דקרא, ורשעים עוד אינם, כיון דיתמו חטאים, ורשעים עוד אינם. אל, בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה, ורשעים עוד אינם. בעא רחמי עלויהו והדרו בתשובה. אמר לה ההוא מינא לברוריא, כתיב רני עקרה לא ילדה, משום דלא ילדה, רני. אמרה ליה, שטיא. שפיל לסיפיה דקרא, דכתיב, כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה', אלא מאי עקרה לא ילדה, רני כנסת ישראל שדומה לאשה עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם כותיכו¹⁴⁴.

אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו, כתיב מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, ונאמר, לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה, הי מעשה הוה ברישא. מכדי מעשה שאול הוה ברישא, לכתוב ברישא. אמר ליה, אתון דלא דרשיתון סמוכין, קשיא לכו, אנן דדרשינן סמוכים, לא קשיא לן, דאמר רבי יוחנן, סמוכין מן התורה מנין, שנאמר, סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישרי¹⁴⁵. למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג, שאם יאמר לך אדם, כלום יש עבד שמורד ברבו. אף אתה אמור לו, כלום יש בן שמורד באביו. אלא, הוה, הכא נמי, הוה¹⁴⁶.

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מאי דכתיב, פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, כנגד מי אמר שלמה מקרא זה. לא אמרו אלא כנגד דוד אביו, שדר בחמשה עולמים¹⁴⁷ ואמר שירה, דר במעי אמו¹⁴⁸ ואמר שירה, שנאמר, ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. יצא לאויר העולם¹⁴⁹ ונסתכל בכרכים ומזלות¹⁵⁰ ואמר שירה, שנאמר, ברכו ה' מלאכיו גברי כח עושי דברו לשמע בקול דברו ברכו ה' כל צבאיו וגו'. ינק משדי אמו¹⁵¹ ונסתכל בדדיה ואמר שירה, שנאמר, ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו. מאי כל גמוליו. אמר רבי אבהו, שעשה לה דדים במקום בינה. טעמא מא¹⁵². אמר (רבי) + מסורת הש"ס, [רב] + יהודה, כדי שלא יסתכל במקום ערוה, רב מתנא אמר, כדי שלא יינק ממקום הטנופת. ראה במפלתן של רשעים¹⁵³ ואמר שירה, שנאמר, יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה. נסתכל ביום המיתה¹⁵⁴ ואמר שירה, שנאמר, ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת. מאי משמע דעל יום המיתה נאמר. אמר רבה בר רב שילא, מסיפא דעניינא, דכתיב, תסתיר פניך יכהלון תסף רוחם יגועון וגו'.

רב שימי בר עוקבא ואמרי לה מר עוקבא הוה שכיח קמיה דרבי שמעון בן פוי, והוה מסדר אגדתא קמיה דרבי יהושע בן לוי, אמר ליה, מאי דכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. אמר ליה, בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם, צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים, והקדוש ברוך הוא אינו כן, צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים. והיינו דאמרה חנה, אין קדוש כה' כי אין בלתיך ואין צור כאלהינו. מאי אין

צור כאלהינו. אין צייר כאלהינו. מאי כי אין בלתיך. אמר רבי יהודה בר מנסיא, אל תקרי כי אין בלתיך אלא אין לבלותך, שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם, מעשה ידיו מבלין אעור, והקדוש ברוך הוא מבלה מעשיו. אמר ליה, אנא כך קא אמינא לך. הני חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד. לא אמרן אלא כנגד הקדוש ברוך הוא וכנגד נשמה, מה הקדוש ברוך הוא¹⁵⁵ מלא כל העולם¹⁵⁶, אף נשמה מלאה את כל הגוף, מה הקדוש ברוך הוא רואה ואינו נראה¹⁵⁷, אף נשמה רואה ואינה נראית, מה הקדוש ברוך הוא זן את כל העולם כלו, אף נשמה זנה את כל הגוף, מה הקדוש ברוך הוא טהור¹⁵⁸, אף נשמה טהורה, מה הקדוש ברוך הוא יושב בחדרי חדרים¹⁵⁹, אף נשמה יושבת בחדרי חדרים, יבא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו.

אמר רב המנונא, מאי דכתיב, מי כהחכם ומי יודע פשר דבר¹⁶⁰. מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר, לייתי ישעיהו גבאי, דכך אשכחן באלוהו דאזל לגבי אחאב (שנאמר, וילך אליהו להראות אל אחאב). ישעיהו אמר, לייתי חזקיהו גבאי, דכך אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע. מה עשה הקדוש ברוך הוא, הביא יסורים על חזקיהו, ואמר לו לישעיהו, לך ובקר את החולה, שנאמר, בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו, כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו'. מאי כי מת אתה ולא תחיה, מת אתה, בעולם הזה, ולא תחיה, לעולם הבא¹⁶¹. אמר ליה, מאי כולי האי. אמר ליה, משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה, משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה, בהדי כבשי דרחמנא למה לך. מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא, לעביד. אמר ליה, השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מינאי בנין דמעלו. אמר ליה, כבר נגזרה עליך גזירה. אמר ליה, בן אמוץ, כלה נבואתך וצא. כך מקובלני מבית אבי אבא, אפילו חרב חדה¹⁶² מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. אתמר נמי, רבי יוחנן ורבי (אליעזר) + מסורת הש"ס, [אלעזר] + דאמרי תרוייהו, אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר, הן יקטלני לו איחל.

¹⁵² להנצל משני דברים עריות ואכילת טמאים, שהנשמה מצלת מהם, שגדר שניהם הוא קדושה, והיא קדש (אגדות הגר"א).

¹⁵³ שהוא קאי על היצה"ר, כמו שמביא רביהו יתמו חטאים מן הארץ, והוא קאי על היצה"ר כדאמר לעיל, והוא דרגא דחי' (אגדות הגר"א).

¹⁵⁴ שאז זוכה ליחידה. כמ"ש הראני נא את כבודך, ואמר לו כי לא יראני האדם וחי, וכמ"ש ב"ר פ' פנחס. ולעיתיד יזכו בה. וז"ש תשלח רוחך יבראון, יהי כבוד ה' לעולם ישמח כו', וזהו שמחה של לוייתן (אגדות הגר"א). עי' מ"א ריש אד"ז: יום המיתה הוא תכלית האדם, והוא בחינת יחידה (מתוך נרנח"י) של שיעור קומת האדם, הרי הוא בחי' מלכות של העולם העליון. ולכן השגתו ביום זה גדולה יותר ממה שיכול היה להשיג בכל ימי חייו.

¹⁵⁵ והן ה' דרגין הנ"ל. וסדרן צ"ל זן קודם לכל, והוא הנפש, שהיא הזן (אגדות הגר"א).

¹⁵⁶ והב' מלא. כמ"ש ובדעת חדרים ימלאו, רוח דממלאה כל ערקין ואכסדרין (אגדות הגר"א).

¹⁵⁷ והוא אש השלישית דע"ג חירורא דשני' אך שאינה נראית, מ"מ בעינים סתומין נראה (אגדות הגר"א).

¹⁵⁸ כנ"ל (אגדות הגר"א).

¹⁵⁹ ידוע. ואמר נגד הקב"ה כו'. והוא דרגא דה' עילאה, שמשם הנשמה (אגדות הגר"א).

¹⁶⁰ ידוע שהן ב' דרגין, וז"ש מי יודע. וז"ש לעשות פשרה, והיה בין נביא למלך, שהן ב' הה"ן, וזהו מחלקותם, שהן ב' דרגין (אגדות הגר"א).

¹⁶¹ שהוא בסוד עולה ויורד (אגדות הגר"א).

¹⁶² ובאבי אבא קאי על יהושפט, כדאיתא בירושלמי פרק הרואה על פסוק ויזעק יהושפט מלמד שלא חסר אלא חתוך הראש (אגדות הגר"א).

¹⁴² שהוא כתר, ולפיכך פתח וסיים כנ"ל (אגדות הגר"א).

¹⁴³ ולכאורה מאי קאמר, הלא שני דרגין הן, כמ"ש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים כו'. אלא איצה"ר קאי, דרגא דטחול ומרה, כמ"ש יורד ומסטיין עולה כו' (אגדות הגר"א).

¹⁴⁴ דהמין שאל אלא ילדה, כי עקרה לא קשי', ד"ל רני עקרה בנחמה דכתיב אח"כ חלה גם ילדה כו'. רק לא ילדה משמע דהנחמה הוא מחמת דלא ילדה. ואמרה לו שפיל לסיפא. דהאי לא ילדה אינו כמשמעו, רק שלא ילדה בנים לגיהנם כוונתו. פירוש כי היא עקרה שהבנים בגלות, כמ"ש מושיבי עקרת הבית כו', רק זה לא הי' לרנן, רק משום שלא ילדה בנים לגיהנם כותיכו, דאיתא בעירובין פ' עושין פסין אברהם יושב על פתחו של גיהנם כו', ואמאי אברהם דוקא, דאיתא במדרש כי צורם מכרם זה אברהם, שבירר להם גלות משידונו בגיהנם, וצור זה אברהם, כמ"ש הביטו אל צור חצבתם כו'. וז"ש כאן דעיקר הרינון שלא ילדה בנים לגיהנם (אגדות הגר"א).

¹⁴⁵ הם הכנפים המכסים על הסמוכין (אגדות הגר"א).

¹⁴⁶ והן ג' דרגין, ועכשיו היא שפחה מורדת, אימא דערב רב (אגדות הגר"א).

¹⁴⁷ והן נ"רין ח"י, והוא כסדרן (אגדות הגר"א).

¹⁴⁸ ששם נוצר הנפש כידוע (אגדות הגר"א).

¹⁴⁹ משם הרוח (אגדות הגר"א).

¹⁵⁰ ששם בחי' האחרת, שברוח, כמ"ש עד יערה עלינו רוח ממרום, וכמ"ש מי יודע רוח בני האדם העולה כו', וכמ"ש ועיני לשמיא נטלית כו', וכמ"ש ב"ח (אגדות הגר"א).

¹⁵¹ היא נשמה, כמ"ש כי אם לבנה תקרא, וכמ"ש ונשמת שדי תבינם כו'. וז"ש שעשה לה דדים במקום בינה (אגדות הגר"א).

אמר רבי חנן, אפילו בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת¹⁶³, אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר, כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא. מיד, ויסב חזקיהו פניו¹⁶⁴ אל הקיר ויתפלל אל ה'. מאי קיר. אמר רבי שמעון בן לקיש, מקירות לבו, שנאמר, מעי מעי אוהילה קירות לבי וגו'. רבי לוי אמר, על עסקי הקיר, אמר לפניו, רבונו של עולם, ומה שונמית שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה, החיית את בנה, אבי אבא שחפה את ההיכל כולו בכסף ובזהב, על אחת כמה וכמה. זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי¹⁶⁵, מאי והטוב בעיניך עשיתי. אמר רב יהודה אמר רב, שסמך גאולה לתפלה. רבי לוי אמר, שגנו ספר רפואות¹⁶⁶.

הרבנים למדו, ששה דברים עשה חזקיהו המלך, על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו. על שלשה הודו לו, גנו ספר רפואות, והודו לו, כתת נחש הנחשת, והודו לו, גירר עצמות אביו על מטה של חבלים, והודו לו. ועל שלשה לא הודו לו, סתם מי גיחון, ולא הודו לו, קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור, ולא הודו לו, עבר ניסן בניסן, ולא הודו לו. ומי לית ליה לחזקיהו, החדש הזה לכם ראש חדשים, זה ניסן ואין אחר ניסן. אלא, טעה בדשמואל, דאמר שמואל, אין מעברין את השנה ביום שלשים של אדר, הואיל וראוי לקובעו ניסן, סבר, הואיל וראוי לא אמרינן.

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסף בן זמרא, כל התולה¹⁶⁷ בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים, תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר, וזכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, תלו לו בזכות עצמו, שנאמר, ויאמר להשמידים לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית, חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב, זכר נא את אשר התהלכתי לפניך, תלו לו בזכות אחרים, שנאמר, וגונתי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי. והיינו דרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי, מאי דכתיב, הנה לשלום מר לי מר. אפילו בשעה ששיגר לו הקדוש ברוך הוא שלום, מר הוא לו.

נעשה, נא עלית קיר קטנה. רב ושמואל, אחד אמר, עלייה פרועה היתה וקירוה, וחד אמר, אכסדרה גדולה היתה וחלקיה לשנים¹⁶⁸. בשלמא למאן דאמר אכסדרה, היינו דכתיב קיר, אלא למאן דאמר עלייה, מאי קיר. שקירוה. בשלמא למאן דאמר עלייה, היינו דכתיב עליית, אלא למאן דאמר אכסדרה, מאי עליית. מעולה שבבתים. ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה. אמר אביי ואיתימא רבי יצחק, הרוצה להנות, יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. ואמר רבי יוחנן, שכל מקום שהלך שם, ביתו עמו. ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא. אמר רבי יוסי ברבי חנינא,

מכאן, שהאשה מכרת באורחין יותר מן האישי¹⁶⁹. קדוש הוא, מנא ידעה. רב ושמואל, אחד אמר, שלא ראתה זכוב עובר על שלחנו, וחד אמר, סדין של פשתן¹⁷⁰ הציעה על מטתו ולא ראתה קרי עליו. קדוש הוא אמר רבי יוסי ברבי חנינא, הוא קדוש, ומשרתו אינו קדוש, (שנאמר), ויגש גיחזי להדפה. אמר רבי יוסי ברבי חנינא, שאחזה בהודי יפיה¹⁷¹. עובר עלינו תמיד אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, כל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין¹⁷².

ואמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל¹⁷³, אלא במקום נמוך ויתפלל, שנאמר, ממעמקים קראתיך¹⁷⁴. תניא נמי כך, לא יעמוד אדם לא על גבי כסא ולא על גבי שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל, לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר ממעמקים קראתיך ה', ונאמר, תפלה לפני כי יעטף. ואמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, המתפלל צריך שיכוין את רגליו¹⁷⁵, שנאמר, ורגליהם רגל ישרה¹⁷⁶. (אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן) ואמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, מאי דכתיב, לא תאכלו על הדם, לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם¹⁷⁷. (איכא דאמר), אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב, כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל, עליו הכתוב אומר, ואותי השלכת אחרי גויך, אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקדוש ברוך הוא, לאחור שנתגאה זה, קבל עליו מלכות שמים.

רבי יהושע אומר, עד שלש שעות. אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה כרבי יהושע¹⁷⁸. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ובלבד שלא יאמר יוצר אור. מיתבי, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתים לפניו ואחת לאחריה, תיובתא דרב חסדא. תיובתא. איכא דאמר, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, מאי לא הפסיד, שלא הפסיד ברכות. תניא נמי כך, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה¹⁷⁹, אבל מברך הוא שתים לפניו ואחת לאחריה. אמר רבי מני, גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה, משלמדנו, הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה, עדיף.

משנה. בית שמאי אומרים, בערב, כל אדם יטה ויקרא, ובבקר יעמוד, שנאמר, ובשכבך ובקומך. ובית הלל אומרים, כל אדם קורא כדרכו¹⁸⁰, שנאמר, ובלכתך בדרך, אם כן, למה נאמר, ובשכבך ובקומך. בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים. אמר רבי טרפון, אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו, כדי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל.

אפילו להשמיע לצבור אסור. כתב המ"א שעכשיו נהגו שהמקום שהש"ץ עומד עליו הוא עמוק משאר בהכ"נ משום ממעמקים קראתיך ה' ולכן נקרא הש"ץ בכ"מ יורד לפני התיבה:

¹⁷⁴ שהיא מדה אחרונה, שהיא התפלה לחכמה, ומשם ולמטה ג' דרגין, גבוה כו'. כמ"ש ממעמקים קראתיך ה'. וז"ש תפלה לפני כי יעטוף (אגדות הגר"א).

¹⁷⁵ עיי' ש"ע (א"ח סי' צה ס"א):

¹⁷⁶ לפי שרגליהן לבר מגופן, צ"ל ישרה, בלא חילוק ביניהם. ולכן בכל בוקר נתחזר לתרין טלפין. ועוד ליחד צבא מעלה עם צבא מטה (אגדות הגר"א).

¹⁷⁷ עיי' ש"ע (א"ח סי' פט ס"ג):

כמ"ש נפשי אויתך בלילה אף רוחי כו' (אגדות הגר"א).

¹⁷⁸ עיי' ש"ע (א"ח סי' נח ס"א): הוב"ד לעיל הערה 141.

¹⁷⁹ עיי' ש"ע (א"ח סי' נח ס"ו): אע"פ שזמנה נמשך עד סוף השעה ה', אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה ד' שהוא שליש היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום.

משנה ברורה: קראה - אפי' בפשיעה ונראה פשוט דמה שכתב ולא קראה ל"ד דה"ה אפילו קרא אותה כולה מקודם בזמנה בלא ברכותיה אלא לרבותא נקטיה דלא נימא כיון דלא קראה כלל עד עתה גרוע יותר וכ"כ בהדיא בב"י סוף סימן מ"ו ע"ש ובתשובת משכנות יעקב סימן ע"ז מפפק בזה היכא דמתחלה קרא את כולה ע"ש:

שעה ד' - דברכות אינם שייכים לק"ש דאע"פ שנתקנו קודם ק"ש מ"מ לאו ברכת ק"ש היא שהרי אינו מברך אקב"ו לקרות שמע והרי הם כמו תפילה ולפיכך דינם כמו תפילת השחר שהוא רק עד שליש היום:

עברה שעה ד' - אפילו נאנס אפ"ה מכאן ואילך הפסיד הברכות. ואם בידך הוי ברכה לבטלה ועיין בביאור הלכה:

קוראה - עיין בלבוש שכתב יכול לקרותה וכו' והכוונה הוא שטוב שיקראנה כדי שיקבל עליו עול מ"ש אבל אינו מחוייב שאינו מקיים בזה המ"ע דק"ש וכמו שהסכימו כל הצאנונים שאין נמשך זמן ק"ש מן התורה רק עד ג' שעות וכמ"ל ועד דמ"מ פ' ציצית או שאר פסוקים שהם מזכירת י"מ מחוייב מן התורה כל היום דהא מן התורה לא נקבע זמן לזכירתה וכמו שכתב הש"א סימן י' דעד הערב הוא זמן לזכירת י"מ ע"ש:

¹⁶³ פירוש דבגמ' [לקמן נה ע"ב] רמי כתיב בחלום אדבר בו, וכתיב והחלומות שוא ידברו. ומשני כאן ע"י מלאך כאן ע"י שד, ולפעמים גם ע"י שד הוא אמת, אם ואמר מקרוב כידוע. וזהו אמרו אפילו למחר הוא מת כו' (אגדות הגר"א).

¹⁶⁴ לתקנא במה דחב, כמ"ש בזוהר, וז"ש קירות לבו על עסקי קיר כו' (אגדות הגר"א).

¹⁶⁵ כי באמת ובלב שלם הוא תורה ומצות, והטוב ביניהם והוא מחברם (אגדות הגר"א).

¹⁶⁶ כדי לבטוח בה', והוא דרגא דדעת (אגדות הגר"א).

¹⁶⁷ לפי שתלה התפלה בו, וסלק עילאה לתתא, כמ"ש בזוהר פ' תרומה מאן דאתדבק כו', בסוד מאסו הבונים כמ"ש שם (אגדות הגר"א).

¹⁶⁸ ג"מ לפי מ"ש לעיל מאי קיר קיר של שונמית, ונ"מ להיכן יכוון לבו בשעת תפלה, כי ג' דרגין הם בסוד ב"ת ומילואו וכמ"ש לעיל (אגדות הגר"א).

¹⁶⁹ שאורח הוא של אשה, כמ"ש בזוהר. וכמ"ש טוב שכן קרוב כו' (אגדות הגר"א).

¹⁷⁰ כי שני קדושות הן באכילה ובעריות כדאייתא בירושלמי. וכמ"ש בתורה קדושה בהן. והן שני דרגין שהן מכוונים (אגדות הגר"א).

¹⁷¹ כמ"ש הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (אגדות הגר"א).

¹⁷² כדאייתא סוף חגיגה פתח במזבח וסיים בשלחן (אגדות הגר"א).

¹⁷³ עיי' ש"ע (א"ח סי' צ ס"א): המתפלל, לא יעמוד על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל (ואפי' אינן גבוהין ג', ב"י בשם מהר"א), ולא על גבי מקום גבוה, אלא א"כ היה זקן או חולה, או שהיה כוונתו להשמיע לצבור:

משנה ברורה: ואפילו וכו' - מפני שכשהוא עומד עליהם הוא טרוד וירא שמא יפול ולא יוכל לכוין בתפלתו ולפ"ז מה שהתירו בסמוך בזקן וחולה אף דאין בו משום גבהות מ"מ יאסר לעמוד מחמת ביעותא צ"ל הטעם דלא הטיחוהו חכמים והתירוהו להתפלל עליהם במה שייטב לו בשיבה או בעמידה או י"ל דמירי שם בגווי דליכא ביעותא:

אינן גבוהין ג' - והב"ח והט"ז מתירין אבל הא"ר פוסק כהש"ע:

ולא ע"ג וכו' - לפי שאין גבהות לפני המקום שנא' ממעמקים קראתיך ה': זקן או חולה - שקשה לו לירד מעל המטה:

להשמיע לצבור - דמותו לו לעמוד ע"ג מקום גבוה ואפילו ע"ג כסא או ספסל ואין בזה משום גבהות ויש מן האחרונים שכתבו דהיכא דיש בו משום ביעותא

גמרא. בשלמא בית הלל קא מפרשי טעמייהו וטעמא דבית שמאי, אלא בית שמאי, מאי טעמא לא אמרי כבית הלל. אמרי לך בית שמאי, אם כן, נימא קרא בבקר ובערב, מאי בשכבך ובקומך, בשעת שכיבה, שכיבה ממש, ובשעת קימה, קימה ממש. ובית שמאי, האי ובלכתך בדרך, מאי עביד להו. ההוא מבעי להו לכדתניא, בשבתך בביתך, פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך, פרט לחתן, מכאן אמרו, הכונס את הבתולה, פטור¹⁸⁰, ואת האלמנה, חייב. מאי משמע. אמר רב פפא, כי דרך, מה דרך רשות, אף כל, רשות. מי לא עסקין דקא אזיל לדבר מצוה, ואפילו כך אמר רחמנא לקרי. אם כן, לכתוב רחמנא בשבת ובלכת, מאי בשבתך ובלכתך. בשבת דידך ובלכת דידך הוא דמחייבת, הא דמצוה, פטירת. אם כן, אפילו כונס את האלמנה נמי. האי טריד והאי לא טריד. אי משום טרדא, אפילו טבעה ספינתו בים נמי. וכי תימא כך נמי, אלמה אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב, אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה, חוץ מן התפילין¹⁸¹, שהרי נאמר בהם פאר, שנאמר, פארך חבוש עליך. התם, טריד טרדא דמצוה, הכא, טריד טרדא דרשות. ובית שמאי, ההוא מבעי להו, פרט לשלוחי מצוה. ובית הלל אמרי, ממילא שמע מינה דאפילו בדרך נמי קרי.

הרבנים למדו, בית הלל אומרים, עומדין וקורין, יושבין וקורין, ומטיין וקורין, הולכין בדרך וקורין, עושין במלאכתך וקורין. ומעשה רבוי ישמעאל מביא אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד, והיה רבי ישמעאל מוטה ורבי אלעזר בן עזריה זקוף. כיון שהגיע זמן קריאת שמע, הטה רבי אלעזר וזקף רבי ישמעאל. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה לרבי ישמעאל, ישמעאל אחי, אמשול לך משל, למה הדבר דומה. משל לאחד שאומרים לו זקנך מגודל, אמר להם, יהיה כנגד המשחיתים. אף כך אתה, כל זמן שאני זקוף, אתה מוטה, עכשיו כשאני הטה, אתה זקפת. אמר לו, אני עשיתי כדברי בית הלל, ואתה עשית כדברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות. מאי ולא עוד. וכי תימא, בית הלל נמי אית להו מטיין, הני דברי דמטה ואתא מעיקרא, אבל הכא, כיון דעד

השתא הוית זקוף והשתא מוטה, אמרי שמע מינה כבית שמאי סבירא להו, שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות.

תני רב יחזקאל, עשה כדברי בית שמאי, עשה, כדברי בית הלל, עשה. רב יוסף אמר, עשה כדברי בית שמאי, לא עשה ולא כלום¹⁸², דתנן, מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, בית שמאי פוסלין, ובית הלל מכשירין. אמרו להם בית הלל לבית שמאי, מעשה שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את רבי יוחנן בן החורנית. מצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, ולא אמרו לו כלום. אמרו להם, משם ראייה. אף הם אמרו לו, אם כן היית נוהג, לא קיימת מצות סוכה מימך. רב נחמן בר יצחק אמר, עשה כדברי בית שמאי, חייב מיתה, דתנן אמר רבי טרפון, אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו, כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל.

משנה. בשחר מברך שתים לפניו ואחת לאחריה¹⁸³, ובערב מברך שתים לפניו ושתים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה. מקום שאמרו להאריך, אינו רשאי לקצר, לקצר, אינו רשאי להאריך, לחתום, אינו רשאי שלא לחתום, שלא לחתום, אינו רשאי לחתום. גמרא. מאי מברך. אמר רבי יעקב אמר רבי

חייב - משמע דחייב מיד ויש פוסקים דביום ב' אין להניח קודם הנץ ע"כ מהנכון להמתין מלהניח עד אחר הנץ:

פנים חדשות - לנחם אותו ומשמע דמניח לכתחלה אבל האחרונים מסקי דאין להניח בפניהם תפילין עד שילכו להם אלא דאין חולץ אם הניח קודם שבאו פנים חדשות:

ע"י שר"ע (י"ד סי' שפ"ט): אבל אסור להניח תפילין ביום ראשון, ואחר שהנץ החמה ביום שני, מותר להניחם:

ביאור: אסור להניח - אפילו ביום שמועה קרובה אסור להניח תפילין (ט"ז וש"ד).

שם - היינו ביום קבורה אף שמת אתמול. ואם נקבר ב"ט מניח תפילין ביום א' שלאחר י"ט דכבר נהגו בדברים שבצנעה (רע"א¹⁸¹), ו"א דווקא ביום מיתה שהוא יום הקבורה, ואינו עיקר (פ"ת).

¹⁸² ע"י שר"ע (או"ח סי' סג"ב): מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרוא מעומד, נקרא עבריין:

משנה ברורה: מי שרוצה וכו' - דהלכה כב"ה דס"ל דהא דכתיב ובקומך אין הכונה בעמידה כדעת ב"ש אלא בזמן שדרך בני אדם לקום ממטתם ואסור לו להחמיר לעשות כב"ש ואפילו אם אין הכוונה בעמידתו לעשות כב"ש אלא לעורר הכוונה וכדומה אפ"ה אסור ובין ביום ובין בלילה ואעפ"כ א"צ בזה לחזור ולקרוא בדיעבד [פמ"ג ע"ש וע"י בספר מטה יהודא]:

להחמיר - כתב בי"ש פ"ז דב"ק סימן מ"א מי שמחמיר בפני רבים בדבר שמוותר ואיכא למיחש ליהורא מנדין אותו. והיינו אם אותו הדבר פשט היתרו בכל ישראל [פמ"ג] ואם ידוע שעושה לש"ש אין מנדין אותו ואם מחמיר בפני רבו ורבו מיקל מנדין אותו ואפילו עביד לש"ש ואפילו אם אינו פשוט כ"כ להתיר לא יחמיר נגד דברי רבו אם לא שיש לו ראייה לסתור דבריו עכ"ל:

לעמוד - דוקא בזה הוא דאסור משום שנראה לכל דמשום חומרא קעביד אבל אם עומד יכול לישב דאז אינו נראה דמשום חומרא קעביד רק משום דצריך לישב ודוקא בשחירת אבל בערבית אין לו להטות ולישב כשעומד דנראה דעושה כב"ש:

נקרא עבריין - כדאמרינן בפרק כירה דמאן דעבר אדרבנן שרי למיקרי ליה עברייןא. כתב א"ר בשם מהרש"ל דביו"ט כ"ע מודים דשרי לעמוד דאינו עושה משום יוהרא אלא מצותו בכך ר"ל להדמות אז למלאכים שנקראים עומדים והפמ"ג אסר גם בה:

¹⁸³ ע"י שר"ע (או"ח סי' נט"א): בא"י אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך תקנו להזכיר מדת לילה ביום להוציא מלב האפיקורסים שאומרים שמי שברא אור לא ברא חושך:

משנה ברורה: אור - צריך להפסיק בין יוצר ובין אור כי היכי דלא לישתמע יוצרו. ועיין בבאר היטב ובשערי תשובה מה שכתב עוד בזה: ע"י שר"ע (או"ח סי' רלו"א): הוב"ד לעיל הערה ב.

¹⁸⁰ ע"י שר"ע (או"ח סי' ע"ג): הכונס את הבתולה פטור מק"ש ג' ימים אם לא עשה מעשה, מפני שהוא טרוד טרדת מצוה. והני מילי בזמן הראשונים, אבל עכשיו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים כראוי, גם הכונס את הבתולה קורא: הגה - וע"ל סי' צ"ט אם שכור יקרא ק"ש:

משנה ברורה: הבתולה - מפני שהוא טרוד טרדה דמצוה שמחשב על עסק בתולים משא"כ באלמנה לא טריד:

מק"ש - וברכותיה וה"ה מתפלה וכמו שמבואר לקמן בסימן ק"ו: ג' ימים - וד' לילות כגון אם נשא ביום הרביעי בצהריים פטור עד מוצאי שבת ועד בכלל. ולפעמים יצויר ד' ימים כגון אם נכנס לחופה ביום ד' עד שלא קרא ק"ש של שחרית פטור ד' ימים:

אם לא עשה - אבל לאחר מעשה שאינו טרוד עוד חייב וכן מזה הזמן ואילך חייב אף אם לא בעל דכיון שכבר עבר ג' ימים ולא עשה מעשה מתיישא אה"כ מן הדבר ואינו טרוד כלל:

קורא - ר"ל חייב לקרות ועם ברכותיה כדן וגם מתפלל דכיון שחייב בק"ש חייב בתפלה ואם אינו קורא מיחזי כיוהרא שמראה שמכוין בכל שעה. ולענין תפילין עיין לעיל בס' ל"ח ס"ז במ"ב:

יקרא ק"ש - שם נתבאר דבשכרות מעט קורא ומתפלל דבזמניו בלא"ה אין אנו מכוונין ל"כ הא אם אין יכול לדבר לפני המלך אין לקרות ולהתפלל עד שיסיר יינו מעליו:

¹⁸¹ ע"י שר"ע (או"ח סי' לח"ה): אבל ביום ראשון אסור להניח תפילין, מכאן ואילך חייב, אפי' באו פנים חדשות:

משנה ברורה: ביום ראשון - פ"י אפילו ביום שנקבר שאינו יום המיתה כיון שהוא יום ראשון לאבילות ולמנחמים וע"כ אפילו אם נקבר בלילה לא יניח תפילין ביום אבל אם מת או נקבר בחוה"מ מניח תפילין בין בחוה"מ [והפמ"ג בסימן ע"א מפקק בזה דמ"מ יום מר הוא לו היום הראשון וע"כ צריך ליזהר שלא לברך עליהן ובלא"ה המנהג שלא לברך על תפילין בחוה"מ] ובין לאחר המועד אף שהוא יום ראשון לאבילות מ"מ כבר נחמוהו מנחמים במועד וכן שנקבר ביום טוב שני יניח תפילין בא"ח דיר"ט שני עולה למנין שבעה ויום שאחר המועד יחשב לשני וכן אם שמע שמועה קרובה [דהיינו בתוך שלשים אפילו ביום ל' עצמן] ג"כ דינו כיום הקבורה ולכן אפילו אם שמע בלילה לא יניח תפילין ביום ואפילו בא לו שמועה קרובה כשכבר הניח תפילין והתחיל להתפלל חולצן. ואם שמע שמועה רחוקה דהיינו לאחר שלשים שאין האבילות רק שעה אחת מותר להניח תפילין וכ"ש שא"צ לחלצן וע"כ אם בא לו השמועה באמצע פסוקי דזמרה וכה"ל א"י יחלוץ התפילין רק יחלוץ מנעליו משום אבילות ואם ע"י השמועה בא ליד בכי צריך לחלצן כדמוכח מיר"ד סימן שפ"ח ס"ב וסימן ת"ב בש"ס סק"ב ועיין לקמן בס"ט:

אסור - דתפילין נקראין פאר בפסוק ואבל מעולל באפר ואין נאה לתת פאר תחת אפר:

מכאן ואילך - דכתיב ואחריתה כיום מר ש"מ דעיקר מרירות הוא יום ראשון:

אושעיא, יוצר אור ובורא חשך. לימא, יוצר אור ובורא נוגה. כדכתיב קאמרינן. אלא מעתה, עשה שלום ובורא רע, מי קא אמרינן כדכתיב. אלא, כתיב רע וקרינן הכל לישנא מעליא, הכא נמי, לימא נוגה לישנא מעליא. אלא אמר רבא, כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום¹⁸⁴. בשלמא מדת לילה ביום, כדאמרינן, יוצר אור ובורא חשך, אלא מדת יום בלילה היכי משכחת לה. אמר אביי, גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור.

ואידך מאי היא. אמר רב יהודה אמר שמואל, אהבה רבה. וכן אורי ליה רבי אלעזר לרבי פדת בריה, אהבה רבה. תניא נמי כך, אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה¹⁸⁵. ורבנן אמרי, אהבת עולם, וכן נאמר ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד.

אמר רב יהודה אמר שמואל, השכים לשנות¹⁸⁶, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה. אמר רב הונא, למקרא, צריך לברך, ולמדרש, אינו צריך לברך, ורבי אלעזר אמר, למקרא ולמדרש, צריך לברך, למשנה, אינו צריך לברך, ורבי יוחנן אמר, אף למשנה נמי צריך לברך, [אבל לתלמוד אינו צריך לברך]. ורבא אמר, אף לתלמוד צריך (לחזור ולברך) [לברך]¹⁸⁷, דאמר רב חייא בר אשי, זימנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב, הוה מקדים וקא משי ידיה ובריך, ומתני לן פרקין. מאי מברך. אמר רב יהודה אמר שמואל, אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה. ורבי יוחנן מסיים בה כך, הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפנינו ובפיפות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. ורב המנונא אמר, אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו. ברוך אתה ה' נתן התורה. אמר רב המנונא, זו היא מעולה שבברכות. הלכך לימרינהו לכולהו¹⁸⁸.

תנן התם, אמר להם הממונה, ברכו ברכה אחת¹⁸⁹. והם ברכו, וקראו עשרת הדברות, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, וברכו את העם שלש ברכות, אמת ויציב, ועבודה, וברכת כהנים, ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא. מאי ברכה אחת. כי הא דרבי אבא ורבי יוסי בר אבא אקלעו לההוא אתרא, בעו מנייהו, מאי ברכה אחת. לא הוה בידייהו. ואתו שילוהו לרב מתנה, לא הוה בידיה. אתו שילוהו לרב יהודה, אמר להו, כך אמר שמואל אהבה רבה. ואמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי שמעון בן לקיש, יוצר אור. כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר, הא דרבי זריקא לאו בפירוש אתמר אלא מכללא אתמר, דאמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי שמעון בן לקיש, זאת אומרת, ברכות אין מעכבות זו את זו. אי אמרת בשלמא יוצר

¹⁸⁸ עי' שו"ע (או"ח סי' נט ס"ה): ברכות התורה אקב"ו על דברי תורה, והערב נא וכו', ואשר בחר בנו: משנה ברורה: על ד"ת - ומנהג מדינותינו לומר לעסוק בד"ת. גר יכול לומר ברכת אשר בחר בנו [אחרונים]:

והערב נא - ויש מדקדקין להוסיף וצאצאי צאצאינו כי כל מי שהוא ת"ח ובנו ובן בנו ת"ח שוב אין התורה פוסקת מזרעו שנאמר לא ימוש מפך וגו' וא"צ לכך כי בכלל וצאצאינו הוא ג"כ בני בניו [מ"א]:

ואשר בחר - ותמיד תהיה תפלת האב והאם שגורה בניהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מדות טובות ויכוין מאוד בברכת אהבה רבה ובברכת התורה בשעה שאומרים ונהיה אנחנו וצאצאינו וכן כשאומר בובא לציון למען לא ינגע לריק ולא נלד לבהלה:

¹⁸⁹ עי' רמב"ם (תמידין ומוספין פ"ו ה"ד): ואחר שמעלין האיברים לכבש מתכנסין כולן ללשכת הגזית, והממונה אומר להם ברכו ברכה אחת, והן פותחין וקורין אהבת עולם ועשרת הדברות ושמע והיה אם שמוע ויאמר ואמת ויציב ורצה ושים שלום, ובשבת מוסיפין ברכה אחת והיא שיאמרו אנשי משמר היוצא לאנשי משמר הנכנס, מי ששכן את שמו בבית הזה ישכין ביניכם אהבה אחוה שלום וריעות, ואחר כך מפיסין פייס שלישי ורביעי וזוכה בקטורת מי שזכה ונכנס ומקטיר ואחר כך נכנס זה שזכה בדישון המנורה ומטיב שתי הנרות ויוצא זה שהקטיר עם מדשן המנורה, ועומד על מעלות האולם הוא ואחיו הכהנים.

לחם משנה: ונכנס ומקטיר ואח"כ נכנס כו'. כתב הרב בעל כ"מ אף על גב דבפ"ו דתמיד שנוי הטבת שתי נרות קודם לקטורת כו' כן נראה שם בהדיא דאחר שאמר שם מי שזכה בדישון המנורה נכנס ומצא שתי נרות מערביים דולקים כו' אמר שם מי שזכה בקטורת היה נוטל את הבוך וכו' ומלמדין אותו כו' דמשמע דהקטרת הקטורת היתה אחר הטבת שתי נרות, על כן יש לתמוה על התוס' שכתבו בפ"ק דיומא (דף י"ד) בדיבור אמר אביי וקשיא לן אמאי לא ומשני נמי הכי דמתני' דהכא בשתי נרות ומתני' דהתם בחמש נרות, דמאי קושיא הא ע"כ מתני' דתמיד אית ליה דהטבת שתי נרות קודמת לקטורת כדכתיבנא והיכי מצית אמרת דהא דאמר דקודמת לקטורת היינו חמש נרות ולא שתיים דא"א לומר כן וצ"ע:

¹⁸⁴ עי' שו"ע (או"ח סי' נט ס"א): הוב"ד לעיל הערה 183.

¹⁸⁵ עי' שו"ע (או"ח סי' ס ס"א): ברכה שנייה: אהבת עולם (הגה - ו"א אהבה רבה, וכן נוהגין בכל אשכנז), ואינה פותחת בברוך, מפני שהיא סמוכה לברכת יוצא אור. ואם היא פוטרת ברכת התורה על"ל סי' מ"ז:

משנה ברורה: אהבת עולם - פי' תחלת הברכה מתחלת אהבת עולם אבל כל נוסח הברכה וחתימתה היא כמו שאנו אומרים בברכת אהבה רבה אף לדעה זו: וכן נוהגין - היינו בבקר אבל בערב נוהגין לומר אהבת עולם והטעם שנהגו לומר בבוקר אהבה רבה משום דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך. וכ"ז לכתחלה אבל בדיעבד אף אם אמר כל הנוסח של אהבת עולם בבוקר יצא ידי חובתו:

¹⁸⁶ עי' שו"ע (או"ח סי' מז ס"ז): ברכת אהבת עולם פוטרת ברכת התורה, אם למד מיד בלי הפסק:

משנה ברורה: אהבת עולם - נקט אהבת עולם לפי מה שפסק לקמן בסימן נ"ט ס"א אבל להרמ"א שם אומרים אהבה רבה בשחרית. ופשוט דה"ה בברכת אהבת עולם בערבית ג"כ שפוטרת דזיל בתר טעמא. ונ"מ לענין אם עבר וישן שינת קבע על מטתו קודם לדעת המחבר לקמן בסעי' ו"א דשינת קבע הוי הפסק ואפילו לפי המנהג שנהגין כדעת ה"א שם להקל מ"מ טוב יותר שיכוין בברכת אהבת עולם לפטור לצאת ידי דעת רוב הפוסקים המחמירין בזה כמבואר לקמן במ"ב עיין שם. ועיין בה"ל עוד נ"מ:

פוטרת - שיש בה מעין ברכת התורה ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים וכו' ולכאורה מדסתם משמע דאפילו לא כיון בעת הברכה לפטור בזה בה"ת סגי ועיין בה"ל:

אם למד - דברכת אהבה רבה כיון דניתקן העיקר לק"ש לא מיתחזי לשם בה"ת אלא בשונה מיד וכתב הלבוש שאף אם התפלל וסיים התפלה אינו נקרא בזה הפסק כיון שאח"כ למד מיד:

מיד - אפי' מעט לשם מצות לימוד ואז שוב לא יצטרך לברך כל אותו היום אפילו הפסיק ועמד וחזר ללימודו על דרך שיתבאר לקמיה בברכת התורה:

¹⁸⁷ עי' שו"ע (או"ח סי' מז ס"ב): צריך לברך בין למקרא בין למשנה בין לגמרא:

הגה - בין למדרש: משנה ברורה: בין למדרש - והמחבר ג"כ מודה בזה אלא דס"ל דהוא בכלל מקרא:

אלא אי אמרת אהבה רבה הווי אמרי, מאי ברכות אין מעכבות זו את זו. דלמא האי דלא אמרי יוצר אור, משום דלא מטא זמן יוצר אור, וכי מטא זמן יוצר אור, הווי אמרי. ואי מכללא מאי. דאי מכללא, לעולם אהבה רבה הווי אמרי, וכי מטא זמן יוצר אור, הווי אמרי ליה, ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו. סדר ברכות¹⁹⁰.

וקורין עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויצייב ועבודה וברכת כהנים. אמר רב יהודה אמר שמואל, אף בגבולין בקשו¹⁹¹ לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין. תניא נמי כך, רבי נתן אומר, בגבולין בקשו לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין. רבה בר בר חנה סבר למקבעיניהו בסורא, אמר ליה רב חסדא, כבר בטלום מפני תרעומת המינין. אמרימר סבר למקבעיניהו בנהרדעא, אמר ליה רב אשי, כבר בטלום מפני תרעומת המינין. ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא. מאי ברכה אחת. אמר רבי חלבו, משמר היוצא אומר למשמר הנכנס, מי ששכן את שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלוש וריעות¹⁹¹.

מקום שאמרו להאריך. פשיטא, היכא דקא נקיט כסא דחמרא בידיה וקסבר דשכרא הוא ופתח ומברך אדעתא דשכרא וסיים בדחמרא, יצא¹⁹², דאי נמי אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא, דהא תנן, על כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו, יצא. אלא, היכא דקא נקיט כסא דשכרא בידיה וקסבר דחמרא הוא, פתח וברך אדעתא דחמרא, וסיים בדשכרא, מאי. בתר עיקר ברכה אזלינן, או בתר חתימה אזלינן. תא שמע, שחרית¹⁹³, פתח ביוצר אור וסיים

¹⁹⁰ להשלים בנין אדם, והוא שמא מפרש עם האותיות, ב' שמהן הידועים (אגדות הגר"א).

¹⁹¹ רמב"ם הלכות תמידין ומוספין פרק ו הלכה ד הוב"ד לעיל הערה 189. מי ששכן הוא בחי' העליונה, הוא (ישכון) [ישכין] ביניכם הוא ד' דרגין, והן ו' דרגין שכוללין הכל, כי אחוה וריעות הן כמ"ש אכלו רעים שתו ושכרו כו', אהבה ושלוש הן ב' דרגין אמציעין, ברית הלשון וברית המעור, שהן גורמים אהבה ושלוש. אהבת נשיקין, ושלוש ידוע. ושניהם הן שלום כמ"ש יעשה שלום לי שלום יעשה לי, נמצא הן ג', כמ"ש למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (אגדות הגר"א).

¹⁹² ע"י ש"ע (או"ח סי' רט ס"א): לקח כוס של שכר או של מים ופתח ואמר: ב"א ה' אלהינו מלך העולם, על דעת לומר שהכל, וטעה ואמר: בפה"ג, אין מחזירין אותו מפני שבשעה שהזכיר שם ומלכות שהם עיקר הברכה לא נתכוין אלא לברכה הראויה לאותו המין; ויש אומרים שאם לקח כוס שכר או מים וסבור שהוא של יין ופתח: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, על דעת לומר בורא פרי הגפן, ונזכר שהוא שכר או מים וסיים שהכל, יצא: הגה - וכל'ש אם היה בידו יין וסבור שהוא מים ופתח אדעתא לומר שהכל, ונזכר ובידו בורא פרי הגפן שיוצא, שהרי אף אם סיים שהכל יצא (טור):

משנה ברורה: אין מחזירין אותו - זהו דעת הרמב"ם אבל רוב הפוסקים וכמעט כולם חולקים עליו והסכימו דלא אזלינן בתר דעתו כיון שבפיו הוציא ברכה שאינה ראויה לאותו המין לא יצא ומחזירין אותו וכתבו האחרונים דכן יש להורות:

ו"א שאם לקח וכו' - וכן הלכה [אחרונים]:

על דעת וכו' - היינו אף על גב דבשעה שהזכיר שם ומלכות שהוא עיקר הברכה היה דעתו על ברכה שאינה ראויה לאותו המין כלל אפ"ה כיון שחתימת הברכה הזכיר בפיו כהוגן יצא בדיעבד:

שהרי אף אם סיים - ונמצא שאף לפי מחשבתו היתה ברכה הראויה לאותו המין:

¹⁹³ ע"י ש"ע (או"ח סי' רט ס"ב): לקח כוס של שכר או מים, ובידו: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בפה"ג, ותוך כדי דיבור נזכר שטעה, ואמר: שהכל נהיה בדברו, וכך היתה אמירתו: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן שהנ"ב, יצא: הגה - ואם היו אחרים שותים ג"כ ויין לפנייהם ודעתו ג"כ על יין שהיה סבור שבכוסו יין, ובידו בפה"ג, ונמצא אח"כ שבכוסו מים או שכר, כשחזר ושותה אח"כ יין א"צ לחזור ולברך, ויוצא בברכה שבידו על כוסו אע"פ שהיתה בטעות, דהא דעתו היה לשתות ג"כ שאר יין, גם הוציא האחרים ששותין שם, ולכן ברכתו ברכה (תשובת מהר"ל סי' צ"ב):

משנה ברורה: ובידו בא"י וכו' - היינו אפילו בעת תחלת הברכה היה סבור שהוא יין ונמצא שהיה תחלת הברכה וסופה שלא כהוגן אפ"ה כיון שעקר תוך כ"ד וסיים כהוגן יצא:

ותוך כדי דיבור - אבל לאחר כדי דיבור לא מהני עקירתו וחזור ומברך. ודע דהא דמקילין בדיעבד בתוך כדי דיבור דוקא בברכות דרבנן אבל בהמה"ז שהוא דאורייתא אם אירע כה"ג כגון שאכל לחם וטעה וסבר שאכל פירות והתחיל לברך בא"י אמ"ה על העץ ועל פרי העץ ונזכר שהוא לחם וסיים הזן את העולם וכו' כהוגן צריך לחזור ולברך דוקא באופן זה שציינו אבל אם טעה וסבר על הלחם שאכל שהוא אחד מחמשת המינים והתחיל לברך בא"י אמ"ה על המחיה ונזכר יכול לסיים הזן את העולם כולו וכו' ויצא דמחיה נמי מזון הוא. כתבו האחרונים מי שאומר אחר ברכת היין בורא מאורי האש ונזכר שצריך להקדים בשמים וסיים בורא מיני בשמים יצא ידי בשמים וחזור ומברך בא"י אמ"ה בורא מאורי האש

במעריב ערבים, לא יצא, פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור, יצא, ערבית, פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור, לא יצא, פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים, יצא, כללו של דבר, הכל הולך אחר החתום. שאני התם דקאמר, ברוך יוצר המאורות. הניחא לרב דאמר כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, שפיר, אלא לרבי יוחנן דאמר, כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, מאי איכא למימר. אלא, כיון דאמר רבה בר עולא, כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, כי קאמר ברכה ומלכות מעיקרא אתרוייהו קאמר. תא שמע מסיפא, כללו של דבר, הכל הולך אחר החתום. כללו של דבר לאתויי מאי, לאו לאתויי הא דאמרן. לא, לאתויי נהמא ותמרי. היכי דמי. אילימא דאכל נהמא וקסבר דתמרי אכל, ופתח אדעתא דתמרי וסיים בדנהמא, היינו בעיין. לא צריכא, כגון דאכל תמרי וקסבר נהמא אכל, ופתח בדנהמא וסיים בדתמרי, [יצא], דאפילו סיים בדנהמא נמי יצא, מאי טעמא, דתמרי נמי מיון זייני.

אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב, כל שלא אמר אמת ויצייב¹⁹⁴ שחרית ואמת ואמונה ערבית, לא יצא ידי חובתו¹⁹⁵, שנאמר, להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות. ואמר רבה בר חיננא [סבא] משמיה דרב, המתפלל, כשהוא כורע, כורע בברוך וכשהוא זוקף, זוקף בשם¹⁹⁶. אמר שמואל, מאי טעמא דרב, דכתיב, ה' זוקף כפופים. מתיב, מפני שמי נחת הוא. מי כתיב בשמי. מפני שמי כתיב. אמר ליה שמואל לחייא בר רב, בר אוריין, תא ואימא לך מלתא מעלייתא דאמר אבוך. כך אמר אבוך, כשהוא כורע, כורע בברוך, כשהוא זוקף, זוקף בשם.

ודוקא כשנתכוין בשעת הזכרת שם ומלכות על הבשמים שנקט בידו ונכשל בלשונו ואמר בורא מאורי האש אבל כשנתכוין על האש יצא ידי ברכת מאורי האש ואח"כ מברך ברכה אחרת על הבשמים דהא על האש ג"כ צריך לברך והסדר אינו מעכב. ולענין ברכת השחר אם טעה בפוקח עורים ומלביש ערומים וכדומה נתברר לעיל בסימן מ"ו במ"ב סק"ב ע"ש:

ובירך בפה"ג - וכונתו היתה להוציא גם האחרים בברכתו:

דהא דעתו היה וכו' - אמר שני טעמים לפטור אחד כיון שדעתו לשתות שאר יין ואפילו לא היה אז אותו היין לפניו והביאו לו אח"כ חל הברכה כיון שהיה הפסק דכוס זה היה מים והתחיל לשתותו אפ"ה לא מקרי הפסק כיון שלא הפסיק בדיבור בינתים] ואפילו לא היה דעתו בהדיא לשתות יותר ורק בסתמא כיון שהוציא אחרים בברכתו שהיה יכולים לשתות היין שלפניהם נמצא שלא היתה ברכתו לבטלה ולכן מותר גם לו לשתות שאר יין. והנה הרמ"א אזיל לשיטתו בסימן ר"ו ס"ג בהגהה שס"ל שם דהיכא שלא היה דעתו בהדיא ורק בסתמא צריך לחזור ולברך ולכן בענינו נמי כתב דהא דעתו וכו' אבל לפמ"ש שם במ"ב ובה"ל דיש כמה פוסקים שסבורין דאפילו בסתמא כל שהיו לפניו על השלחן בשעת ברכה ממילא חל הברכה על כולם ואין צריך לחזור ולברך כשנשפך הכוס שבידו עליו א"כ ה"ה בענינו כשנמצא מים ושותה כוס אחר יין שהיה לפניו בכל גווני א"צ לחזור ולברך:

¹⁹⁴ כי יוציא הוא יוסף, ליחד עם אמת. ואמונה ידוע. וז"ש להגיד בבוקר חסדך, דגניו בפום כו', בבוקר אור (אגדות הגר"א).

¹⁹⁵ ע"י ש"ע (או"ח סי' סו ס"י): כל מי שלא אמר אמת ויצייב שחרית, ואמת ואמונה ערבית, לא יצא י"ח המצוה כתקנה: הגה - מי שהוא אנוס ודחוק ואין לו פנאי להתפלל מיד אחר ק"ש, יקרא ק"ש עד אמת וימתין לומר שאר הברכות עד שיתפלל שאז יאמר ויצייב ונכון וכו' ויתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה.

משנה ברורה: כתיקונה - אבל לא שלא יצא כלל ידי ק"ש דהא ק"ל דברכות אין מעכבות לק"ש אלא שע"ז הק"ש שלו ג"כ איננו כראוי ויחזור עכ"פ לאמרה אחר התפלה אם לא אמרה קודם התפלה וכדלעיל בסימן ס' ס"ב. וטוב שיאמר עוד הפעם ק"ש [ברכי יוסף]. כתב הטור בשם הירושלמי צריך להזכיר באמת ויצייב יציאת מצרים ומלכות וקריעת ים סוף ומכות בכורות ע"ש ומשמע ברשב"א ברכות י"א דלעכובא הוא אפילו דיעבד [וצ"ע מברכות י"ד ע"ב בגמרא והא בעי לאדכורי וכו' ושרנו לך ר"ל מי כמוכה עד סוף הברכה וכפרש"י דלפ"ז חסר מכות בכורות ודוחק לחלק בין שחרית לערבית ואולי נוסח אחר היה להם בסוף שהיה בתוכו ג"כ ספור מכות בכורות וגם מירושלמי ברכות פ"א הלכה ו' משמע קצת דהוא רק לכתחלה ע"ש וצ"ע למעשה]. אם החליף ברכה של שחרית לערבית או להיפך אם עדיין לא אמר השם של סוף הברכה יחזור לתחלת הברכה ואם אמר השם יסיים ואין צריך לחזור [ח"א בשם ה"ר מנחם]:

ואין לו פנאי - צ"ע וכי מי התיר לו לפסוק מפני שאין לו פנאי אלא מי שאין לו פנאי יקרא ק"ש לבדה בלא ברכות ואח"כ כשיהיה לו פנאי יקרא ק"ש וברכותיה ויתפלל וכדלעיל בסימן ס' ס"ב [מ"א] ובספר נהר שלום כתב דמ"מ דין הרמ"א הוא אמת ונכון הוא היכא שקרא ק"ש כי היה סבור שיוכל לגמור כל התפלה ושוב אחר שקרא ק"ש מוכרח הוא מחמת איזה אונס להפסיק ובהא קאמר דעדיף הוא טפי שיפסיק אחר ד' אלהים אמת ואח"כ כשיבא להתפלל יתחיל ויצייב וכו' אבל היכא שידע מעיקרא שלא יהיה לו פנאי לקרות ק"ש ולהתפלל וירא שמא יעבור זמן ק"ש עד שיהיה לו פנאי גם הוא מודה להמ"א שיקרא ק"ש לבדו וכעין זה תירץ ג"כ הפמ"ג ע"ש:

אחרי לבככם, זו מינות, וכן נאמר, אמר נבל בלבו אין אלהים, אחרי עיניכם, זה הרהור עבירה, שנאמר, ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, אתם זונים, זה הרהור עבודה זרה, וכן נאמר, ויזנו אחרי הבעלים. משנה. מזכירין יציאת מצרים בלילות²⁰³. אמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא. שנאמר, למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך, הימים, כל ימי חיך, הלילות, וחכמים אומרים, ימי חיך, העולם הזה, כל, להביא לימות המשיח. גמרא. תניא, אמר להם בן זומא לחכמים, וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח. והלא כבר נאמר, הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם. אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכות עיקר, ויציאת מצרים טפל לו. כיוצא בו אתה אומר, לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך²⁰⁴.

אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב, כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו, מוחלין לו על כל עונותיו¹⁹⁸, שנאמר, למען תזכירי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם ה' אלהים. דילמא צבור שאני. אלא, מהכא, ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אתי, ויאמר שאול צר לי מאד ופלטתים נלחמים בי וה' סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלמות ואקראה לך להודיעני מה אעשה, ואילו אורים ותומים לא קאמר, משום דקטליה לנוב עיר הכהנים. ומנין דאחילו ליה מן שמיא, שנאמר (ויאמר שמואל אל שאול מחר) [ומחר] אתה ובניך עמי, ואמר רבי יוחנן, עמי, במחיצתי. ורבנן אמרי, מהכא, והוקענום לה' בגבעת שאול בחירי ה', יצתה בת קול ואמרה, בחירי ה'¹⁹⁹. אמר רבי אבהו בן זוטרתא אמר רבי יהודה בר זבידא, בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה, משום טורח צבור. מאי טעמא. אילמא משום דכתיב בה, אל מציאם ממצרים, לימא פרשת רבית ופרשת משקלות דכתיב בהן יציאת מצרים. אלא אמר רבי יוסי בר אבין, משום דכתיב בה האי קרא, כרע שכב²⁰⁰ כארי וכלביא מי יקימנו²⁰¹. ולימא האי פסקא ותו לא. גמירי, כל פרשה דפסקה משה רבינו, פסקינן, דלא פסקה משה רבינו, לא פסקינן. פרשת ציצית מפני מה קבעוה. אמר רבי יהודה בר חביבא, מפני שיש בה חמשה דברים²⁰², מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצות, ודעת מינים, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה. בשלמא הני תלת, מפרשן, עול מצות, דכתיב, וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה', ציצית, דכתיב, ועשו להם ציצית וגו', יציאת מצרים, דכתיב, אשר הוצאתי וגומר, אלא דעת מינים, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה מנלן. דתניא,

המלך הקדוש אפשר דא"צ לחזור דאולי לא שייך לומר בזה כהרגל לשונו בכל השנה מחמת התוספות שמוסיף לומר קודם סיום הברכה: ע"ל ס"ס ק"ז - ס"ה וע"ש במ"ב סק"ח: ע"ל סימן ק"ח - דשם פסק הרמ"א להלכה דאם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט כיון שהזכיר מלך א"צ לחזור וע"ש במ"ב סק"ג מה שכתבנו שם בשם האחרונים בזה: ¹⁹⁸ והם תיקונים עליונים שמהם נכספין הכל, משום נושא עון ועובר על פשע יכבוש עונותינו כו' (אגדות הגר"א). ¹⁹⁹ שזכה למעלתו הראשונה, והוא בדרגה העליונה (אגדות הגר"א). ²⁰⁰ דכארי וכלביא כולל כל האברים דפ' ק"ש עם עשרת הדברות (אגדות הגר"א). ²⁰¹ הוא אתון דיהודא. עוד ארי' ולביא ומי, הן ג' פרשיות והאבת והיה ושמתם. ובקשו לקבע' במקום פרשת ציצית. והנה ארי ולביא הן גדולה וגבורה, ובהן כרע שכב. ומי גופא, שבו יקימנה. וכן כרע שכב ב' משיחין, עזוב תעזוב הן ארי ולביא, מי יקימנו הוא שילה, שבו הקם תקים (אגדות הגר"א). ²⁰² מפני שיש בו ששה דברים כו'. שהוא כלל העולם, ג' עשין, וג' מצות ל"ת. והנה פ' ציצית נתחלקה לה' פעמים ג', ציצית, עול מצות, וג' ל"ת, ועוד עול מצות, ויציאת מצרים שהוא קבלת עול מלכות. והנה ציצית ולא תתורו הם בנוקבא, והן אחד, כי היא מצלת מן הרהור כמ"ש בפ"ד דמנחות. וב' עול מצות ג"כ אחד, תלת, כלילן בתלת. והם כסדר, דנוקבא נגד הדכורא. ואח"כ קבלת עול מלכות ג"ר, וז"ש אני ה' אלהיכם, נאמן לשלם שכר, אני כו' נאמן כו', אשר הוצאתי כו' הוא התגלות עתיקא קדישא, וז"ש להיות לכם לאלהים בע"כ. וז"ס [ו] שהוא י"ג, שהוא ט"ו. [וד"פ ראשונה י"ג, שני ל"ב, ש"מ. י"ד יחוד י"ב, והם כולם ע"ב] שהוא כולל שלשה כידוע, והוא ג' אלהים דכאן (אגדות הגר"א). ²⁰³ עיי' רמב"ם (קריאת שמע פ"א ה"ג): אף על פי שאין מצות ציצית נוגעת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע. ²⁰⁴ כי יעקב מורה על גלות, שנדש בעקב, וישראל על הגאולה. וז"ש כיוצא אפילו בישראל וזכר שם יעקב (אגדות הגר"א).

¹⁹⁶ עיי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ו): כשהוא כורע, יכרע במהירות בפעם אחת, וכשהוא זוקף, זוקף בנחת ראשו תחלה, ואח"כ גופו, שלא תהא עליו כמשאוי: ¹⁹⁷ עיי' שו"ע (או"ח סי' קיח): השיבה שופטינו, חותם בה מלך אוהב צדקה ומשפט; ומר"ה ועד יום הכפורים חותם המלך המשפט: הגה - מיהו אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, אין צריך לחזור, ולא אמרו שיחזור אלא במקום שכל השנה אומרים האל אוהב צדקה ומשפט, וע"ל סימן תקפ"ב: משנה ברורה: מלך אוהב וכו' - ואם אמר בכל השנה המלך המשפט או האל המשפט יצא: המלך המשפט - בשני הה"ן ויזהר בזה כי י"א דלא יצא ומ"מ בדיעבד אם אמר מלך המשפט לא יחזור: א"צ לחזור - עיין באחרונים דמסקי דאם נזכר תוך כדי דבור מעת אמרו ומשפט אומר המלך המשפט ג"כ ואם לאחר כ"ד שוב לא יאמר ואין מחזירין אותו: עיי' שו"ע (או"ח סי' תקפ"ב ס"א): בעשרת ימי תשובה אומר: המלך הקדוש, המלך המשפט; ואם טעה או שהוא מסופק אם הוא בהמלך הקדוש, חוזר לראש; ואם הוא בהמלך המשפט, אם נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לברכת השיבה ואומר משם ואילך על הסדר; ואם לא נזכר עד שעקר רגליו (ע"ל סוף סימן קי"ז), חוזר לראש (ע"ל סימן קי"ח). משנה ברורה: בי' ימי תשובה - במהר"ל כתב דיש מקומות נוהגין לומר מערבית בשני לילות של ר"ה ואין נוהגין כן במקומינו לפי שהם שירות ושבחות [ד"מ] עוד כתב בשם מנהגים דנוהגין הקהל לומר פסוק תקעו בחודש שופר וגו'. ולא הוי הפסק דהוי כגאולה אריכתא: המלך הקדוש - משום שעכשיו הם ימי דין שהקב"ה יושב ודן כל העולם ומראה מלכותו וממשלתו שהוא בכל משלה: או שהוא מסופק - דחזקה מה שהוא רגיל הוא מזכיר. והכא לא מהני שיאמר צ' פעמים כמו בסימן ק"ד ס"ח דהכא אינו רשאי לומר ברוך אתה ד' דהוי ברכה לבטלה ואם יאמר בלך שם א"כ בתפלה כשיאמר בשם יחזור ללימודו לומר ברוך א"י האל הקדוש והאל שם א"כ בתפלה כשיאמר בשם יחזור ללימודו לומר ברוך חוזר לראש - דג' ברכות ראשונות חשובות כאחת. ואם ברה"ה ויהו"כ נודע לו שהתפלל על הסדר לומר ובכן תן פחדך וגו' רק שמסופק בגמר הברכה אם סיים

לא שיעקר יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו, וכן נאמר, אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו, אל תזכרו ראשונות²⁰⁵, זה שעבוד מלכיות, וקדמוניות אל תתבוננו, זו יציאת מצרים, הנני עשה חדשה עתה תצמח, תני רב יוסף, זו מלחמת גוג ומגוג. משל, למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב, פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי, פגע בו נחש וניצל ממנו, שחכ מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש, אף כך ישראל, צרות אחרונות משכחות את הראשונות.

אברהם הוא אברהם, בתחלה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו. שרי היא שרה, בתחלה נעשית שרי לאומתה, ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו²⁰⁶. תני בר קפרא, כל הקורא לאברהם אברם, עובר בעשה, שנאמר, והיה שמך אברהם. רבי אליעזר אומר, עובר בלאו, שנאמר, ולא יקרא עוד [את] שמך אברם. אלא מעתה הקורא לשרה שרי כך נמי. התם, קודשא בריך הוא²⁰⁷ אמר לאברהם, שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. אלא מעתה, הקורא ליעקב יעקב כך נמי. שאני התם, דהדר אהדריה קרא, דכתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב. מתיב רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבידא, אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם. אמר ליה, התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה דרחמנא מאי דהוה מעיקרא.

הדרן עלך מאימתי.

/משנה/. היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כוון לבו, יצא²⁰⁸. בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, ובאמצע, שואל מפני היראה ומשיב, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם²⁰⁹. אלו הן בין, הפרקים²¹⁰, בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע, בין שמע לוויה אם שמוע, בין והיה אם שמוע לויאמר, בין ויאמר לאמת ויציב. רבי יהודה

²⁰⁵ יש כאן כמה דקדוקים, א' שמביא ראייה שלא לזכור יציאת מצרים, ב' שבב' הראשונות לא אמר ושכח כמו למטה ושכח מעשה שניהם ושאר קושיות. רק הפ' הוא כי הגאולה יהיה פעם ראשונה גאולה משעבוד מלכיות, ואח"כ גוג ומגוג, וז"ש **שכח מעשה שניהם**. ומביא שפיר המעשה לראיה האויל ואחר גוג ומגוג לא יזכירם כלל ראשונות ואחרונות, מכלל דעד השתא מזכירים (אגדות הגר"א).

²⁰⁶ שו"ד היא בת יחידה, וה' היא בחינת שבעים, בסוד שבעים פרים ופר אחד בחג. והוא ה' עילאה ידידה. וכן ה' דאברהם (אגדות הגר"א).

²⁰⁷ כי בחי' השמות אלו הוא לדורות. אברהם בעל המצות, בת היתה לאברהם. וישראל הוא בחי' התורה. ובחי' אברהם אינה נפסקת מן העולם, משא"כ בחי' ישראל, כמ"ש מלכה ושריה בגוים וגו'. והוא בסוד ואנכי נטעתך שורק. וז"ש בת ניתן לאברהם בן יעקב. משא"כ שרה שלא נצטוה אלא לבחי' עצמותה לבד, לא לדורות. וז"ש שאמר הקב"ה לאברהם לא תקרא כו'. ר"ל אותה בלבד (אגדות הגר"א).

²⁰⁸ עי' שו"ע (או"ח סי' ס"ה): הקורא את שמע ולא כוון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל, לא יצא ידי חובתו. והשאר, אם לא כוון לבו אפילו היה קורא בתורה, או מגיה הפרשיות האלו בעונות קריאת שמע, יצא, והוא שכוון לבו בפסוק ראשון:

משנה ברורה: כיון לבו - כונה זו האמורה כאן איננו הכונה האמורה בס"ד דשם הוא הכונה לצאת ידי חובת מצוה זה בעיני כלל הפרשיות [כמו שכתב הריטב"א ב"ר"ה ושיטה מקובצת בברכות] משא"כ כונה זו הוא להתבונן ולשום על לבו מה שהוא אומר ולכן הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון שיש בו עיקר קבלת עול מלכות שמים ואחדותו ית' וי"א שאפילו כונה לצאת הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון:

או מגיה - והוא שקורא כהלכתה:

²⁰⁹ עי' שו"ע (או"ח סי' ס"ה): בין הפרקים, שואל בשלום אדם נכבד, ומשיב שלום לכל אדם. ובאמצע, שואל בשלום מי שהוא ירא ממנו כגון: אביו או רבו, או מי שהוא גדול ממנו בחכמה וכ"ש מלך או אנס, ומשיב שלום לאדם נכבד ואפילו באמצע הפסוק, חוץ מפסוק שמע ישראל בשכמל"ו שלא יפסיק בהם כלל, אם לא מפני מי שירא שמא יהרגנו:

משנה ברורה: בין הפרקים - דוקא בשפגעו זה את זה ממילא אבל במשכים לפתחו או לילך בבהכ"נ ממקום הקבוע לו למקום חבירו ליתן לו שלום ואפילו לאביו ורבו אסור ואפילו קודם שהתחיל ברוך שאמר כיון שהוא קודם התפלה [פמ"ג בסימן פ"ט ע"ש בפרש"י וכן מוכח לפי הטעם האומר בגמרא י"ד דבמה חשבתו לזה וכו' ע"ש בפרש"י ועיין בקידושין ל"ג ע"ב שלא יהא כבודו חמור מכבוד שמים]:

שואל בשלום - אפילו בלשון עליוז. ודוקא בפנים חדשות שואל ומשיב שאם לא ישיב יבא לידי שנאה ובספר החינוך ג"כ כתב דמי שלא ראינו שיקפיד על תבירו כלל לא יפסיק אפילו בין הפרקים ע"כ לפי מנהגנו כהיום שאין אנו נוהגין לשאול בשלום בבהכ"נ בעת התפלה חלילה לשאול או להשיב אפילו ד"ת בין הפרקים ולא בפסוקי דמרה. אם עבר והפסיק בק"ש אפילו במקום שאין רשאי

אומר, בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. אמר רבי יהושע בן קרחה, למה קדמה פרשת שמע²¹¹ לוויה אם שמוע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות, והיה אם שמוע לויאמר, שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד²¹².

גמרא. שמע מינה, מצות צריכות כוונה²¹³. מאי אם כוון לבו, לקרות. לקרות. והא קא קרי. בקורא להגיה. הרבנים למדו, קריאת שמע ככתבה, דברי רבי, וחכמים אומרים, בכל לשון²¹⁴. מאי טעמא דרבי. אמר קרא והיו בהוייתן יהו. ורבנן מאי טעמייהו. אמר קרא, שמע, בכל לשון שאתה שומע. ולרבי נמי, הא כתיב שמע. ההוא מבעי ליה, השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיו. ורבנן. סברי להו כמאן דאמר, לא השמיע לאזנו, יצא. ולרבנן נמי הא כתיב והיו. ההוא מבעי להו שלא יקרא למפרע. ורבי, שלא יקרא למפרע מנא ליה. נפקא ליה מדברים הדברים. ורבנן. דברים הדברים לא דרשי. למימרא דסבר רבי דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה, דאי סלקא דעתך בלשון הקודש נאמרה, והיו דכתב רחמנא למה לי. איצטריך, משום דכתיב שמע. למימרא דסברי רבנן, דכל התורה כולה בלשון הקודש נאמרה, דאי סלקא דעתך בכל לשון נאמרה, שמע דכתב רחמנא למה לי. איצטריך, משום דכתיב והיו.

הרבנים למדו, והיו, שלא יקרא למפרע. הדברים על לבבך, יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה, תלמוד לומר, האלה, עד כאן צריכה כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר, אמר ליה רבי עקיבא, הרי הוא

להפסיק ולא שהה כדי לגמור את כולה לכו"ע אינו חוזר רק לאותו הפסוק וי"א לאותו התיבה שפסק ממנה אם הוא במקום דסליק ענינא:

אדם נכבד - שראוי להקדים לו שלום כגון שהוא זקן או ת"ח וכן אם הוא עשיר שראוי לכבד לו מחמת עשרו:

לכל אדם - שהקדים לו שלום ומשמע בחידושי הרשב"א דמותר לכתחלה לשאול בשלום הקורא אף על פי שיועד שיצטרך להשיבו ועיין לעיל בסק"ב:

אביו או רבו - ר"ל רבו מובהק שיעקר תורתו הימנו אף על פי שהוא גדול בתורה עתה יותר מרבו ושייך בהו מורא מדכתיב איש אמו ואביו תיראו ותנן ומורא רבך כמורא שמים:

גדול ממנו - ואם הם שוים הוי בכלל מפני הכבוד ואם הקורא גדול ממנו אינו מפסיק כלל אפי' לת"ח:

בחכמה - והאחרונים פסקו דאפי' אם הוא גדול ממנו הוי רק מפני הכבוד אם לא שהוא ת"ח מופלג בדורו אז הוי בכלל מורא:

וכ"ש מלך - אפי' מלך ישראל הוי בכלל מפני היראה דכתיב שום תשים עליו מלך שתהא אימתו עליו:

או אנס - או מלשין:

הפסוק - י"א דבאמצע הפסוק לא יפסיק אם לא במקום דסליק ענינא ואם פסק חוזר אח"כ לתחלת הפסוק. ולענין מעשה כשמפסיק לענות קדיש או קדושה כמו שיתבאר לקמיה אם א"א לו למהר לסיים הענין יכול לפסוק אפילו באמצע הענין ולסמוך על בעלי סברא הראשונה שלא חלקו בכך לצורך מצוה רבה כזו ולענות עם הצבור ואח"כ יחזור לתחלת הפסוק:

חוץ מפסוק - שאין דבר גדול קבלת מלכות שמים ומטעם זה לא יפסיק ג"כ בין שמע ישראל לבשכמל"ו שגם הוא מכלל היחוד [ב"י]:

בהם כלל - משמע דאפילו קדיש וקדושה וברכו לא יענה ועיין בבה"ל. ואפשר דאם הקריאה היה לאחר ג' שעות דהוא רק כקורא בתורה צריך להפסיק:

אם לא וכו' - ודינו הוא כמו בתפלה לקמן בסימן ק"ד:

²¹⁰ עי' שו"ע (או"ח סי' ס"ה): ואלו הן בין הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה; בין שניה לשמע; בין שמע לוויה אם שמוע; בין והיה אם שמוע לויאמר; אבל בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק, שלא להפסיק בין ה' לאמת, אלא יאמר: אני אלהיכם אמת ואז יפסיק כדין באמצע הפרק:

משנה ברורה: בין הפרקים - ובין הפרקים דערבית ג"כ דינן כמו בשחרית [מ"א בסי' ר"ל] ועיין בבה"ל:

לא יפסיק - הטעם משום דכתיב וד' אלהים אמת לפיכך אין להפסיק בו והוא חמור אפילו באמצע הפרק ועיין בבבא מציעא ד' ע"ב:

שלא להפסיק - אפילו בשהייה בעלמא:

אלהיכם אמת - משמע שא"צ לומר יותר ויש שסוברין דכיון דויציב הוא ג"כ לשון אמת אין להפסיק בין אמת לויציב ובביאור הגר"א מסכים להשו"ע וטוב ליהרר לכתחלה:

²¹¹ והן ג' דריגין. קבלת מלכות, תורה, ומצות. והנה ב' דריגין שור וחמור נגד יום ולילה. ותורה מגינה ומצלת, ולכן נוהגת בין ביום ובין בלילה, משא"כ במצות שאינן אלא מגינות (אגדות הגר"א).

א עי' רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ד ה"ב): כל שקרבו מתיריו ביום מעלין אותו על המזבח כל הלילה, כיצד זבחים שנזרק דמם ביום מקטירין אימוריהן בלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכן איברי העולות מקטירין אותן בלילה עד שיעלה עמוד השחר, וכדי להרחיק מן הפשיעה אמרו חכמים שאין מקטירין האימורין ואיברי העולה אלא עד חצות הלילה.

עי' רש"י לעיל הערה 4, ועי' או"ש: דחוק טובא לאמר דהמשנה נקטה לחנם הקטר חלבים ואימורים, והנראה דלרש"י דחוק מה דתניא ומייתי לה ריש פסחים (ב' ע"ב) היה עומד ומקריב ע"ג המזבח לאורה טעון קידוש ידים ורגלים, ופשטא משמע אף בהנך דלא עלו למזבח מקריבין כל הלילה, לכן פירש דיש נפק"מ בין חלבים לאימורים, דחזינן דלענין אכילה בנאכלין ליום ולילה גזרו רבנן דלא ליתאכיל רק עד חצות, ובנאכלין לשני ימים לא גזרו חכמים, וכבר פירשו בתוס' (זבחים נ"ז ע"ב ד"ה להרחיק) משום דביום ניכר שקיעת החמה, ועוד דליכא אונס שינה. וכו'.

ב עי' שו"ע (או"ח רלו ס"א): בערב מברך שתים לפני ק"ש, ושתים לאחריה.

משנה ברורה: בערב וכו' - והמנהג לומר והוא רחום קודם תפלת ערבית. ודע דמה שמבואר לעיל בסימן נ"ד במ"ב סק"ד בשם האחרונים דאחר ברכו דינו כאמצע הפרק [דעיקר ברכו שאומר הש"ץ הכונה אברכות שמברכין העולם אח"כ וכיון שענו העולם ברכו הוי כאלו התחילו הברכה וכמש"כ הא"ר והפמ"ג שם עי"ש] פשוט דאין לחלק בין שחרית לערבית ולפ"ז צריך ליזהר מאד שלא לספר אחר ברכו דערבית אפילו קודם שהתחיל לברך הברכה ראשונה אם דעתו להתפלל אז מעריב עם הצבור ובעו"ה הרבה אנשים נכשלין בזה.

שתים וכו' - אשר בדברו וכו' ואהבת עולם ואינה פותחת בברוך דהויא סמוכה לראשונה. ויש להפסיק בין ברקיע כרצונו לבין בורא יום ולילה דכרצונו קאי אדלעיל. ומנהג ספרד שלא לומר ה' צבאות וכו' אל חי וכו' אלא מסיימין תיכף אחרי מבדיל בין יום וכו' ברוך אתה וכו' כי היכי דלהוי מעין חתימה סמוך לחתימה וכן נכון ועיין בטור שיישב גם מנהגנו דהוי ג"כ מעין חתימה שאנו מתפללין שימלוך ה' ויתקיים והיה לעת ערב יהיה אור לנו וחשך לשונאי ה' ומה שאנו אומרים ה' צבאות כתבו ג"כ האחרונים משום דכתיב עושה עיפה ושחר ה' צבאות שמו.

ושתים לאחריה - ראשונה אמת ואמונה ואינה פותחת בברוך דהויא סמוכה לחברתה דק"ש לא הוי הפסק וחותרם בא"י גאל ישראל ולא גואל ישראל כמו בתפלה משום שנתקנה על הגאולה שעברה ובמערכת של יום טוב נוהגין לסיים מלך צור ישראל וגואלו ומפקפקין הרבה בזה והרבה מהאחרונים מישבין המנהג ואעפ"כ יותר טוב לסיים גאל ישראל כמו בשאר ימות השנה וכמו שכתבנו לעיל בסימן ס"ו במ"ב ס"ק ל"ג וברכה שניה השכיבנו וחותרם שומר עמו ישראל לעד מפני שלילה צריכין שימור מן המזיקין ואף על גב דק"ל דצריך לסמוך גאולה לתפלה אף בערבית וכדלקמיה בס"ב מ"מ השכיבנו לא הוי הפסק דכגאולה אריכתא דמיא וכתבו בתר"י הטעם דכשעבר ה' לנגוף את מצרים היו ישראל מפחדים ומתפללים להש"י שיקיים דברו שלא יתן המשחית לבא אל בתיהם לנגוף וכנגד אותה תפלה תקנו לומר השכיבנו הלכך מעין גאולה היא.

ג כי בזמן שהשכינה שרויה בתוך ישראל נקרא אבינו מלכנו, כי מלך נקרא לעולם, וכשאוכלין על שלחנו נקרא אביהם, ועכשיו אומר אשרי המלך כו' פירוש אף עתה אשריו, ורק אז עדיף יותר (אגדות הגר"א).

עי' יהל אור על זהר ח"ב מג ע"א: בסט' דתפלה של יד נק' עבד כנ"ל, וגם שהוא בסטרא דמלכות, שמסטרהא נק' ישראל עבדים, והוא אדון כל הארץ. ומסט' דת"ת נק' בנים, כי ת"ת אב הרחמים וז"ש אבינו מלכנו אם כבנים וכו' [עי' זהר ח"ג קיב ע"א, ותיקו"ז ז ע"א] (יהל אור).

ד ר"ל שלא נשתייר לו כלום. ונודע ג"כ שחכמה נקראת כ"ח ומ"ה, ועתה כאשר אנו אומרים ועתה יגדל נא כת, אומר ומה לו לאב כו' (אגדות הגר"א).

ה עי' שו"ע (או"ח סי' צ ס"ו): ולא בחורבה, מפני חשד ומפני המפולת ומפני המזיקים.

מ"ב: ולא בחורבה - מוכח בגמרא דמוטב להתפלל בדרך מבחורבה ואפילו היכא דליכא בה כ"א טעם אחד ואם הוא מתיירא שיפסיקוהו עוברי דרכים יתפלל תפלה קצרה עיין סימן ק"י:

מפני חשד - שיחשדוהו שיש לו זונה מוכנת שם ואם החורבה עומדת בשדה אין לחוש בה לחשד שאין זונה מצויה בשדה וה"ה אם אשתו עמו ג"כ ליכא למיחש לחשד ואם היא חורבה בריאה וחזקה ליכא למיחש בה למפולת ואם שנים נכנסין בה אין לחוש למזיקין שלאחד נראה ומזיק ולשנים נראה ואינו מזיק ולג' אין נראה כלל אם לא במקום שידוע שרגילין שם מזיקין ואבוקה כשנים וירח כשלשה לפיכך אם הם שנים מותר ליכנס בה אם היא בריאה וחזקה ועומדת בשדה [פמ"ג]:

כי יש ג' מינים שסימנם חש"ך, והן הנזכרים כאן. מפני חשד, כמ"ש בפ' התכלת (מנחות מד ע"א) אצל מצות ציצית? מפני המפולת, כמ"ש בב"ק (&) על פסוק ושאיח יוכת שער, ע"ש. מפני המזיקין. ועל אלו כתיב כי נופת תטופנה כו' ואחריתה כו' רגליה כו' (אגדות הגר"א).

י עי' שו"ע (או"ח סי' קיא ס"א): צריך לסמוך גאולה לתפלה ולא יפסיק ביניהם, אפי' באמן אחר גאל ישראל ולא בשום פסוק, חוץ מה' שפתי תפתח (תהילים נא, יז). הגה: וי"א שמותר לענות אמן על גאל ישראל, וכן נוהגין. וי"א הא דצריך לסמוך גאולה לתפלה, היינו דוקא בחול או ב"ט, אבל בשבת א"צ (פי' דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפלה, משום דכתיב יענך ה' ביום צרה (תהילים כ, א) וסמך ליה יהיו לרצון אמרי פי וגו' וגואלי (תהילים יט, טו), ושבת לאו זמן צרה; ולענ"ד נראה דמה שא"כ ב"ט, הוא משום שהם ימי הדין כדתנן במשנה ב' פ"ק דר"ה: בפסח, על התבואה וכו') (הגהת אשיר"י פ"ק דברכות וכל בו הלכות שבת ומהרי"ל הל' יום טוב), וטוב להחמיר אם לא במקום שצריך לכך.

משנה ברורה: צריך לסמוך - אבל במוסף ומנחה מותר לומר פסוקים קודם ד' שפתי תפתח אבל לא אח"כ דפסוק זה מכלל תפלה הוא דהא מהאי טעמא נוכל לומר אותו בין גאולה לתפילה מפני דכיון דקבעוהו רבנן בתפלה יש לו דין תפלה א"כ אין להפסיק בינו לתפלת י"ח:

ביניהם - ואפילו בשהייה בעלמא יותר מכדי דיבור יש לזהר לכתחלה [כדי דבור הוא כדי שאילת תלמיד לרב]:

אפילו באמן וכו' - וה"ה דקדיש וקדושה אין לענות וכדלעיל בסימן ס"ו ס"ט ונקט אמן משום דשם סליק ענינא של הברכות ק"ש וה"א דיכול לענות אמן אפילו אחר עצמו וכדלקמן בסימן רט"ו ס"א קמ"ל דאסור משום הפסק ואפילו אחר הש"ץ לא יענה:

ולא בשום פסוק - ואפילו בערבית קודם תפילת י"ח ג"כ יש לזהר בזה:

אמן - אבל לאיש"ר וקדושה אינו מפסיק דאמן שייך לברכה ולא הוי הפסק משא"כ באלו:

וכן נוהגין - היינו אחר החזן ולא אחר עצמו ועיין לעיל בסימן ס"ו בהג"ה ובמ"ב שם:

ושבת וכו' - וי"ט כיון דיום זה הוי בשאר ימים יום צרה שייך ביה ג"כ הפסוק דיענך ה' וגו' אחר הפסוק יהיו לרצון דמיירי בגאולה:

לאו זמן צרה - והב"י חולק ע"ז וס"ל דהוא קרא סמך בעלמא ועיקר סמיכת גאולה לתפלה הוא מדברי חכמים שדימו י"ח ברכות אחר ברכת גאולה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתח המלך ויצא המלך לקראתו ואם רואהו המלך שהפליג והלך לו אף הוא מפליג ושוב אינו מתקרב אליו

הוא בשלשה, רב"ג, רג"ז, והכנפים הם ז' כמ"ש שש כנפים לאחד, והשביעית מכנף הארץ זמירות, והוא בשבת, כמ"ש התוספות בסנהדרין פ"ד, והם אלו ז' כנפים דחשיב כאן. והם אחורים של שם, בסוד א' ב' ג' ד', וכנגד הג' אין כנפים, שהוא הגוף. והכנף של ארץ תפלה של יד כנ"ל, ותפלין של ראש הם כנפים של ראש כידוע (אגדות הגר"א). {מיקום}

ששמונה סבות המיתה על האדם הם, אחת מחמת חטא אדה"ר, וז' מחמת ז' ראשי עבירות, שהם גרם כל העבירות, והם התאוה, והקנאה, והגאווה שהוא הכבוד, וכקלות שהוא עין הרע, והזנות שהוא היצה"ר, ושנאת הבריות, והבטלה, והיא שביעית, נוק', לשבת בית, ובה כלולין ד' כידוע, והוא מ"ש שיחת הילדים כו' ושיבת כו'. וז' שמות יש ליצה"ר הידועים, וז' מדורות, ז' ראשי תנינים, וז' גשרים דס"א, וז' של להט החרב המתהפכת, צבוע כו', וז' עונשים של התורה, ד' מיתות ב"ד, ומיתה ביד"ש, וכתר, ומלקות. **ובשעת המגפה.** שאינו מבחין כמ"ש דבר בעיר כו', ואינו רק מחמת חטא אדה"ר (אגדות הגר"א).

י" עי' שו"ע (אר"ח סי' רלט ס"א): קורא על מטתו פרשה ראשונה של שמע (דברים ו, ד - ט) ומברך: המפיל חבלי שינה על עיני וכו'. הגה: ויקרא קריאת שמע סמוך למטתו, ואין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל מטתו, אלא יישן מיד, שנאמר: אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה (תהילים ד, ה) (כל בו ורוקח ורבינו ירוחם נ"ב ח"ב), ועיין לעיל סימן ס"ג אי מותר לקרות כשהוא שוכב; ואם קרא ק"ש ולא יוכל לישן מיד, אז חוזר וקורא כמה פעמים זה אחר זה עד שישתקע בשינה ושיהיה קריאתו סמוך לשינתו; ואין מברכין על ק"ש של ערבית. ואומר: יושב בסתר עליון (תהילים צא, א - טז) ואומר: ה' מה רבו צרי עד לה' הישועה (תהילים ג, ב - ט) ואומר: ברוך ה' ביום ברוך ה' בלילה ברוך ה' בשכבנו ברוך ה' בקומנו, ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן וכו' (זכריה ג, ב) ה' שומרך וכו' מעתה ועד עולם (תהילים קכא, ה - ח) בידיך אפקיד רוחי וכו' (תהילים לא, ו) יברכך ה' וכו', עד וישם לך שלום (במדבר ו, כב - כז) ואומר: השכיבנו עד סמוך לחתימה.

משנה ברורה: פרשה ראשונה - ואם התפלל ערבית מבעוד יום צריך לקרות כל הפרשיות ויכוין לצאת בהן המ"ע של ק"ש וגם המצוה של זכירת יציאת מצרים. וטוב לומר תמיד כל ק"ש שהיא רמ"ח תיבות [בצירוף אל מלך נאמן] לשמור רמ"ח אבריו:

ומברך המפיל וכו' - מלשון השו"ע משמע דברכת המפיל אומר אחר ק"ש כדי שתהא הברכה סמוכה לשינה ומה שקורא אח"כ יושב בסתר ואינך כיון דהוי משום שמירה לא הוי הפסק [ויש מדקדקין לברך המפיל בסוף אחר כל הפסוקים] ויש מאחרונים שהסכימו שיברך ברכת המפיל קודם ואח"כ ק"ש ויתר פסוקי דרחמי (כמו שנדפס בסידורים) ונראה דלמעשה יתנהג האדם כפי טבעו דהיינו אם טבעו להרדם באמצע ק"ש טוב יותר שיקדים ברכת המפיל מה דאפשר ואם אין טבעו לזה טוב יותר לאחר ברכת המפיל עד לבסוף:

סמוך למטתו - ולא יקרא ק"ש כשיכנס לישן אלא כשרואה שהשינה באה עליו [סדה"י] אבל בכנה"ג כתב שיש לקרות מיד שמא יחטפנו שינה אח"כ ולא יקרא ואין לחוש משום הפסק אלא כשעושה ד"א בינתים אבל מה שיושב ודומם לא מקרי הפסק אף ששהה איזה זמן קודם שיישן:

אחר ק"ש וכו' - ואם תאב לשתות או לדבר איזה ענין נחוץ נראה שמותר אך יחזור ויקרא פרשת שמע אכן אם כבר אמר ברכת המפיל יזהר בזה כי יפסיק בין הברכה להשינה:

יישן מיד - ואם צריך לשמש מטתו ירחץ עצמו מהש"ז שעליו ויטול ידי וואח"כ יקרא. ולפחות יאמר ברכת המפיל ושמע אחר התשמיש:

כשהוא שוכב - ר"ל דשם מוכח בס"א בהג"ה דלכתחלה אין כדאי לילך ולשכב ולקרותה בשכיבה אפילו כשהוא שוכב על צדו ממש. כתב המ"א דוקא כשקורא זו הק"ש לשם חובה כגון שהתפלל ערבית מבע"י וצריך עתה לכוון לקיים המ"ע

כשחוזר ודופק כך הוא במפסיק בין גאולה לתפלה וע"כ כתב רמ"א וטוב להחמיר:

שצריך לכך - היינו דמותר לענות איש"ר וקדושה וברכו בין גאולה לתפלה דשבת אף בשחרית כ"כ הא"ר ופמ"ג ושלמי צבור ועיין בבה"ל:

י' עי' שו"ע (אר"ח סי' קכב ס"ב): אין נכון לומר תחנונים קודם יהיו לרצון, אלא אחר סיום י"ח מיד, יאמר: יהיו לרצון; ואם בא לחזור ולאומרו פעם אחרת אחר התחנונים, הרשות בידו.

משנה ברורה: אין נכון - עיין בב"י וד"מ שכתבו דמדינא אין איסור דלא חמור קודם יהיו לרצון מברכת שומע תפלה דק"ל לעיל בסימן קל"ט דיכול לשאול בה כל צרכיו רק דלכתחלה נכון יותר לומר יהיו לרצון קודם אלהי נצור:

יאמר יהיו לרצון - כתב בסדר היום יהיו לרצון וכו' הוא מסוגל לכמה ענינים תחלתו יו"ד וסופו יו"ד תיבותיו יו"ד ויו"ד יוד"ן ויש בו מ"ב אותיות וסודו סוד גדול לכן צריך לאומרו בנחת ולכוין ומועיל הרבה לקבל תפלתו ולא ישוב ריקם. כתב הח"א נכון וראוי לכל אדם להתפלל בכל יום ביחוד על צרכיו ופרנסתו ושלא ימוש התורה מפיו וזרעו וזרע זרעו ושיהיו כל יוצאי חלציו עובדי ה' באמת ושלא ימצא ח"ו פסול בזרעו וכל מה שיודע בלבו שצריך לו ואם אינו יודע לדבר צחות בלשה"ק יאמרנה אף בלשון אשכנז רק שיהיה מקירות לבו. וטוב יותר לקבוע תפלות על כל הענינים הצריכים לו אחר שסיים כל הי"ח מלקבעם בברכת שומע תפלה כדי שכשיצטרך לענות קדיש או קדושה יהיה יוכל לענות אחר אמירתו יהיו לרצון לכו"ע:

י" עי' שו"ע (אר"ח סי' נא ס"ז): צריך לכוין בפסוק פותח את ידך (תהילים קמה, טז) ואם לא כוון, צריך לחזור ולאומרו פעם אחרת. הגה: ואומרים פסוק ואנחנו נברך יה (תהילים קטו, יח) אחר תהלה לדוד (תהילים קמה, א - כא) (טור וכל בו) וכופלין פסוק כל הנשמה תהלה יה (תהילים קנ, ו) לפי שהוא סוף פסוקי דזמרה וכן פסוק ה' ימלוך לעולם ועד (שמות טו, יח) (אבודרהם). כשמגיע לואתה ה' אלהינו מודים אנחנו לך (דברי הימים א, כט, יג) או לפסוק וכל קומה לפניך תשתחוה אין לשחות ולהשתחות שם כדלקמן סי' ק"ג (הר"י ס"פ אין עומדין ור' ירוחם נתיב א'). ונהגו לעמוד כשאומרים: ברוך שאמר, ויברך דויד וישתבח.

משנה ברורה: צריך לכוין - שעיקר מה שקבעו לומר תהלה לדויד בכל יום הוא בשביל אותו פסוק שמזכיר בו שבחו של הקדוש ברוך הוא שהוא משגיח על בריותיו ומפרנסן:

פעם אחרת - עיין בח"א שהביא בשם הלבוש שצריך לומר מפסוק פותח עד סוף המזמור כסדר. ואם לא נזכר עד שכבר אמר מזמורים אחרים ואין לו שהות לחזור מ"מ יאמר אחר התפלה מפסוק פותח עד סוף המזמור:

לעולם ועד - ובשם האר"י כתבו שיש לומר ג"כ תרגום פסוק זה דהיינו שנים יאמר מקרא ואחד תרגום ויש לומר פסוק כי בא סוס פרעה שגם פרשה זו מעיקר שירה [ובשם הגר"א כתבו שלא לומר כי בא וגו'] מי כמוכה תנינא הכף דגושה אבל מי כמוכה קמא וכן כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך הכף רפויה. עם זו גאלת הגימל דגושה. ידמו כאבן הכף דגושה. יש להפסיק בין במים ובין אדירים שהאדירים קאי על מצרים. ויאמר שירת הים בשמחה וידמה בדעתו כאלו באותו היום עבר בים והאומר בשמחה מוחלין לו עונותיו:

כשאומרים ב"ש - משמע בב"י דבשבת נכון ג"כ לעמוד כשאומרים הפסוק ד' מלך ד' מלך וגו' וכ"כ המ"א בשם בע"ה וכתב עוד בשם האר"י דכשהצבור היו אומרים ד' מלך וגו' היה עומד עמהן אף שהוא לא הגיע לשם:

ויברך דויד - עד שיאמר אתה הוא ד' האלהים. האר"י ז"ל כשאמר ואתה מושל בכל נתן צדקה מעומד:

ג' פעמים עורה, נגד ג' אשמורות. ועוד גבי הראשונים כתיב ו"ה, ובשלישי א"ה (אגדות הגר"א). {מיקום..}

כתיב עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר. וענין עוף השמים הוא הגוף, ובעל כנפים הם הכנפים. והגוף

מלמד לאחרים וכו' - ודוקא אם לא יעבור ק"ש ע"ז דאם ירא שיעבור הזמן מחוייב לקרותה מקודם כיון שכבר הגיע הזמן וכמו שהוכחתי לקמן בסימן ק"ו בבה"ל:
" ברזא דשמא מפרש, וג' בתים ברזא דט"ל. או הנסה א' ה'. וזהו שאמר וכולהו באדרעי'. וזה הפסוק או הנסה נתחלק לשנים א"ה, והן שתי בחינות שבה, לאה ורחל, חמשה ואלף, והארץ, ה' וא' ד'. וכולהו כו'. שידוע שד"ו פרצופין סוד ו"ד, לכך בשל ראש ו' פסוקים, והא' [- והו"א] בשל יד ד', לכך אמר וכולהו באדרעי'. וסדרן של הבתים הוא בסוד דרגין מלמעלה למטה, אמ"ש וב', ד' שמות שהתורה נתנה בהם, ו' שניה דכאן הוא דרגא דיסוד כידוע, וכתר נכלל בתפארת שהוא הדעת, וזהו א' דכאן, והן ו' דרגין שכוללין הכל שהן ד' (אגדות הגר"א).

י' עי' שו"ע (או"ח סי' צ ס"ב): מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת וכן לכל דבר מצוה אפילו בשבת שאסור לפסוע פסיעה גסה אבל כשיוצא מבית הכנסת אסור לרוץ.
משנה ברורה: מצוה וכו' - שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את ה' וגו' ומזה נלמוד דכ"ש שיש ליזהר אז שלא לעמוד באמצע הדרך להסיח עם חבירו באיזה חפצי עצמו כי ע"ז מצוי שבא אחר ברכו וקדושה. ועיין בפרישה שכתב דעיקר הריצה יהיה כשבא סמוך לבהכ"נ דשם מינכר הוא שעושה לשם מצות בהכ"נ וכתב הפמ"ג דבשחרית שהולך עם טלית ותפילין בידו תמיד מינכר הוא ומ"מ ברחוב עכ"ל לא ירוץ: לרוץ - עד פתח בהכ"נ ובבהכ"נ עצמה אסור לרוץ אלא ילך באימה:

בשבת שאסור - ואף בחול נוטל אחד מת"ק ממאור עיניו של אדם ועיין בפמ"ג:

אסור לרוץ - ולא לפסוע פסיעה גסה לפי שמראה עצמו שעיקוב בהכ"נ דומה עליו כמשאוי בד"א כשהולך לעסקיו אבל אם יוצא ע"מ לחזור מצוה לרוץ כדי לחזור מהר וכן אם יוצא מבהכ"נ לבית המדרש כדי ללמוד תורה:

עי' שו"ע (או"ח סי' שא ס"א): אין לרוץ בשבת אא"כ הוא לדבר מצוה כגון לבהכ"נ או כיוצא בו. הגה: ואסור לפסוע יותר מאמה בפסיעה אחת, אם אפשר לו בפחות.

משנה ברורה: אין לרוץ בשבת - שנאמר וכבדתו מעשות דרכיך ודרשו שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך בחול שדרך האדם למהר ולרוץ אחר עסקו ואף בחול אין לפסוע פסיעה גסה דנוטלת אחד מת"ק ממאור עיניו אלא דבשבת איכא נמי איסורא משום מעשות דרכיך:

ואסור וכו' - וה"ה שאסור לקפוץ:

יותר מאמה - פי' שיהא חצי אמה בין רגל לרגל וכף רגל אחת הוא ג"כ חצי אמה וזהו באדם בינוני ששיעור פסיעה בינונית שלו הוא אמה ואדם הגדול ביותר כפי שיעור פסיעה שלו:

אם אפשר וכו' - דבאי אפשר מבואר בס"ג דשרי:
י' עי' שו"ע (יר"ד סי' שמד ס"א): מצוה גדולה להספיד על המת כראוי ומצותו שירים קולו לומר עליו דברים המשברים את הלב כדי להרבות בכיה ולהזכיר שבחו ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי אלא מזכירין מדות טובות כלל לא יזכיר עליו וחכם וחסיד מזכירין שלא יפליג ואם לא היו בו מדות טובות כלל לא יזכיר עליו וחכם וחסיד מזכירין להם חכמתם וחסידותם וכל המזכיר על מי שלא היה בו כלל או שמוסיף להפליג יותר מדאי על מה שהיה בו גורם רעה לעצמו ולמת: ביאור: כדי להרבות בכיה - איתא בשבת (קה ע"ב) כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו וכל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו (ש"ך).

ומוסיפים בהם קצת - טעם הדבר מסתבר שכל מי שעושה מצוה בודאי אם היה בא לידו דבר הצורך קצת יותר ודאי היה עושהו, וע"כ נחשב לו כאילו עשאו, ואיתא בירושלמי שהמת יודע ושומע קילוסו וכל שאומרים בפניו יודע עד שיסתום הגולל (ט"ז).

י' עי' שו"ע (או"ח סי' צ ס"ז): ולא אחורי בהכ"נ, אם אינו מחזיר פניו לבהכ"נ; ואחורי ב"ה הוא הצד שהפתח פתוח בו

דק"ש לכך צריך ליזהר בכל פרטיה אבל אם כבר קרא בזמנה וקורא עתה רק משום ק"ש שעל המטה מותר לכתחלה לקרותה בשכיבה ויש שמחמירין לכתחלה לקרותה בעמידה או בישיבה אכן אם כבר שכב לכ"ע מותר להטות על צדו ולקרוא. ויש לו לאדם להרגיל עצמו לשכב על צדו דוקא ואיסור גדול לשכב פרקדן דהיינו שמושלך על גבו ופניו למעלה או שפניו טוחות למטה:

חוזר וקורא - פרשה ראשונה [וראוי שלא לכפול פסוק ראשון] או שיאמר שאר פסוקים דרחמי. וה"ה אם מהרהר בד"ת שפיר דמי [מ"א]:

ואין מברכין וכו' - פי' אשר קדשנו במצותיו וצונו על ק"ש אין לברך ולאפוקי מדעת איזה פוסק שמצריך לברך. כתבו הפוסקים הישן ביום א"צ לברך ברכת המפיל וטוב שיאמר ויהי נועם וגו' יושב בסתר וגו':

ואומר יושב בסתר וגו' - כל אלו הפסוקים שנהגו לאומרם הוא להגן שלא יבוא עליו ח"ו דבר רע. ואם הוא חולה או אנוס די במה שיאמר פרשה ראשונה של ק"ש וברכת המפיל לבד [מ"א]. כתבו הספרים שבליילה קודם השינה נכון לאדם שיפושש במעשיו שעשה כל היום ואם ימצא שעשה עבירה יתודה עליה ויקבל ע"ע שלא לעשותה עוד ובפרט בעונות המצויים כגון חניפות שקרים ליצנות לשה"ר וכן עון בטול תורה צריכים בדיקה ביותר. גם ראוי למחול לכל מי שחטא כנגדו וציערו ובזכות זה האדם מאריך ימים [מגילה כ"ח]. אחז"ל הישן בבית יחידי והיינו בלילה אוחזתו לילית ובית היינו חדר. אלו צריכין שימור מהמזיקין חולה חיה חתן כלה אבל ות"ח בלילה [היינו כשהוא עומד יחידי באישון לילה ואפלה]:

י' עי' שו"ע (או"ח סי' פט ס"ו): אפילו ללמוד, אסור משיגיע זמן תפלה, והיינו מי שרגיל להתפלל בבית מדרשו ואינו רגיל לילך לבהכ"נ, דאיכא למיחש דלמא מטריד בגירסיה ויעבור זמן ק"ש ותפלה. אבל מי שרגיל לילך לבהכ"נ, מותר. ואם הוא מלמד לאחרים, אפילו אם אינו רגיל לילך לבית הכנסת, מותר כיון שהשעה עוברת, דזכות הרבים דבר גדול הוא ואם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכלו ללמוד (ע"ל סי' ק"ו).

משנה ברורה: ללמוד אסור - ר"ל להתחיל ללמוד אבל אם כבר התחיל אפילו אחר שהגיע הזמן שוב אינו פוסק אם ישאר לו שהות אח"כ להתפלל בזמן תפלה אך ק"ש י"א דצריך להפסיק ולקרותה כיון שהתחיל אחר שכבר הגיע זמנה ויש מקילין גם בזה אם לא שירא שיעבור הזמן ועיין לקמן בסי' ק"ו בבה"ל:

משיגיע וכו' - היינו משעלה עמוד השחר אבל קודם לזה מותר אפילו להתחיל וכשהתחיל ממילא שוב אינו פוסק אם לא שירא שיעבור הזמן ויש מקילין לכתחילה אפילו אחר שעלה עה"ש כ"ז שלא הגיע זמן סמוך להנשן שראוי להתפלל בו לכתחילה:

בבית מדרשו - ר"ל ביחידות ואם רגילין צבור להתאסף אליו שם גם בזה מותר דוודאי יזכרוהו כשיבואו ועיין סימן צ' ס"ח בהג"ה:

מיטריד בגירסיה - עיין בח"א שכתב דאפילו יש לו שיעור קבוע מה שלומד דליכא למיחש כ"כ שמא ימשך בלימוד אפ"ה אסור ולכן מי שהוא בדרך או דר בישוב אפילו בקיץ אף על גב שמצוה להתפלל בשעה שהצבור מתפללין מ"מ כיון שאסור ללמוד קודם שמתפלל מוטב שיתפלל תיכף כדי שלא יתבטל מלימודו ובזה"ז דעוברי דרכים ע"פ רוב אינם לומדים תורה בדרך והיה מהראוי שימתינו על זמן שהצבור מתפללין מ"מ כיון שנמשך מזה שעוברים זמן ק"ש ולפעמים גם זמן תפלה לכן יזהרו שתיכף בקומם קודם שיעסקו בשום דבר יתפללו ומכ"ש דבקהלות גדולות מתפללין תיכף כשהאיר היום וא"כ לעולם הוא בשעה שהצבור מתפללין עכ"ל. ויראה לצמצם בעת שמברך על התפילין שיהיה יכול להכיר את חבירו ברחוק ד"א וכמו שכתבנו למעלה:

ויעבור וכו' - ואם אמר לחבירו שאינו לומד שאם יטרד בגירסא יזכרנו שלא יעביר הזמן מותר ללמוד:

ונכללין באחד. וכן התורה ניתנה באותן הה' קולות (אגדות הגר"א).

^ט פי' אותן ב' הקולות הם הכללים שבהם, חותם בתוך חותם, חול"ם וחיר"ק, ואין בכלל אלא מה שבפרט, ואלו הב' קולות הוא מה שאומר למטה כאילו הקריב תודה כו', כאילו בנה שנאמר כי אשיב שבות הארץ כו'. וקול כלה שלמעלה הוא כלת משה. ותודה ידוע בסוד תודה ושלמיו. והרש"א כתב שהם ה' מוצאות אותיות התורה ע"ש. והם ג"כ ז', ששניים ושפתיים כפולים. ואמר סעודות חתן כו' קול חתן וקול כלה, שהוא קול ודבור, וכן התורה נתנה בה' דברים, ט"נ"ת"ד"א. וכן בדבור ה' דברים, מחשבה וב' הבלים וקול ודבור (אגדות הגר"א).

^כ היראת שמים היא הסוף של דבר, ולכן דבריו נשמעים, שהוא החוש האחרון מהד' חושים. וז"ש כי זה כל האדם. כי גדר האדם הוא הדבור. והוא פני אדם הרביעי של החיות, י"ד, והוא היראה. וז"ש כל העולם לא נברא כו' שקול כו' כל העולם כו'. והוא מן ג' שמות כלל הכל, שהי"ד בהם ראש תוך סוף, סוד היה הוה ויהיה. והוא בג' עלמין עוה"ז ועוה"ב וימות המשיח, שאלו הג' שמות מנהיגים אותם. כל העולם כולו לא נברא כו'. נמצא הוא בסוף. שקול כו' הוא באמצע. לצוות. הוא בראש (אגדות הגר"א).

^{כא} הנה הקשר הוא סוד הדעת דרגא דמשה, ושם הוא הקשר של שני הרצועות חו"ג. והנה ידוע בסוד ציצית ותפילין, וק"ש ותפלה, שהתפילין הוא ה' ראשונה של שם, וע"ז אמר הראני נא את כבודך, ויאמר לא תוכל לראות את פני, שהוא הוי"ו של הה', והוא התפילין, כמ"ש למעלה על ו' פסוקים כי מי גוי גדול כו', רק הד', אחוריים של ה"א כלת משה (אגדות הגר"א).

^{כב} עי' רמב"ם (יסודי התורה פ"י ה"ד): דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה אך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה, אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר, ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחרבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו, וזה מפורש במסכת שבת, הא למדת שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא, הוא שירמיהו אמר בתשובתו לחנניה בן עזור כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנניה לטובה, אמר לו לחנניה אם לא יעמדו דברי אין בזה ראייה שאני נביא שקר אבל אם לא יעמדו דבריי יודע שאתה נביא שקר, שנאמר אך שמע נא את הדבר הזה וגו' הנביא אשר ידבר שלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת.

^{כג} רמז כי יש עוה"ז, ועוה"ב שלאחר מיתה, ועולם התחיה. ולכן אמר אשה לנפש, לעולם התחיה. ומיתה לעולם שלאחר המיתה. ואמר בית הכסא. כינה כל הפרשות המותרות מן העוה"ז עד"מ. בתורה אמרו זכה נעשה לו סם חיים לא זכה כו'. כי ענין התורה ונפש, כמו ענין המטר אל הגוף, שהוא מצמיח סמים חיים וסמים מות. כן בתורה צריך אחר הלימוד לבער הפסולת ממנו, ביראת חטא ומע"ט, וכמ"ש על פסוק אני חכמה שכנתי כו', שנכנס ערמומית בלבו של אדם. וזהו עדיפא מכולחו. ואלו הג' עולמות, כמ"ש תחתים ושנים ושלישים תעשה, תחתים לזבל, וכן כולם כסדר (אגדות הגר"א).

^{כד} כי בתי כנסיות יש מקרא כנ"ל [אות יז], וב"מ משנה, ולכן אין לו אלא ד"א של הלכה, שאין לך מדה טובה הימנה. בתי כנסיות ובתי מדרשות הוא שני משכנות, כמ"ש משכנותיך ישראל. ושערי ציון הוא ד' רגלי המרכבה (אגדות הגר"א).

^{כה} עי' שו"ע (או"ח סי' צ ס"ח): בית המדרש קבוע קדוש יותר מבהכ"נ, ומצוה להתפלל בו יותר מב"ה, והוא שיתפלל ב"ה: הגה - וי"א דאפי' בלא ו' עדיף להתפלל בבה"מ הקבוע

והוא הפך הצד שפונים אליו הקהל כשמתפללים. וי"מ בהפך וראוי לחוש לדברי שניהם. וגם כשמתפלל בשאר צדדים, חוץ לבהכ"נ, יש להחמיר שיחזיר פניו לב"ה. וכל זה כשניכר שמחזיר אחוריו לב"ה, אבל אם הוא מתפלל בבית הסמוך לב"ה, פניו כנגד א"י כראוי ואחוריו לכותל ביתו שהוא כותל ב"ה, מותר, שאינו ניכר שמחזיר פניו מבהכ"נ:

משנה ברורה: אחורי בהכ"נ - בתשובת יד אליהו סימן ז' כתב דנ"ל מה שאמרו גבי המתפלל אחורי בהכ"נ לא שייך אלא דוקא כשהצבור מתפללים תפילת י"ח והוא ג"כ מתפלל י"ח עי"ש ובספר מאמר מרדכי חולק עליו:

הקהל - כלומר דמיירי במתפלל באותו צד שהפתח פתוח שם דהיינו בצד מערב לפיכך אם מחזיר פניו כלפי בהכ"נ נמצא שמתפלל לאותו צד שהצבור מתפלל וע"כ לא נקרא רשע אבל אם מחזיר פניו מבהכ"נ נמצא מתפלל היפך מהצבור שהם מתפלל למזרח והוא למערב וע"כ נקרא רשע שנראה כשתי רשויות ח"ו ולפי פירוש זה אם עומד אחורי בהכ"נ בצד מזרח והופך מבהכ"נ ומתפלל לצד מזרח כמו שהצבור מתפלל ג"כ אינו נקרא רשע:

בהיפך - הוא דעת ר"י הובא בתוס' שם דמפרש אחורי בהכ"נ היינו אחורי כותל מזרחי שאין שם פתחים וכשעומד אחורי אותו כותל ואחוריו כלפי הכותל אף על פי שפניו כלפי רוח מזרח ונמצא מתפלל לרוח שכל הצבור מתפלל אפ"ה נקרא רשע כי הוא מכלל אותם שנאמר עליהם ואחוריהם אל היכל ד' אבל אם מהדר אפיה לבי כנישתא אף על פי שנמצא שהוא מתפלל כלפי רוח מערב וכל הקהל כנגד רוח מזרח לית לן בה כיון שכל הקהל מתפלל כלפי כותל מזרחי ששם ההיכל והוא פניו ג"כ כלפי אותו הכותל אין לחוש:

שניהם - שלא יתפלל אלא במערב ויחזיר פניו לבהכ"נ ואף דזה מותר לכ"ע מ"מ לא שרי אלא מדוחק הלא"ה מצוה להתפלל בבהכ"נ כמ"ש בסעיף ט':

בשאר צדדים - דהיינו בצפון או בדרום ומיירי בשאי אפשר לו להפוך פניו למזרח כגון שיש צוואה לפניו כמלא עיניו הא לאו הכי עדיף טפי שיהפוך פניו למזרח ומ"מ גם בכל זה לא שרי אלא מדוחק כמ"ש בס"ק הקודם:

שיחזיר פניו - כדי שלא יהיה אחוריו נגד בהכ"נ ואף שאכתי אינו מתפלל לרוח שהצבור מתפלל מ"מ כיון שאינו מתפלל בהיפך לית לן בה וכ"ז כשעומד בצפון בהכ"נ או בדרומו אבל כשעומד במזרחו או במערבו אסור אף אם רוצה להטות עצמו לצפון או לדרומו:

לבהכ"נ - וה"ה בעזרות הבנויות בכותל מזרחי שרי להתפלל שם דחדר הוא ואין נראה כאחוריו לבית הכנסת וכ"כ השכנה"ג שראה קהלות רבות שעזרותיהם לצד מזרח ומתפללין ופניהם כלפי מזרח ואחוריהם כלפי כותל מזרחי שבבהכ"נ ומ"מ יותר טוב בעת שבונים העזרות לעשותו בצד אחר לא בצד מזרח כי יש מפקפקים בזה עיין בא"ר:

שסביבותיה חשכים כנ"ל, לכן נקרא רשע כמ"ש יגמר נ"א ר"ע רשעים. וז"ש ולא אמרן אלא דלא מהדר אפיה. כי הנוגה מתהפכת לפי חזרת פניה (אגדות הגר"א).

^י הנה אליהו בחי' החמשת דעיני ה', והוא המשלים ליצחק, והוא ואלהי לצור מחסי, בהמות בהררי אלף, קנא קנאתי, וראה אותו וחי, לכן דוקא בתפלת המנחה. והענין כי הם טעו בהשגחה פרטית שנתנו לע"ג, ולכן הודו שה' הוא אלהים, פי' שהוא משגיח בהשגחה פרטית, כמ"ש אם ה' הוא חוזר והקליטה, השגחה כללית והשגחה פרטית, והקיום. ג' שמות, ג' אבהן, ג' זמנים, ג' הנהגות, ולכן הוא דוקא בתפלת המנחה. וזהו שאמר ענני שתרד אש מן השמים, שהיא הנהגת תפלת המנחה (אגדות הגר"א).

^י חמשה קולות הם שו"א סג"ל, שהוא חתן כלה. וקול הוא זיווג חסד ודין, שילוב ג' שמות, וג' שמות שבהן נברא העולם. והשם כפשוטו ובכפל אות בחבירו. ושם הדעת שמתפשט בה' קולות. והנה קול ששון וקול שמחה הוא שני שושבינין של חתן וכלה, קול אומר הודו ה' צבאות ידוע,

אסור וכן משמע דעת הגר"א בביאורו דמשעה שפתחו הס"ת כדי לברך אסור לספר:

אפילו בד"ת - וכן לפרש דבר תורה או להורות הוראה לאדם ששואל אסור ולאפרושי מאיסורא מותר לומר בדרך קצרה אם אי אפשר להפריש ע"י רמיזה:

אפילו בין גברא לגברא - שמא ימשך הלמוד בעת הקריאה והב"ח מיקל בלמוד בין גברא לגברא ובא"ר מצדד דעם אחרים אין להקל שמא ימשך [ובבינו לבין עצמו המיקל ללמוד אז אין למחות בידו] אך להורות אז הוראה לפי שעה אין להחמיר דלא שכיח כ"כ בזה שמא ימשך:

אם השלים וכו' - שנים מקרא ואחד תרגום וע' בפמ"ג שמצדד לומר דאפי' אם כבר שמע קריאת התורה בעשרה ג"כ אסור וכן משמע בביאור הגר"א:

ויש מתירים וכו' - מיירי דאיכא עשרה דצייתי לס"ת מבלעדו ואפי' אינו מותר בקול רם לדעה זו כדי שלא יטריד שאר השומעים:

למי שתורתו אומנתו - היינו דאפילו היכא דאיכא עשרה דצייתי אינו מותר ללמוד בעת הקריאה כ"א בשתורתו אומנתו שאינו מבטל שום שעה מלמודו ועי' בא"ר שהביא בשם כמה ראשונים דהשתא אין לנו תורתו אומנתו לענין זה:

למי שקודם וכו' - טעם שיטה זו דס"ל שכיון שכבר התחיל במצוה מתחלה וראו אותו אנשי ביהכ"נ שכבר קבע עצמו ללמוד אינו מחוייב לפסוק אבל אם לא התחיל מתחלה אין לשום אדם ואפילו מי שתורתו אומנתו ללמוד בשום אופן כלל [תר"י]:

שרי - לכל הדעות שנזכרו לעיל כיון שהוא מעין מה שקורא הש"ץ אף על פי שאין קורא ממש בפסוק שהש"ץ קורא ומ"מ גם זה אינו מותר רק בלחש שלא יבלבל דעת השומעים [פמ"ג]:

וכל זה אינו ענין - ר"ל כל הקולות הנזכרים בסימן זה לענין שמיעת הקריאה:

ופרשת פרה - עיין בבאור הגר"א ופר"ח וש"א שכתבו דאינו עיקר ופרשת פרה הוא מדרבנן מ"מ לענין זה מסתברא דגם לדידהו לא מקילינן כל הקולות הנ"ל:

והנכון שבכל הפרשיות וכו' - ר"ל אפילו להעביר הסדרא שמות בשעת הקריאה אינו מן המובחר אלא ראוי לדקדק ולשמוע מפי הקורא מלה במלה:

ראוי למדקדק בדבריו - ופר"ח כתב דמעיקר הדין הוא שאסור לעסוק בשום דבר ואפילו בשמות בשעת הקריאה ואפי' איכא עשרה דצייתי זולתו וכן הביא מ"א בשם של"ה שמחמיר בזה אלא צריך לשתוק ולשמוע הקריאה מפי הש"ץ וכן דעת הגר"א במעשה רב [ומ"מ לקרות שמות או עם פירש"י בין גברא לגברא מותר אפילו לדעה זו] והמ"א הביא בשם מטה משה דנכון לקרות בלחש מלה במלה עם הש"ץ דבלא זה א"א לכיון ולשמוע וכ"כ כמה אחרונים:

ב עי' שו"ע (א"ח סי' רפה ס"א): סימן רפה - לקרוא הפרשה שנים מקרא, ואחד תרגום:

משנה ברורה: אע"פ שאדם שומע כל התורה כולה כל שבת בצבור, חייב לקרות לעצמו בכל שבוע פרשת אותו השבוע שנים מקרא ואחד תרגום אפילו עטרות ודיבן. (במדבר לב, ג):

משנה ברורה: לקרות לעצמו בכל שבוע - היינו שלא יקדים לקרות קודם אותו שבוע וגם לא יאחר דצריך להשלים פרשיותיו עם הצבור וכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו [גמרא]:

שנים מקרא - אבל לא יקרא אחד מקרא ואחד תרגום ויכוין לשמוע מהש"ץ אלא צריך לקרות ב"פ מקרא חוץ ממה ששמע מהש"ץ אם לא שקרא אז ג"כ בפיו וע' במ"א סק"ח שכ' בשם לחם חמודות דביעבד יוצא פ"א במה ששמע מהש"ץ ויש אחרונים שמחמירין אפי' דיעבד. ובענין הקריאה יש דעות בזה בין אחרוני"ל"א שיקרא כל פסוק ב"פ ותרגום עליו ו"א שיקרא כל פרשה ב"פ ואח"כ התרגום היינו שיקרא כל פרשה פתוחה או סתומה ב"פ ואח"כ התרגום ובמ"א

לו; ודוקא מי שתורתו אומנתו ואינו מתבטל בלאו הכי (הרי"י פ"ק דברכות). ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי הארץ ממנו ויתבטלו מב"ה (תשובת הרא"ש כלל ד' והטור). וכ"ש שלא יעסוק בתורה בב"ה בזמן שהציבור אומרים סליחות ותחינות:

משנה ברורה: והוא שיתפלל ב' - ואפילו אם בבהכ"נ איכא רוב עם הדרת מלך מ"מ בה"מ עדיף וה"מ למי שלומד בו וכדי שלא יבטל מלימודו לילך לבהכ"נ הא בלא"ה רוב עם עדיף כ"כ הפמ"ג ונראה פשוט דזה דוקא בבה"מ שקבוע ליחיד ללימוד דלא קבוע קדושתו כ"כ וכדמשמע ממ"א בסימן קנ"ג ס"א דבזה איירינן הכא אבל בה"מ שקבוע לרבים ללימוד התורה בוודאי קדושתו חמורה יותר מבהכ"נ ומוטב להתפלל בו בעשרה יותר מבהכ"נ שיש בו רוב עם אפילו מי שאינו לומד בו כלל וכדאייתא בגמרא דאוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות וכו' וכן משמע מכמה אחרונים:

ואינו מתבטל וכו' - ר"ל כ"א לדברים הכרחים לצרכי גופו ולימודו ע"כ אין לו ללכת לבהכ"נ אפילו אם אין שם עשרה מפני שמבטל מלימודו בשעת הליכתו ועיין בביאור הגר"א שכתב דבאופן זה שתורתו אומנתו אפילו לדעה הראשונה לא בעינן עשרה וכ"ש בלומד תורה ברבים עם תלמידים שאין לו לבטל מלימודו לילך לבי כנישתא:

שלא ילמדו וכו' - כי לא ידיוהו לכף זכות לתלות בתורתו שבשביל לימודו הוא מתפלל ביחיד רק יאמרו שאינו חושש בתפלה וידונו ק"ו על עצמם ולא יחושו כלל לתפלה:

בזמן שהצבור - וכן בשעת קה"ת עיין סי' קמ"ו. כתב בספר מאמר מרדכי דאם הוא כבר התפלל ואינו עומד שם אלא לענות הקדישים והקדושות מאותם שפורסים על שמע או שחוזרים כל התפלה עוסק בתורה ואינו חושש וכן מוכח מלשון הג"ה דמיירי דוקא בענין שפורש מן הצבור וכו' ע"ש: **כ"ו כל הנהנה מיגיעו.** פי' שזוכה לעבוד את בוראו מאהבה, ונהנה מיגיעו (אגדות הגר"א).

כ"ז שאינו עובד כ"א מירא' (העונש או זולתה) (אגדות הגר"א).

כ"ח פי' ע"ד שאמרו [לקמן יז]. עולמך תראה בחיך (אגדות הגר"א).

כ"ט פי' צפון לך לעולם הבא, וז"ש ואלו גבי ירא שמים לא כתיב וטוב לך. שאין לו בעוה"ז שום תענוג, וקאי אשרי על עוה"ב (אגדות הגר"א).

ל עי' שו"ע (א"ח סי' קמו ס"א): אסור לצאת ולהניח ס"ת כשהוא פתוח, אבל בין גברא לגברא, ש"ד:

משנה ברורה: אסור לצאת וכו' - וע"ז נאמר ועוזבי ה' יכלו ומתרגמינן ודשבק אורייתא דיי' ישתצון ואפילו איכא עשרה דצייתי לס"ת זולתו וגם הוא כבר שמע קה"ת בעשרה אפי' אסור:

אבל בין גברא לגברא - והוא כשנשארו עשרה בביהכ"נ: שפיר דמי - והיינו כשכבר שמע קה"ת או שדעתו לבוא מיד וגם זה אינו מותר כ"א כשהוא לצורך גדול:

לא עי' שו"ע (א"ח סי' קמו ס"ב): כיון שהתחיל הקורא לקרות בס"ת, אסור לספר אפילו בד"ת, אפי' בין גברא לגברא, ואפילו אם השלים הוא הפרשה; ויש מתירים לגרוס (פי' ללמוד) בלחש, ו"א שאם יש י' דצייתי (פי' המשימין לבם) לס"ת, מותר לספר (בד"ת) (ב"י בשם מהר"א); ויש מתירים למי שתורתו אומנתו; ויש מתירים למי שקודם שנפתח ס"ת מחזיר פניו ומראה עצמו שאינו רוצה לשמוע ס"ת אלא לקרות, ומתחיל לקרות; ולקרות שנים מקרא ואחד תרגום בשעת קריאת התורה, שרי. וכל זה אינו ענין לפרשת זכור (דברים כה, יז יט) ופרשת פרה (במדבר יט, א כב), שהם בעשרה מדאורייתא, שצריך לכיון ולשומעם מפי הקורא; והנכון שבכל הפרשיות ראוי למדקדק בדבריו לכיון דעתו ולשומעם מפי הקורא:

משנה ברורה: כיון שהתחיל - והמ"א מצדד לומר דמשעה שנפתח הס"ת אפילו לא התחיל עדיין הקורא לקרות ג"כ

שיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א דמקודם אסור לברך עליהן וכדלעיל בסימן ל' ס"א ע"ש במשנה ברורה כתב בפמ"ג בסימן תצ"ד דבחג השבועות שניעורין כל הלילה מותר להתפלל קודם הנץ דכשילכו לביתם בהשכמה טורח הוא להתקבץ שנית. ומ"מ יש ליזהר שלא לקרות ק"ש כ"כ בהשכמה דהיינו קודם שיראה את חבירו ברחוק ד' אמות ויכירנו דזה אסור לכתחלה וכדלעיל בסימן נ"ח ע"ש:

עמוד השחר - עה"ש הוא מה שמתחיל השחר להבריך במקצתו מעט מעט ומשמע מדברי המחבר דקודם האיר אף בדיעבד לא יצא וכן הסכימו הרבה אחרונים דלא כמ"א וע' בבה"ל:

פני המזרח - ובעינין שיאיר פני כל המזרח ולא סגי במה שהבריך השחר כנקודה בלבד. כתב בחידושי רע"א דאף שהכוכבים נראין עדיין ברקיע מ"מ יום הוא:

יצא - בדיעבד ואפילו שלא בשעת הדחק ובשעת הדחק כגון במשכים לצאת לדרך וכה"ג שאר דחק ואונס אפילו לכתחילה וכדלקמן בס"ח ע"ש. ודע דדברי הש"ע אינם אמורים רק לענין חובת מצות תפלה בלבד דיצא בה אחר שהאיר המזרח דבזה כבר הגיע זמנה דניתקנה כנגד התמיד ושחיטת התמיד היה תיכף משהאיר המזרח אבל לענין ק"ש שקודם התפלה לא איירי המחבר בסימן זה ועיין לעיל בסימן נ"ח במ"ב סק"ט דלא יצא בזה ידי חובת ק"ש אף דיעבד אם רגיל לעשות כן עד שיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א וזה מאוחר מזמן דהאיר המזרח ובפרט כשרוצה אז להניח תפילין ולברך עליהן דבדודאי אין לברך עד שיגיע הזמן דמשיכיר הנ"ל:

היום - ואם היום אורך י"ח שעות הוי ו' שעות על היום וכשהיום ארוך ט' שעות הוי ג' שעות דלעולם משערין שעות אלו לפי ענין היום והם נקראין שעות זמניות שהיום מתחלק ל"ב חלקים. וענין השליש הוא שתפלת השחר הוא נגד קרבן תמיד ולעולם לא איחרו אותו מלהקריב לאחר שלישי היום וצריך לגמור התפלת י"ח בתוך השליש היום:

או עבר - ר"ל שבמזיד שהיה את התפלה עד שעבר זמנה ואח"כ התפלל אעפ"כ יצא ידי חובת תפלה אף שהיתה שלא בזמנה וה"ה שלכתחילה אם לא התפלל מקודם צריך להתפלל אחר ד' שעות עד חצות רק שאין לו שכר כתפלה בזמנה. וטוב שיתפלל אז בתורת נדבה כי יש פוסקים שסוברים דבהזיד עד ד' שעות שוב לא מצי להתפלל כלל ע"כ יתפלל ויתנה שאם מצד הדין הוא פטור הוא בתורת נדבה [פמ"ג]:

ואחר חצות - משמע מלשון הר"ב דאפילו תיכף אחר חצות אסור להתפלל שחרית ואדלעיל קאי בין עבר במזיד או טעה בשוגג ויש מקילין בהחצי שעה שאחר חצות ולדינא משמע מפמ"ג ודה"ח שאין לזוז מפסק הר"ב וכן משמע מביאור הגר"א דבאמת כבר הגיע זמן מנחה שמתחלת מתחילת שבע אלא מטעם שאין אנו בקיאים ושמה יבוא לטעות וע"כ אסרו חז"ל ע"כ כששגג או נאנס ולא התפלל קודם חצות ימתין אחר חצות חצי שעה (דהיינו כדי שיגיע זמן תפלת מנחה) ויתפלל מנחה ואח"כ שחרית בתורת השלמה ולא להיפך וגם דוקא בשגג או נאנס אבל במזיד אין לו תקנה כמו שיתבאר כ"ז בסימן ק"ח. אמנם בדיעבד אם התפלל שחרית בחצי שעה זו שאחר חצות יצא וא"צ להתפלל שנית [דה"ח ע"ש עוד] ועיין בחידושי רע"א מה שכתב בשם הצ"ח בענין זה:

ע"ש שו"ע (או"ח סי' סו ס"ח): צריך לסמוך גאולה לתפלה ולא יפסיק לאחר שאמר גאל ישראל, רק אם אירעו אונס שלא הניח תפילין ונזדמנו לו בין גאולה לתפלה מניח אז, ולא יברך עליהם עד אחר שיתפלל, אבל טלית לא יניח אז. ואם עד שלא אמר גאל ישראל נזדמנו לו טלית ותפילין, מניחם, ולא יברך עליהם עד אחר תפלה: הגה - ו"א שקודם גאל ישראל יברך על התפילין, והכי נהוג:

משנה ברורה: צריך לסמוך - עיין לקמן סימן ק"א: ולא יפסיק - אפילו בשהיה בעלמא ביניהם:

ובשע"ת מצדדים כדעה ראשונה ובספר מעשה רב איתא שהגר"א נהג לומר התרגום אחר כל פרשה פתוחה או סתומה או אחר מקום שנראה יותר הפסק ענין ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד. מי שהוא בקי בטעם ובנקודות בע"פ טוב להדר לקרות בס"ת גופא:

ודיבן - ר"ל אף על פי שאין בו תרגום וה"ה ראובן ושמעון וכ"ב צריך לקרותו ג"פ ויש מחמירין דבעטרות ודיבן שיש בו תרגום ירושלמי צריך לקרות שם התרגום:

ע"ש שו"ע (או"ח סי' נח ס"ה): אם נאנס ולא קרא ק"ש ערבית עד שעלה עמוד השחר, כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא קריאת שמע ויוצא בה ידי חובת קריאת שמע ערבית. ואם היה אנוס באותה שעה לצאת לדרך מקום גדודי חיה ולסטים, לא יקרא אז ק"ש פעם שנית לצאת בה ידי חובת ק"ש של יום, שמאחר שעשה לאותה שעה לילה אי אפשר לחזור ולעשותה יום:

משנה ברורה: החמה - ומקצת אנשים ישנים באותו הזמן לכן בשעת הדחק קרינן ביה ג"כ ובשכבך אבל בלא"ה אפילו בדיעבד לא יצא:

לא יקרא - ויש חולקין בזה עיין א"ר ובביאור הגר"א: שנית - אפילו אחר שיגיע הזמן דשיכיר את חבירו ברחוק ד"א:

ולעשותה יום - אלא ימתין אולי יזדמן לו לקרותה בזמנה כהלכתה:

ע"ש שו"ע (או"ח סי' רלה ס"ד): הקורא ק"ש של ערבית אחר שעלה עמוד השחר, קודם הנץ (פי' יציאת החמה מענין הנצו הרמונים) (שיר השירים ו, יא; ז, יג). החמה לא יצא ידי חובתו אלא אם כן היה אנוס, כגון שכור או חולה וכיוצא בהן; ואנוס שקרא אז לא יאמר השכיבנו, דכיון שעלה עמוד השחר אינו זמן שכיבה: הגה - אבל שאר הברכות, דהיינו שנים שלפני ק"ש וברכת אמת ואמונה עד השכיבנו, אומר.

משנה ברורה: לא יצא וכו' - דאף דמן התורה קרינן בשכבך עד הנץ משום דאיכא עדיין מקצת אנשים דגנו בהיה שעתא מ"מ היכא דלא איתנס בטלו חכמים ממנו מצות ק"ש על שאיחר כ"כ ואינו יוצא ידי חובתה שוב בקריאתה:

כגון שכור וכו' - ואפילו נשתכר לאחר שהגיע זמן ק"ש דהיינו מצאת הכוכבים ואילך נמי אינו בכלל מזיד דקסבר עדיין יש שהות שבתוך כך יפוג יינו אבל בנשתכר זמן מועט קודם עלות השחר שאי אפשר בשעה קטנה כזו להפיג שכרותו לא הוי אונס ולא יצא ידי חובתו:

לא יאמר השכיבנו - מתבאר בפוסקים דאפילו אם ירצה לדלג תיבת השכיבנו ולהתחיל מן ותקננו בעצה וכו' נמי אינו נכון:

אינו זמן שכיבה - ר"ל אינו זמן שבני אדם הולכים לשכב שיהיה שייך לומר על זה השכיבנו אבל מ"מ מיקרי זמן שכיבה לענין מצות עשה דק"ש דכתיב בה בשכבך דהכוונה כל זמן שבני אדם שוכבין ועדיין יש מקצת בני אדם שוכבין וכו"ל: עד השכיבנו אומר - ולא יאמר ברוך ה' לעולם וגו' וגם שמ"ע לא יתפלל דתפלת ערבית נתקנה רק בשביל לילה ומכיון שעלה עה"ש יום הוא לכל דבר:

ע"ש שו"ע (או"ח סי' פט ס"א): זמן תפלת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב: יראוך עם שמש (תהילים עב, ה) ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא. ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שלישי היום. ואם טעה, או עבר, והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אע"פ שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא: הגה - ואחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית (ב"י בשם הרשב"א פרק תפלת השחר) וע"ל ריש סי' ק"ח:

משנה ברורה: עם הנץ - היא השעה שהחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים. וראוי ונכון ליזהר בזה לכתחלה אף בימי הסליחות וכן בחורף כשמשימים ובאים לבהכ"נ בבוקר השכם ימתינו מלהתפלל עד הנץ וכדלעיל בסי' נ"ח ס"א ע"ש אך כשמשימים לצאת לדרך וכה"ג שאר דחק ואונס דמותר להקדים כדלקמן בס"ח עכ"פ ימתינו מלברך על התפילין עד

וכן נוהגין - היינו אחר החזן ולא אחר עצמו ועיין לעיל
בסימן ס"ו בהג"ה ובמ"ב שם:
ושבת וכו' - וי"ט כיון דיום זה הוי בשאר ימים יום צרה
שייך ביה ג"כ הפסוק דיענך ה' וגו' אחר הפסוק יהיו לרצון
דמיירי בגאולה:

לאו זמן צרה - והב"י חולק ע"ז וס"ל דהוא קרא סמך
בעלמא ועיקר סמיכת גאולה לתפלה הוא מדברי חכמים
שדימו י"ח ברכות אחר ברכת גאולה לאוהבו של מלך שבא
ודפק על פתח המלך ויצא המלך לקראתו ואם רואהו המלך
שהפליג והלך לו אף הוא מפליג ושוב אינו מתקרב אליו
כשחוזר ודופק כך הוא במפסיק בין גאולה לתפלה וע"כ כתב
רמ"א וטוב להחמיר:

שצריך לכך - היינו דמותר לענות איש"ר וקדושה וברכו
בין גאולה לתפלה דשבת אף בשחרית כ"כ הא"ר ופמ"ג ושלמי
צבור ועיין בבה"ל:

י' עי' שו"ע (או"ח סי' רכד ס"ט): מצוה להשתדל לראות
מלכים, אפילו מלכי אומות העולם:

משנה ברורה: לראות מלכים אפי' וכו' - ומותר לטמא
בטומאה של דבריהן מפני כבודן בין למלכי ישראל ובין למלכי
או"ה וכן מפני כבוד הבריות כגון לילך לנחם אבליים. אם
רואה פ"א המלך לא יבטל יותר מלימודו לראותו אם לא שבא
בחיל יותר ובכבוד גדול יותר:

י' עי' שו"ע (או"ח סי' רלו ס"ב): הוב"ד לעיל הערה 28.
י"ח כי ח"י ברכות הם רבותים אלפי שנאן, שאינו, בסוד ט'
ממטה למעלה וממעלה למטה. להכי פריך שיכול לומר יהי'
לרצון תחלה וסוף. ומשני הואיל ולא אמר דוד כו' ע"כ לבסוף
הוא. והנה לפי זה ה' שפתי תפתח ויהיו לרצון, הכל במלכות
שהיא הכתר (אגדות הגר"א).

י"ט שהן עלמין בשמאלא דכורסיא, והן מתעוררין בשעת
מנחה, שנאמר יהי אור ויהי אור (אגדות הגר"א).

מ' עי' שו"ע (או"ח סי' סג ס"א): קורא אותה מהלך או עומד
או שוכב או רוכב ע"ג בהמה או יושב, אבל לא פרקדן דהיינו
שפניו טוחות בקרקע או מושלך על גבו ופניו למעלה, אבל
קורא והוא שוכב על צדו: הגה - (מאחר שכבר שוכב ואיכא
טרחא לעמוד) (הר"י פ' מי שמתו). ואם היה בעל בשר הרבה
ואינו יכול להתהפך על צדו, או שהיה חולה, נוטה מעט לצדו
וקורא..

משנה ברורה: מהלך - עיין לקמן בס"ג:

פרקדן - ואפילו מוטה מעט על צידו ג"כ אסור מפני
שנראה כמקבל עליו עול מלכות שמים דרך שררה וגאווה:
שכבר שוכב - ר"ל ופשט כל מה שעליו ואיכא טורח לעמוד
ולחזור וללבושם אבל אם שוכב בחלוקו צריך לעמוד ועיין
בבה"ל:

ואינו יכול וכו' - אבל אם יכול על צידו אפילו רק בפסוק
ראשון לבד מחוייב לעשות כן וכ"ש אם יכול לקרותה
בישיבה:

מ"א עי' שו"ע (או"ח סי' ס"ג): סדר הברכות אינו מעכב,
שאם הקדים שנייה לראשונה יצא ידי חובת ברכות:

משנה ברורה: שנייה לראשונה - וה"ה אם אמר ברכת
אמת ויצב קודם ק"ש או שאלו הברכות אמר אחר ק"ש או
אפילו אחר התפילה:

יצא - בדיעבד. ואם בירך ברכה אחת ושנייה לא בירך כלל
יוצא מיהא ידי חובתו בהיא שבירך ועיין בבה"ל:

מ"ב עי' שו"ע (או"ח סי' קיג ס"ז): כשכורע, כורע בברוך,
וכשזוקף, זוקף בשם:

משנה ברורה: כשכורע וכו' - כשאומר ברוך יכרע בברכו
וכשאומר אתה ישחה עד שיתפקו החוליות וכשאומר
מודים יכרע ראשו וגופו כאגמון בבת אחת ויעמוד כך בשחיה
עד ד' ואז יזקוף:

זוקף בשם - דכתיב ד' זוקף כפופים:

מ"ג עי' שו"ע (או"ח סי' יח ס"א): לילה לאו זמן ציצית הוא,
דאמעית מוראיתם אותו (במדבר טו, לט) להרמב"ם, כל מה
שלושב בלילה פטור אפילו הוא מיוחד ליום, ומה שלובש
ביום חייב, אפילו מיוחד ללילה. ולהרא"ש, כסות המיוחד

שאמר גאל ישראל - והוא חמור מאמצע הפרק דאין
להפסיק בו אפילו מפני היראה כמו בתפלה אם לא במקום
שיש חשש סכנה:

שלא הניח - ולא היה יכול להמתין בק"ש עד שיזדמן
תפילין משום שהיה מתיירא שיעבור זמן ק"ש וה"ה אם
מתיירא שיעבור זמן תפלה מתפלל בלי תפילין ותיכף
כשיבואו אח"כ לידו באמצע היום או במנחה ניחם ויאמר
איזה מזמור. צ"ע מי שאין לו תפילין בעת שהצבור מתפללין
אם טוב יותר שיתפלל עם הצבור אף שהוא בלי תפילין
ואח"כ כשיגיעו התפילין לידו יקיים מצות תפילין לבד או
מוטב שיתעכב אחר תפלת הצבור כדי לשאול תפילין מחבירו
כדי שיקרא ק"ש ויתפלל בתפילין פסק המ"א דמוטב שיתעכב
אחר תפלת הצבור ושאל תפילין כדי שיקרא ק"ש ויתפלל
בתפילין:

מניח אז - דתפילין יש להם שייכות לק"ש ותפלה טפי
מציצית:

עליהם - והפר"ח חולק וס"ל דכיון דשרי להניח תפילין בין
גאולה לתפלה יכול לברך ג"כ ולא מיקרי הפסק וכן פסק
בספר אבן העוזר אמנם הדה"ח והח"א ושאר הרבה פוסקים
העתיקו כולם דברי השר"ע להלכה:

שיתפלל - שממשמש בהם ומברך עליהם:

לא יניח אז - דע"כ אם ירצה להתעטף בטלית יהיה מוכרח
לעמוד בשתיקה בלי להתחיל י"ח והוי השתיקה הפסק ולא
הותר כ"א לתפילין:

מניח - שאין הנחת התפילין ולבישת הטלית הפסק שהרי
אפילו יכול לקרות ולעסוק במלאכתו בעוד שהוא קורא
וכדלעיל בסימן ס"ג ס"א:

שקודם גאל ישראל - ר"ל קודם שאמר ברוך אתה ד'
דלאחר מכן בודאי אסור להפסיק בשום דבר אלא יסיים גאל
ישראל ויניח התפילין בלי ברכה ועיין בסמוך מה שכתבנו
בשם מאמר מרדכי:

יברך וכו' - נראה פשוט דכאן אסור לומר ברוך שם כבוד
וכו' שנוהגין לומר אחר ברכת על מצות גם נכון שלא יברך
בזה כ"א ברכה אחת להניח דבלא"ה הרבה פוסקים סוברין כן
וכנ"ל בסימן כ"ו עי"ש:

והכי נוהג - ומוכח מדברי האחרונים דהכי קי"ל:

עי' שו"ע (או"ח סי' קיא ס"א): צריך לסמוך גאולה לתפלה
ולא יפסיק ביניהם, אפי' באמן אחר גאל ישראל ולא בשום
פסוק, חוץ מה' שפתי תפתח (תהילים נא, ז): הגה - וי"א
שמותר לענות אמן על גאל ישראל, וכן נוהגין. וי"א הא דצריך
לסמוך גאולה לתפלה, היינו דוקא בחול או ב"ט, אבל בשבת
א"צ (פי' דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפלה, משום דכתיב
יענך ה' ביום צרה (תהילים כ, א) וסמך ליה יהיו לרצון אמרי
פי (תהילים יט, טו), ושבת לאו זמן צרה; ולענ"ד נראה דמה
שא"כ ב"ט, הוא משום שהם ימי הדין כדתנן במשנה ב' פ"ק
דר"ה: בפסח, על התבואה וכו') (הגהת אשר"י פ"ק דברכות
וכל בו הלכות שבת ומהר"ל הל' י"ט), וטוב להחמיר אם לא
במקום שצריך לכך:

משנה ברורה: צריך לסמוך - אבל במוסף ומנחה מותר
לומר פסוקים קודם ד' שפתי תפתח אבל לא אח"כ דפסוק זה
מכלל תפלה הוא דהא מהאי טעמא נוכל לומר אותו בין
גאולה לתפילה מפני דכיון דקבעוהו רבנן בתפלה יש לו דין
תפלה א"כ אין להפסיק בינו לתפלת י"ח:

ביניהם - ואפילו בשהייה בעלמא יותר מכדי דיבור יש
לזהר לכתחלה [כדי דיבור הוא כדי שאילת תלמיד לרב]:

אפילו באמן וכו' - וה"ה דקדיש וקדושה אין לענות
וכדלעיל בסימן ס"ו ס"ט ונקט אמן משום דשם סליק ענינא
של הברכות ק"ש וה"א דיכול לענות אמן אפילו אחר עצמו
וכדלקמן בסימן רט"ו ס"א קמ"ל דאסור משום הפסק ואפילו
אחר הש"ץ לא יענה:

ולא בשום פסוק - ואפילו בערבית קודם תפילת י"ח ג"כ
יש לזהר בזה:

אמן - אבל לאיש"ר וקדושה אינו מפסיק דאמן שייך
לברכה ולא הוי הפסק משא"כ באלו:

ספק לו אם כיון אם הוא מצוה דאורייתא ספיקא לחומרא כ"כ הפמ"ג בסימן תקפ"ט ע"ש. ונ"ל דלא יברך אז על המצוה דבלא"ה יש כמה דיעות בענין הברכה אפילו אם ודאי לא כיון בראשונה:

לצאת - לפיכך התוקע להתלמד או המברך בהמ"ז עם קטנים לחנכם במצות והוא היה ג"כ חייב בבהמ"ז ושכח אז להתכוין לצאת בה ג"כ עבור עצמו וכן כה"ג בכל המצות שעשאים לשום איזה ענין לא יצא ידי חובתו ועיין בט"ז בסימן תפ"ט שמוכח מדבריו דהמברך עם קטנים הנ"ל לא יצא אפילו למ"ד מצות אין צריכות כוונה דהוי כמכוין בפירוש שלא לצאת ואם כונתו בעשיית המצוה לשום איזה ענין וגם לצאת בה ידי המצוה יצא:

וכן הלכה - כתב המ"א בשם הרדב"ז דזה דוקא במצוה דאורייתא אבל במצוה דרבנן א"צ כונה. ולפ"ז כל הברכות שהם ג"כ דרבנן לבד מבהמ"ז אם לא כיון בהם לצאת יצא בדיעבד אך מכמה מקומות בשו"ע משמע שהוא חולק ע"ז וכן מבאור הגר"א בסימן תפ"ט משמע ג"כ שאין לחלק בין מצוה דאורייתא למצוה דרבנן. ודע דכתב המ"א לקמן בסימן תפ"ט סק"ח דאף דהשו"ע פסק להלכה דמצות צריכות כונה וא"כ היכא שלא כיון בפעם ראשונה צריך לחזור ולעשות המצוה אעפ"כ לא יברך עוד עליה שלענין ברכה צריך לחוש לדעת ה"א שאין צריך כונה ועי' בבה"ל. ודע עוד דכתב הח"א בכלל ס"ח דמה דמצרכינן ליה לחזור ולעשות המצוה היינו במקום שיש לתלות שעשייה הראשונה לא היתה לשם מצוה כגון בתקיעה שהיתה להתלמד או בק"ש שהיתה דרך לימודו וכדומה אבל אם קורא ק"ש כדרך שאנו קורין בסדר תפילה וכן שאכל מצה או תקע ונטל לולב אף על פי שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אף על פי שאינו מכוין עכ"ל ור"ל היכא שמוכח לפי הענין שעשייתו הוא כדי לצאת אף על פי שלא כיון בפירוש יצא אבל בסתמא בודאי לא יצא כדאיתא בתוס' סוכה [דף ל"ט ע"א ד"ה עובר ע"ש] וכ"ז לענין בדיעבד אבל לכתחילה ודאי צריך ליזהר לכיון קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה וכן העתיקו כל האחרונים בספריהם עיין בח"א בכלל כ"א ובה"ח הלכות ק"ש ובמעשה רב:

מ"ה עי' שו"ע (או"ח סי' סב ס"ב): יכול לקרותה בכל לשון, ויזהר מדברי שיבוש שבאותו לשון וידקדק בו כמו בלשון הקודש:

משנה ברורה: בכל לשון - ודוקא שמבין באותו הלשון. וה"ה בתפלה ובה"מ ובקידוש וברכת המצות והפירות והלל [אחרונים ועיין בבה"ל] וכ"ז מצד הדין אבל למצוה מן המובחר הוא דוקא בלשה"ק כן כתב הב"ח בסימן קצ"ג ועיין בספרי האחרונים דבימינו אף מצד הדין יש ליזהר שלא לקרותה בלשון אחר כ"א בלשון הקודש כי יש כמה וכמה תיבות שאין אנו יודעים איך להעתיקם היטב כגון תיבת ושננתם יש בו כמה ביאורים אחד לשון לימוד ואחד לשון חידוד כמו שאמרנו חז"ל שיהיה ד"ת מחודדין בפין שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו. וכן כמה וכמה תיבות שבק"ש שאין אנו יודעים היטב ביאורו על לשון אחר כגון תיבת את ותיבת לטוטפות וכדומה אבל כשאנו קוראים שמע בלשה"ק וכן בתפלה וברכת המזון וקידוש ושאר ברכות אפילו אם אינו מבין הלשון יצא דזה אינו מצוי שבן ישראל לא ידע ביאור הפסוק ראשון שבק"ש שהכונה בו לעיכובא וכמו שכתוב בסימן ס"ג ס"ד:

@@@@@@@@@@

ללילה, פטור, אפילו לובשו ביום, וכסות המיוחד ליום ולילה, חייב, אפילו לובשו בלילה: הגה - וספק ברכות להקל. ע"כ אין לברך עליו אלא כשלושב ביום והוא מיוחד ג"כ ליום (הגהות מיימוני). ואחר תפלת ערבית, אע"פ שעדיין יום הוא, אין לברך עליו (פסקי מהרא"י סי' קכ"א). ובלייל יום כפורים יתעטף בעוד יום ויברך עליו (תשב"ע):

משנה ברורה: להרמב"ם וכו' - ומ"מ מותר לצאת לר"ה בלייל שבת בטלית עם הציצית ולא הוי משוי שהם נוי הבגד ותכשיטיה:

להקל - היינו דוקא לענין ברכה אבל אסור ללבוש כסות של לילה ביום בלא ציצית וכן כסות של יום בלילה משום ספק. ומ"מ נראה דהש"ץ הלושב טלית בלילה א"צ לבדוק הציצית דבכגון זה בודאי נוכל לסמוך על חזקתן שמכבר: ג"כ ליום - פי' גם ליום ואפילו גם מיוחד ללילה וכ"ש ליום לבד:

תפילת ערבית - ובתענית צבור כשלושין טלית במנחה יסיר את הטלית כשיגיע לברכו מאחר דעכשיו אין לובשין הטלית אלא למצות ציצית אם יהיה עליו יראה כאילו סובר דלילה זמן ציצית הוא. ומ"מ הש"ץ לפני העמוד אם אין הולך במלבוש העליון שאין כבוד הצבור בכך פשיטא דלא יסיר הטלית מעליו:

ובלייל יו"כ - וכל העובר לפני התיבה צריך להתעטף. ובל"ח כתב דאף האומר קדיש יתום לפני התיבה יתעטף מפני כבוד הצבור ואין מברך עליו:

יתעטף - להדמות למלאכים שמעוטפים לבנים ולכך לא יסירו בלילה עד אחר תפילת ערבית של מוצאי יוה"כ:

בעוד יום - אבל אם איחר להתעטף עד לילה שוב לא יברך דשמא הלכה כהרמב"ם ומשמע מדברי המ"א בסק"ד דאפילו בין השמשות מותר לברך עד צה"כ וטעמו דהלא בציצית לא כתיב יום רק וראיתם אותו משמע כל זמן שנוכל לראות וכן פסק בעל דרך החיים ובספר מטה אפרים ראיתי שמחמיר בזה. אך אם זה גופא הוא מסתפק אם כבר הגיע בין השמשות נראה דבודאי יוכל לברך דבלא"ה דעת התוספות והרא"ש דכסות יום חייב בלילה והגר"א בביאוריו מצדד ג"כ לשיטה זו עי"ש:

מ"ד עי' שו"ע (או"ח סי' ס"ד): י"א שאין מצות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה:

משנה ברורה: יש אומרים - דע דלפי המתבאר מן הפוסקים שני כונות יש למצוה א' כונת הלב למצוה עצמה וב' כונה לצאת בה דהיינו שיכוין לקיים בזה כאשר צוה ד' כמו שכתב הב"ח בסי' ח' וכונת המצוה שנזכר בזה הסעיף אין תלוי כלל בכונת הלב למצוה עצמה שיכוין בלבו למה שהוא מוציא מפיו ואל יהרהר בלבו לד"א כגון בק"ש ותפילה ובהמ"ז וקידוש וכדומה דזה לכ"ז לכתחילה מצוה שיכוין בלבו ובדיעבד אם לא כיון יצא לבד מפסוק ראשון של ק"ש וברכת אבות של תפילה כמו שמבואר לקמן רק שמחולקים בענין אם חייב לכיון קודם שמתחיל המצוה לצאת בעשיית אותה המצוה. ולמצוה מן המובחר כו"ע מודים דצריך כונה כדאיתא בנדרים ראב"צ אומר עשה דברים לשם פועלם ונאמר ויהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה וכמו שכתב הגר"א על הא דאיתא בסימן ח' עי"ש:

שצריכות כונה - ואם לא כיון לצאת ידי חובתו בעשיית המצוה לא יצא מן התורה וצריך לחזור ולעשותה. ואפילו אם